

اورمو کیتابخاناسی

هورریلر - ۴

اطرافلی، گنیش و طنطنه‌لی شکیلده قلم چالمیشدیر. آقای فیروز منصوری "میراث فرهنگی مجله‌سینین ۱۳۷۰ - نجی ایل بششینجی سایینداکی مقاله‌سینده لیفتوسون بو منطقه‌ده گؤستردیگی مختلف داشلار اشاره ائده‌رک یازمیشدیر: "لیفتوسون طنطنه‌لی یازسی اونون سالماسین "آغریوان" داغلیق یئرلرینین میثلسیز چشیدلی داشلارینین تعجب‌لندیرجی دورومونو گؤرمه‌سیله ایلگیلی اولموشدور او "سوما" منطقه‌سیندن "قورچین" قالاسینا قدر اونلاری آراشدیرمیش و آشاغیداکی داشلار حاقیندا قلم چالمیشدیر: بازالت، منتظم بازالت سوتونلاری، لوسیت بولورلاری، میکاشیستلر، اولدوقجا بؤیوک سوماق و قیرانیت داشلاری، قینایس و سترپانتین، آندزیت، کوارتزیل قوم داشلار، کونقلومثرا، "هورنبلند" ین بیری - بیرینه قاریشیق معدنلری، میکا، فئلدسپار و اونلارین تعجب‌لندیرجی ده‌ییشیک‌لیکلر و ترکیب‌لری، کول رنگی سینیتلر، چشیدلی مرمرلر و تراوئرتلر، فئلدسپات، قیرمیزی ژاسپ، اوپال، بلور کوارتز، میکا قرانیت، قابرو و دولومیت داشلاری، نچه رنگلی پروکستنیل قیرانولیتلر، خصوصیه اون کیلومتر دن آرتیق گنیشلیکده اولان بازالت و دیوریت داشلاری و سایره وولقان دان یارانانلار". دئمک، آذربایجان اورمان، چشیدلی مثاللار جهتن زنگین اولدوغو کیمی، مختلف وولقان داشلاری ایله‌ده زنگیندیر، نجه‌کی باکی منطقه‌سی تیکیستی ایشلرینده چوخ ایشله‌نن و اوجوز باشا گلن چؤکونتو (رسوبی) داشلار جهتن اولدوقجا زنگیندیر. □ □ □

هورریلر - غربی آذربایجانین بو اسکی مدنیتینی یارادانلار

یوخاریدا گؤردوک کی م.ق. ۳ و ۴ - نجو مین ایللیکلرده بو گونکو ایران آذربایجانین غربی داغلیق منطقه‌لری، زاقروس داغلارینین شمالی و توروس داغلارینین اونلارا قوروشان منطقه‌سی اولموش "اره‌ته" و یا "آراتتا" اراضیسی هم داش و اورمان ماتریالی، هم یئر آلتی معدن جهتن زنگین اولموش، همده او تورپاقلاردا یاشایان خلق صنعتکار، اوستا، تئکنیک و تئکنولوژی‌ده منطقه‌ده بیرینجی یئر توتموش و اؤزلرینه خاص حکومت، دؤولت، اوردو و تشکیلاتلاری، قانون و اجتماعی اؤزلیکلری اولموشدور و اونلار ایکسی چای آراسی دؤولتلر، حکومتلر و اونلارین باشچیلارینین قارشیسندا مقاومت گؤسته‌ره‌رک، اونلار تابع اولمامیشلار. عجب! بو خلق و یا خلقلر کیم و یا کیملر اولموشلار؟

کئچمیش بؤلوملرین خصوصی حیصه‌سینده "هورریلر" باره‌ده معین قدر دانشمیشیق و اورادان بیلیریک کی، اونلار م.ق. اوچ و ایکینجی مین ایللیکلرده بو گونکو اورمو گؤلونون غربی و جنوبغربی، وان و اورمو گؤللری آراسیندا، یعنی هامان "اره‌ته" و "ناییری" اراضی‌سینده و اورادان

غرب طرفلرده، بوگونکو ترکیه - عراق و ترکیه - سوریه سرحدلری حدودلاریندا یاشامیش، حکومت قورموش و یوکسک هنر و صنعت مالک اولموشلار.

دئمک، هورریلر م.ق. اوچونجو و شایدده دوردونجو مین ایللیکدن بوگونکو جنوبی آذربایجانین غربی داغلیق منطقه لرینده، زاقروس داغلارینین شرقی و قسماً غربینده، توروس داغلارینین زاقروسا قووشدوغو یثرده یاشامیش و آذربایجانین بیرینجی خلقلریندن، مدنیت، حکومت و دؤولت یاردانلاریندان اولموشلار.

بو گونه قدر تاریخه معلوم اولان بو ایلک حکومتدیر کی، ان قدیم زامانلاردا آذربایجان اراضیسینده یارانمیشدیر. بو حکومتین وارلیغی، اراضیسی، حکمرانلار و حاکم دایره لری باره ده هله لیک معلومات وئرن منبع اسکی سومئر داستانلاری و افسانه لریدیر. بو داستانلار افسانه کیمی نظره گلسه و اسکی دینی تصورلره قاریشیق اولسالاردا، اونلاردا اولان "قودئا" کیمی تاریخی شخصیتلر، بین النهرین ده تیکینتی ماتریالی اولان مئشه لر، داش، مرمرلر، لاجورد و مثال معدنلرینین اولمماسی و بوگونکو غربی آذربایجان و اورمو گؤل، سالماس و اورمو شهرینین غربی اولان زاقروس داغلارینین بو ماتریاللارلا زنگین اولماسی فاکتورلری بیزه اساس وئیر کی، همین سومئر افسانه و داستانلاریندا کی حادثه لرین معین حیصه سین، دینی و افسانه وی جهتلردن آیراراق، تاریخی فاکتورلر کیمی قبول ائدیپ، اونلاری دوغرو حقیقتلر کیمی گؤتورک. □ □ □

□ اینسو کوش سیرانانین حکمرانلیغی

□ یوخاریدا گؤستر دیک کی، تاریخی فاکتورلار اساساً هورریلرین چوخو م.ق. ۲۴۰۰ - نجو ایللرده بوگونکو غربی آذربایجان تورپاقلاریندان - آراتتا - اره تته دن دؤرد سمت، خصوصیه شمال، جنوب و غربه مهاجرت ائتمیشلر. بو کؤچمه نین، شبهه سیز، معین سیاسی، اقتصادی و سایره سبب و عللری اولموشدور، یوخسا هورریلر هر جهتدن حیاتا مناسب، هر جهتدن زنگین اولان بو تورپاقلاری ترک ائتمزایدیلر.

یوخاریدا اشاره ائدیگیمیز کیمی، فیکریمیزجه بو مهاجرتین اونملی و اساس سببلریندن بیر ی بین النهرین شاهلارینین مختلف ماتریال و متخصص اوچون آردیجیل شکیلده "آراتتا" یا هجوملاری اولموشدور. نظره آلدیقدا کی، دجله و فرات چایلاری آراسیندا، مرکزی بابیل حکومتیندن علاوه، سومئرلر زامانی همده بیر نئچه شهر - دؤولتلری: اور، اوروک، کیش، نیپور، لاقاش، لارسا، اریدو، اولموش و بونلارین هامیسی اؤز داخلی و خارجی سیاستلرینده، مرکزی بابیل حکومتینین عمومی سیاستینه توخونماق و زیان وورماق شرطیه، تامامیه آزادایدیلر و خارجی اولکه لر و تورپاقلارا ایسته دیکلری زامان هجوم ائده بیلریدیلر، قطعی شکیلده دئییه بیلیریک کی، بین النهرین یین بو تاریخدن ۱۰۰۰ - ۱۲۰۰ ایل قاباقلاردان ماتریال الدهه ائتمک اوچون "اره تته" اراضیلرینه آردیجیل هجوملار

ائتميشلر و همين هجوملار هورريلرى تنگه گتيريب، اورالاردان كؤچمه گه مجبور ائتميشلر. بو هجوملارين نه زامانلاردان باشلانماسيني دقيق تعيين ائتمك هله ليك چتindir و شبهه سيز، بين النهرين شاهلارى "اره تته" تيكيىنى ماترياللارينا و ثروتلرينه آنا و بيردن دئيل، تدريجله آگاه اولموش و تدريجله ده او يئرله باسقينلار ائتميشلر.

يوخاريدا گؤسترديك كى، تاريخچى عاليم "س.ن. كرامثر" ين فيكرينجه اوروك شاهى "انمركر" ين "اره تته" يه گؤندردىگى "لوكال باندا" ايله بيرليكه يئددى نفرليك هيأتى نين مسافرتى آسورى شاهى ايكيىنجى سارقونون بو منطقه لره م.ق. ۷۱۴ - نجو ايل هجوموندان ۲۰۰۰ ايل قاباق، يعنى $2000 + 714 = 2714$ ايل اول باش وئرميشدير. س.ن. كرامثر" ين سؤزلرينى بير داها اوخوياق: "... حقيقتده انمركر ين اره تته يه گؤندردىگى هيأتين سفرينى ايكيىنجى سارقونون بو منطقه يه اوردو يورتمه سى ايله مقايسه ائديب، برابر بيلمك لازيمدير كى، ۲۰۰۰ ايل انمركر دن سونرا باش وئرميشدير.^۱

دئمك، كرامثر ين فيكرينجه بين النهرين شاهلارينين "اره تته" يه تقريباً ۳۰۰ ايل هجوم و گؤز تيكمه لر يندن سونرا، هورريلر اورادان كؤچمه يه مجبور اولموشلار.

اوچ يوز ايل، شبهه سيز آز مدت دئييلدير، لकिन فيكر يميزجه بو مدتت هجوملارى بير خلقين آنا يوردوندان اساسلى كؤچمه سینه سبب اولاييلمز، بوندان علاوه "لوكال باندا" و يولداشلارى اولدن معلوم اولان بللى يول ايله معين هدفه گتميشلر، يعنى بو ايش بو حادثه دن اوللر چوخ تكرر اولموش، "اره تته" نين ماتريال، حكومت، حاكمه هيئتى، اوردو و سايره سى، يئرى، يوللارى و باشقا - باشقا خصوصيتلرى اوزون نسيللر بويو اوروك و سايره بين النهرين شاهلارى و حاكمه هيأتينه معلوم و بللى اولموشدور. بوتون بونلارايسه او دئمكدير كى، دجله و فرات چايلارى آراسيندا اولموش حكومتلر و حاكمه هيأتلرى چوخ قاباقلاردان تيكيىنى ماتريالى، معمار و اوستالارامحتاج اولدوقلاريندان، "اره تته" نى، يولونو، ماترياللارين نؤوعونو، اونلارى مفتة اله گتيرمك يولاريني آراييب، آختاريب تاپميشلار. دئمك، ايكى چاي آراسى شاهلارينين "اره تته" يه هجوم و باسقينلارينين م.ق. دؤردونجو مين ايلليگين ايكيىنجى ياريلاريندان باشلانماسيني نظره آلساق، سهو ائتمه ريک.

گؤروندوگو كيمي، اوروك شاهى "انمركر" ساراي، عبادتگاه و سايره لر تيكديرمكدن اوتىرى اولجه اره تته شاهى "اينسو كوش سيرانا" دان اره تته نين مئشه و معدن ماترياللارى، هابئله اوستالار و معمارلاريندان طلب ائتميشدير، لकिन نتيجه آلماديغيندان اره تته نين اوروكا تسليم اولماسيني ايسته ميشدير. انمركر اونا گؤره اوز اقداملاريندان نتيجه آلا بيلمه ميشدير كى، اره تته نين حاكمه هيأتى، شاهى، شوراسى، اعيان - اشراقلارى، اوردو و اوردو باشچيلارى اوروك شاهينين زور دئمه لر ينى

اؤزلرینه تحقیر بیلیم، اونو جدی شکیلده، و گونش آلاهینین باجیسی مقدس "اینانا" طرفیندن ارهتته نی مستقل و محکم ساخلا ماغا تعیین اولموش شاه گؤسته ره رک، آچیق شکیلده بیلدیرمیشدیر کی، "ارهتته" اوروکا تسلیم اولمایا جاقدیر.

ارهتته شاهی "اینسوکوش سیرانا" اوروک شاهی "انمرکر" ین سفارشلرینی چاپاردان ائشیتجک، اونا بئله جواب گؤندرمیشدیر:

"ای چاپارا! کوللئپ حکمرانی شاهیوا دئگینن: من هامان پاک الله لایق حکمرانام، بوتون گوی قانونلاری آلاهی و مقدس اینانا منی گوی قانونلاری اولکەسی اولان ارهتته یه گؤندرمیشدیر، تا داغلیق منطقه سینین دروازالارینی محکم لندیرم. نئجه یانی ارهتته اوروکا تسلیم اولسون!! اونا ده: ارهتته اوروکا تسلیم اولمایا جاقدیر".^۱

دئمک اوروک شاهی انمرکردن قابق ارهتته نین شاهی، حاکمه هیأتی، دؤولتی، شبهه سیز اوردوسو و ساحلی قوه لری اولموش دورکی، حکمران "اینسوکوش سیرانا" بئله تئز و قطعی شکیلده انمرکرین تکلیفلرینی رد ائتمیش و هده سیندن اصلاً چکینمه میش و حتی تعجب له نه رک دئمیشدیر کی، نئجه یانی ارهتته اوروکا تسلیم اولسون!! ارهتته شاهی اینسوکوش سیرانا اوروک شاهی انمرکره وئردیگی بو سرت و قطعی جوابدان داراضی اولمامیش و ائلی، خلقی، دؤولتی، حکومت شوراسی، اوردوسو و سرکرده لرینه آرخالاناراق، انمرکرین تکلیفینی اوزو و خلقی اوچون تحقیر حساب ائدی، تام سیاسی حرکت ائده رک، خصوصی چاپارینی اوروکا گؤنده ریب، اونون واسطه سیله اوزو و حکومتینین سیاسی طلبلرینی اوروک حکومتینه بیلدیریر. بو جدی سیاسی طلبلر بونلاردان عبارت ایدی:

- ۱ - اینسوکوش سیرانا انمرکری و اوروک حکومتینی دؤیوشه چاغیریر.
 - ۲ - انمرکر اوروک، انشان (ایلام) و ارهتته آلاهی اولموش "مقدس اینانا" نی ارهتته یه گؤندرسین.
 - ۳ - اوروک حکومتی و شاهی انمرکر "ارهتته" نین حاکمیتینی رسمیتله تانیسین.
- بو تکلیفلرین بیرینجیسی گؤسته ریر کی، ارهتته نین، شبهه سیز، منتظم اوردوسو، ساحلی قوه لری و اوردو قوماندانلاری اولموش دورکی، "اینسوکوش سیرانا" اونلارا آرخالاناراق "اوروک" و دؤیوشه چاغیرمیشدیر.

بو طلبلرین ایکینجیسی ظاهرده دینی و ساده نظره گلیر، لاکین او زامان اوچون اولدوقجا اؤنملی و اولکە نین استقلاللی و گله جه گی اوچون بؤیوک سیاسی اهمیته مالک اولان اساسلی بیر طلب ایدی. اوچونجو تکلیف ایسه نشان وئیرر کی، ارهتته نین حاکم دایره لری اؤز استقلاللاری باره ده چوخدان بری و دهرین دوشونموش دور. اگر او زامانا قدر ارهتته حکمرانی قسماً اوروکدان آسیلی اولموش دورسادا، اونون شاهی، آغ ساققالار شوراسی و حاکم دایره لری بو آسیلی لیغی آرادان

آپارماق و اولكه لريني تام مستقل بير اولكه ائتمه گه چاليشميشلار. بو تكليفلز ايكي اولكه آراسيندا كي سياسي ايلگيلرين اولدن اولماسى و بو زامان تاماميله گرگين لشمه سيني گؤسته رير. بو تكليفلردن انمركر برک عصبى اولاراق، اوزو طرفيندن اره تته يه بير حاكم سئچيب، چاپارلا "اينسو كوش سيرانا" يا بئله سفارش گؤنده رير:

۱ - اينانا اوروكدا قالا جاقدير.

۲ - اره تته گرک اوروكون مقابلينده ديزه چؤكسون.

انمركرين اولتيماتوملاريني آماق هامان "اينسو كوش سيرانا" اوز وزير و كيللري، كاهينلر و اعيان - اشرافلاريني، داها دوغروسو، بوتون قديم التصاقى ديلى ائللر و خلقلرده اولموش آغ ساققاللار شوراسيني چاغيريب، اونلارلا مصلحت له شير. شورا عضولرينين بير عده سى اوروكا تسليم اولماغى مصلحت گؤرورلر. اينسو كوش سيرانا اونلارين تكليفيندن برک ناراحت و عصبانى اولور. شورا مجلسينده اولان كاهينلر شاه ايله هم فيكر اولاراق، اونو اوروك شاهى مقابلينده مقاومت و اولكه نين استقلاليني قوروماغا جراتلنديريرلر. "ميشميش" صينيفى، يعنى كاهينلر طبقه سيندن اولان و شايد اونلارين شوراداكى بؤيوكو "اورگئرنونا" سؤز ايسته ييب، "اينسو كوش سيرانا" نى دستكله يرك دئيير: "اوروك چاينندان كئچه جه گم، شمال دان جنوبا و دنيز ساحيليندن سرولى داغلىق منطقه يه قدر بوتون يئرلىر توتوب، غنيمتلرله قايدا جاغام".^۱

ايكي اولكه آراسيندا بو گرگين سياسي وضعيتين هارايا چاتديغيني گؤسته رن قديم سومئر كتيبه سى و يا مدركى هله اليميزده يوخدور. بوندان سونرا اوروك شاهى انمركر يئددى نفر، او جمله دن "لوقال باندا" نى اره تته يه گؤنده رير و اونلار قايديرلار، لاكين يئنهدد ايكي اولكه و دؤولت آراسيندا كي سياسي وضعيتين نئجه حل اولونماسى قارارلىق قالير. گله جكده كشف اولونا جاق مدركلر بو ابهامى آيدينلاشديراجاقدير. بورايا قدر سومئر لؤوحه لرى اساسيندا گؤسترديكلر يميزدن قطعى شكilde آشاغيدا كيلارى دئيه بيلريك:

- ۱ - م.ق. دؤردونجو مين ايلليگين سون يوزايلليكلرى و اوچونجو مين ايلليگين ايلك يوز ايلليكريندن اعتباراً بو گونكو غربى آذربايجانين داغلىق قسمتى، زاقروس داغلارينين شمالى قسمتى و بو داغلارلا توروس داغلارينين بيرى - بيرينه قووشدوغو سيخ اورمانلى داغلىق منطقه لرده، يعنى اورمو گؤلونون غربى، جنوب غربى، شمال غربى، قوشچو گه ديگى، سالماس و اونون اطرافى و شمال غربى و خوى منطقه لرى "اره تته" و يا "آراتتا" آدلانميش و اوزونه خاص دؤولت، حكومت، حاكمه هياتى، آغ ساققاللار شوراسى، كاهينلر تشكيلاتى و اوردوسو و اردو باشچيلارى اولموشدور.
- ۲ - م.ق. ۲۸ - نجى عصرين سونلاريندا بو حكومتين باشچيسى و رهبرى "اينسو كوش سيرانا" آدى شخص اولموش و اولكه نى اوز وزيرلىرى، بؤيوك كاهينلر، آغ ساققالارى و اعيان - اشرافلارى

واسطه سیله، شورا و مصلحت لشمه اوصولوايله اداره ائتمیشدیر.

۳ - اره تته دؤولتینین اوردوسو، اوردو باشچیلاری اولموش و اونلار اولکهنی خارجی هجوملار، خصوصیه دجله و فرات چایلاری آراسینداکی دؤولتلر و شهر - دؤولتلرینین تجاوزکار و غارتگر سیاستلری قارشیسیندا قوروموشلار.

۴ - اره تته حکومتی باشچیلارینین مستقل داخلی و خارجی سیاستلری اولموش و چاپارلار واسطه سیله خارجی اولکهلرین باشچیلاری ایله سیاسی ایلگی یاراتمیشلار.

۵ - غربی آذربایجانین اره تته اراضیسی تیکیتمی اوچون لازیم و ضروری اولان مئشه ماتریاللاری، حیات و سایطی و بزک شئیلری، سارایلاری و عبادتگاهلاری سوسله مک اوچون لازیم اولان الوان رنگلی و محکم داش و مرمر باخیمیندان اولدوقجا زنگین ایدی و بو ماتریاللاردان یوخسول اولان ایکی چای آراسی حکومتلر بو ماتریاللاری الده ائتمک اوچون غربی آذربایجانا ال تاپماق و اورایا حاکم اولماغا چالیشمیشلار.

۶ - غربی آذربایجاندا یاشامیش و بو حکومتی یاراتمیش هورری خلقی علم، تکنیک، مئتالوژی، او زامانکی فیزیک، شیمی، فیزیکو - شیمی علملری، معمارلیق، مهندس لیک، بزه مک، سوسله مک، حربی آرابالار دوزلدیب، اونلاری جیهازلاندیرماق، داش یونماق، حجارلیق و سایره بو کیمی صنعتلرده یاخین شرق منطقه سینده بیرینجی یئر توتموش و بونا گؤرده ایکی چای آراسی دؤولتلری و حاکم دایره لرینین دقتینی جلب ائتمیش و اونلار بو ماتریاللاری زورلا اره تته دن آپارماغا چالیشمیشلار.

۷ - غربی آذربایجاندا م.ق. دوردونجو مین ایللیگین سونلاری و اوچونجو مین ایللیگین ایلک یوز ایللیکلرینده یارانمیش اره تته حکومتی اوزونون هنر، علم، تکنیک، مئتالوژی، معمارلیق، صنعتکارلیق، حجارلیق، حربی آرابا قاییرماق و سایره بو کیمی علمی - تکنیکی خصوصیتلرینی بوتون یاخین شرق خلقلری داخلینده، حتی نیل وادیسی - مصرده ده بئله یایمیش و اونلاری اوز تأثیری آلتینا آلاق اونلارا یول گؤسترمیشدیر.

۸ - عمومیتله بو گونکو آذربایجان و مرکزی ماد اراضیلرینده حکومت و دؤولت قورماق مسئله سی تاریخه معلوم اولان بیرینجی دفعه م.ق. ۲۸ - نجی عصرده قوتتیلرین ملکه سی "ناوار" خانیم واسطه سیله اورمو گؤلونون جنوب منطقه لرینده، دیاله چایی اطرافیندا "نامار" منطقه سینده اولموشدور. بوندان علاوه قوتتیلر، یئرینده گؤسته ره جه گیمیز کیمی، م.ق. ۲۲ - نجی یوز ایللیکده بابیلده ۹۱ ایل حاکمیت ائتمیشلر.

ایندی گورک بوتون بو علم، مدنیت، تکنیک، هنر، حکومت، اوردو و سایره لر یاراتمیش غربی آذربایجانین ان قدیم ساکینلری اولموش هورری خلقی "اینسوکوش سیرانا" دان و اونون اولادلاریندان سونرا نه اولموش و نه کیمی تاریخی حادثه لر باشلاریندان کئچیرتمیشلر.

"هورریلر" بؤلومونده گؤستریدیگیمیز کیمی اونلار او زامانکی یاخین شرقین بیر سیرا خلقلری و

خصوصیله چاغداش شمالی و جنوبی آذربایجان، غربی و مرکزی ایرانین او زامانکی بوتون خلقلری کیمی، التصاقی دیللی اولموشلار. بو بارهده هامان فصیلده معین قدر مؤوجود فاکتتلاری گؤستریمیشیک. بورادا هورریلرین دیلی و ائتتیک کؤکو بارهده تاریخچی عالیم "ژ.ق. ماسکئن"ین سؤزلرینی وئیریریک. او یازمیشدیر:

"زمیرلیم" زامانیندان (م.ق. ۱۸۰۰ - نجو ایللر) ایکی جای آراسینین شمالغربینده سوریه و حلب حکمرانلارینین بابیل حکومتیله دوست جاسینا ایلگیلری وارایدی. یالنیز فراتین گون چيخانیندا "هورریلر" آدلانان تازا مهاجرلر نفوذ ائدیپ یاییلدیلار. اونلار بو گون آذربایجان آدلانان داغلیق منطقه لردن اورایا گلیمیش ایدیلر، بو خلقلر نه سامی ایدیلر، نه ده هند - آوروپایی^۱.

دئمک میلاددان اوچ مین ایل اولدن غربی آذربایجانین داغلیق منطقه لرینده یاشامیش و یوکسک هنر و صنعت مالک اولموش "هورری" خلقی، بو منطقه لرین بوتون خلقلری: ایلاملار، کاسسیلر، قوتیلر، لولوبیلر، اوتیلر کیمی التصاقی دیللی اولموشلار. بو او دئمکدیر کی، هورریلر یا ازلدن تورک دونیاسینین خزرین غربینده یئرله شن قسمتینده میدانا گلیمیش ایلک اینسانلاردان اولموشلار، یا، هورریلر بؤلومونده گؤستریدیگیمیز کیمی، سومر یادا ایلام ائللرینین اورتا آسیادان دربند و آذربایجان یولوايله بین النهرین و خوزستانا گئتمیش سوی بیرلشمه لری و ائللریندن آیریلاراق، آذربایجانین غربی و زاقروس داغلارینین ایکی یاماجی و اورمو گؤلوايله وان گؤلو آراسیندا یورد سالیب قالمیش ائللردن میدانا گلیمیش، یادا تاریخه معلوم اولمایان اورتا آسیادان آذربایجانا گلیمیش مستقل بیر ائل و طایفا بیرلشمه لری مهاجیرتینین محصولو اولموشلار.

دئمک، هورریلرین نه زامانلار آذربایجانین غربی داغلیق منطقه لرینه گلمه سی و یئرلشمه سینین دقیق تعیین ائتمک ممکن اولماسادا، بوراسی آیدین و علم دونیاسینا معلوم دورکی، قوتی - لولوبیلرین آذربایجانین شمالی و جنوبونون شرقی و مرکزی ماد اراضیلرینده یورد سالاراق، یاشادیقلاری زامانلاردان و اونلارداندا قاباق هورریلر آذربایجانین غربی داغلیق منطقه لرینده، اورمو گؤلو بو گونکو سالماس، خوی، اورمو شهری، نقده طرفلری، زاقروس داغلارینین شمالی یاماجلاری و توروس داغلارینین دوغو قسمتلرینده یورد سالاراق یاشامیشلار.

ائله بونا گؤره دیر کی، "سئتون لیوید - Selon Lioud" یازمیشدیر: "تونج دؤورونون سونلاریندا (م.ق. دؤردونجو مین ایللیگین سونلاری.م.) هورری آدلانان خلق اورمو گؤلو منطقه سی و اورانین قونشولو غوندا میئدانا گلیب، بو منطقه ده حکومت یاراتدیلار.^۲ م.ق. دؤردونجو مین ایللیگین سون یوز ایللیکلریندن م.ق. اوچونجو مین ایللیگین اکینجی یاریسینا قدر، یعنی تقریباً مین ایل سوره سینده هورریلر اورمو گؤلونون غربی، ایران آذربایجانین

۱ - میراث فرهنگی، اوچونجو ایل، بشینجی سای، ۱۳۷۰، ص ۵۱.

۲ - بئنه اورادا.

غربی داغلیق منطقه‌لری و وان - اورمو گؤللری آراسینداکی تورپاقلاردا او دؤورده میثلی - برابری اولمایان هنر، صنعت، تکنولوژی و خصوصیه فلزلری طبیعتدن چیخاردیب، اوزه‌رینده ایشله‌یرک، مختلف وسایط دوزه‌لتمکده او قدر شهرت‌لنمیش و اینکیشاف ائتمیشلرکی، سومئر کیمی او دؤورون قاباقجیل حکومتی اونلارین هنر و صنعتینه محتاج‌ایدی. بو دؤورده همین تکنیک و صنایع ساحه‌سینده هورریلر بوتون منطقه خلقلری، حتی مصر هنری و صنعتینه جدی تأثیر ائتمیش ایدیلر. آقای فیروز منصوری هورریلرین فلزلردن استفاده‌سی، مهارت و اوستادلیغیندان بحث ائده‌رک یازمیشدیر:

".... او دؤورده (م.ق. اوچونجو مین ایللیگین اکینجی یاریسی) هورریلردن باشقا ائله خلقلر و قوملار تانیلمیریک کی، بوتون بو ماده‌لر و منبعلردن یارارلانمیش، مثالوقلار، عبادتگاه تیکنلر، داش یونانلار و ماهر اوستالار تربیت ائدیب، او زامانلار شهرتلنمیش اولسونلار و نه تکجه اؤز مدنیت و تکنیکلری ایله بین‌النهرینین باشا - باشینی فتح ائتسینلر، بلکه مرکزی آنادولونو، سوریه و مصری ده اؤز مدنیت، اقتصاد و عنعنه‌لری تأثیری آلتینا آلمیش اولسونلار.

دئمک میلاددان قاباق دؤردونجو مین ایللیگین سون عصرلری و اوچونجو مین ایللیگین ایلک یاریسیندا آذربایجان اراضیسینده یاشاییب حکومت، مدنیت قورموش هورریلر اؤز صنعتلری، تکنیک و مثالوژی ساحه‌سینده کی اینکیشافلاری، هنر و اینجه‌صنعت ده دؤورلرینه گؤره میثلیسیر ترقی و ایره‌لی گئتمه‌لری ایله نه تکجه یاخین شرقی بوتون التصاقی دیللی خلقلری، او جمله‌دن دؤورون ان قاباقجیل مدنیتینه مالک اولموش سومئرلر و ایلاملاری، حتی یاخین شرقین بوتون سامی دیللی خلقلرینی، او جمله‌دن مصرلیلری ده اؤز تأثیری آلتینا آلمیش، مثالوژی و فلز ایشلری ساحه‌سینده، حتی هنر و اینجه‌صنعتده اونلار یول گؤستریمیشلر. نظره آلاق کی، سومئرلر تاریخ علمینین گؤستریدیگینه اساساً، بشریتین بیرینجی یوکسک مدنیت قورانی اولموشلار، هورریلرین بو پارلاق موفقیتلری او زامانکی و چاغداش آذری خلقی اوچون بؤیوک افتخاردیر.

هورری خلقینین اؤز زامانلاریندا سون درجه ترقی و اینکیشافلاری و بوتون منطقه خلقلرینه یول گؤسترمه‌لری تکنیک، صنایع، مثالوژی، اینجه‌صنعت، معمارلیق، مهارت و اوستالیقلا محدودلاشمایشدیر، بلکه اونلار ایلک دفعه اولراق، آتی تربیه ائدیب، مینیک، یابی، یوک آتلاری بئجرمکله و شبهه‌سیر اونا یهر، نوختا و سایره لازیم اولان شئیلری دوزلتمکله، ائله‌جده مثال سلاخلارلا و زامانا گؤره ان قاباقجیل، ساحلی، دؤیوشکن و نمونه‌وی اوردو یاراتمیش و بو جهت‌دن ده بوتون منطقه خلقلرینه اؤرنک اولراق، اونلار یول گؤستریمیشلر. کوشن‌هاک دارالفونونون اوستادی "لسوه" هورریلرین آتلا ایلگیلی مسئله‌لریندن بئله تعریف ائتمیشدیر:

"اسکی دونیانین، شبهه‌سیر، بورجلو اولدوغو بیر مدنی حادثه و عنصر هورری آتلارینین وارلیغی اولموشدور کی، اوندان محاربه و صلح زامانیندا استفاده اولوردو. آت یاخین شرقده هورریلر واسطه‌سیله شهرتلنیب، هر یثره یاییلدی. هورریلر بو ابتکار واسطه‌سیله اسکی دونیانین تاریخی و

مدنیتینده انقلاب یاراتدیلار. آتی تربیه ائتمک هورریلرین گله جک نسیللره قویدوقلاری ارشلردن بیریدیر. هورریلرین حربی آرابالاری و دؤیوشن آتلیلاری دؤیوش میدانلارینا عظمت و جلال باغیشلايير و اعتبار قازانیردی.

محض بوناگۆره اولموشدور کی، آسوری میلیتاریستلری هورری، ماننا و ماد تورپاقلارینا ۵ - ۶ یوز ایل مدنیتینده کی هجوم و تالانلاری زامانی بو خلقلردن آپاردیقلاری غنیمتلر و ایسته دیکلری وئرگی و خراجلار داخلینده کوللی مقداردا آت اولموشدور و اونلار بو مینیک و یابی یوک آتلاری ایله آسوری اوردولارینی جیهازلانديریب، تکمیل لشدیرمیشلر. بوتون آسوری شاهلاری، او جمله دن بیرینجی تیقلت پيله سربیرینجی و ایکینجی توکولتی نینورتا، بششینجی شامشی آداد، ستمیرامس، اوچونجو تیقلت پيله سر، ایکینجی سارقون، سناخریب و باشقالاری هورری، ماننا و مادلا ایلگیلی لؤوحه لرینده گؤستریمیشلرکی، غنیمت و خراج آلدیقلاری ان اؤنملی شیلردن بیرى ماد - ماننا آتلاری اولموشدور. نمونه اولاراق، ایکینجی توکولتی نینورتانین م.ق. ۸۸۵ - نجی ایلده کی هجومو ایله ایلگیلی لؤوحه سینده اوخویوروق:

”من ناییری و گیلزان اولکه لریندن حد دیندن آرتیق آتار و حربی آرابالار باج آلدیم و اونلاری آسوری اوردولارینین حربی وسیله و سورساتی ائتدیم“.

دئمک، ایکینجی توکولتی نینورتا ناییری و گیلزان اهالیسی، یعنی هورریلرین اؤولادیندان یالنیز آت دئییل، بلکه حربی آرابالاردا باج آلمیشدیر، یعنی گؤسته ریلن تاریخده اورمو گؤلونون غربی قسمت لرینده یاشامیش هورریلر و یا ماننالارین بو ائللرینین مجهز حربی آرابایا مالک اوردولاری اولموشدور، باشقا سؤزله دئسک، هورریلر حربی ایشلرده، یوخاریدا گؤستر دیگیمز کیمی، اوردونو تشکیکله، حربی آرابالارلا سلاحلاندیرماقدا، آتدان استفاده ائده رک، اوردونون هجوم زامانلاری سرعتینی آرتیرماقدا ایلک تشبث کار و مبتکر و قاباقدا گئدن اولموش و بو ایش اونلاردان منطقه نین باشقا خلقلری، او جمله دن میلیتاریست آسوری حکومتی و اوردوسونا کئچمیشدیر.

م.ق. دؤدونجو مین ایللیگین سونلاریندان م.ق. اوچونجو مین ایللیگین ایکینجی یاریسینا قدر تقریباً مین ایل سوره سینده بو گونکو ایران آذربایجانین غربی داغلیق اراضی سینده، خوی، سالماس، اورمو، نقده و اورالاردان غربه طرف، زاقروس داغلاری و توروس داغلارینین زاقروسا قووشدوغو داغلیق و اورمانلیق یئرلرده یاشاییب، اولدوقجا یوکسک صنعت، تشکیک، مثال استحصالی و ایشلتمه سی، هنر، اینجه صنعت، اوردو، حربی سلاحلار و آرابالار یاراتمیش هورری ائلری م.ق. اوچونجو مین ایللیگین ایکینجی یاریلاریندان، هله لیک تاریخه معلوم اولمایان سبیلره گۆره، جنوبی آذربایجانین غربی داغلیق منطقه سیندن تامامیله و یا بؤیوک قسمتی اولموش ائل، اوبا و طایفالاری کؤچوب یاخین شرقین مختلف یئرلری، آشاغیدا گۆره جه گیمیز کیمی، حتی مصره قدر

یاییلیرلار. بو حادثه اورادان تاریخ عالیملرینه قطعی بیر مسئله اولموشدور کی، اول بو تاریخدن سونرا هورریلرین آدلاری، ایشلری و هنرلرینه آنادولودا، سوریه ده، ایلامدا، فلسطینده، حتی مصرده راست گلیریک. ایکینجیسی همین دؤورلردن هورریلرین وطنی اولموش اورمو گؤلونون غربی اراضیسینده "گیلزان" خلقی آدیلا راستلا شیریق، هورری آدیلا یوخ. هله لیک تاریخه معلوم دئییلدیر کی، بو گیلزانلار هامان هورریلرین معین ائل و طایفالاریندان اولموشلار کی، هورریلردن آیریلیب، اؤز یئرلرینده قالمیش و کؤچمه میشلر، یا گیلزانلار باشقا ائلر اولموش و هورریلرین مهاجرتیندن سونرا اورایا گلمیش و یا هورریلری فشارا قویاراق، اونلاری اورمو گؤلونون غربیندن - "اره تته" اراضیسیندن قووموش و اؤزلری اونلارین یئرلرینی توتموشلار. بو مختلف واریانتلارین هانکی سینین دوزگون و تاریخی واقعیتیه اویغون اولماسی هله لیک تاریخ علمینه معلوم دئییلدیر. آنجاق اورمو گؤلونون غربینده اولان حسنلی دن الدهه ائدیلمیش ماتریاللار نشان وئیر کی، م.ق. ایکینجی مین ایلیگین بیرینجی یاریسیندا هورریلر اورادا اولموشلار و بونا گؤره ده گؤستریدیگیمیز چئشیدلی واریانتلاردان ایکسینین احتمالی چوخدور. اونلار بونلاردان عبارتدیر:

۱ - یا م.ق. اوچونجو مین ایلیگین ایکینجی یاریسیندا هورریلرین هامیسی "اره تته" تورپاقلاریندان کؤچوب گئتمیش و معین مقداری اورادا قالمیش و گیلزان آدلانمیشلار.

۲ - یادا همین اسکی یئرلرینده قالمیش هورریلر "هورری" سوی بیرلشمه سینین "گیلزان" آدلانمیش ائلری و طایفالاریندان اولموشلار و هورری سوی بیرلشمه سی داخلینده اولدوقدا عمومیتله "هورری" آدلانمیشلار، لاکین هورریلرین چوخو کؤچوب گئتدیگدن سونرا، اونلار اصیل طایفا و ائل آدلاری ایله "گیلزان" آدلانمیشلار.

هورریلرین م.ق. ایکینجی مین ایلیگین بیرینجی یاریسیندا اورمو گؤل و هنده ورینده اولماسی و هورری آدلارینین دا، محلی دیل ایله یاناشی، خلق داخلینده ایشلنمه سی باره ده قدیم تاریخ متخصصی "موریتس وانلون - Morits Vanlon" بئله یازمیشدیر:

"حسنلی تپه سیندن الدهه ائدیلمیش ساخسیلار گؤسته ریر کی، بو منطقه م.ق. ایکینجی مین ایلیگین بیرینجی یاریسیندا هورری مدنیتی قلمرووونون بیر قسمتی اولموشدور. اورمو گؤل اراضیسینده، زاقروس منطقه سینده معمول اولان محلی دیل ایله یاناشی هورری آدلاری دا ایشله نیر".^۱ بو منطقه بو گون "هورری" آدا کندلر واردیر.

ایندی گۆرک هورری ائلری م.ق. اوچونجو مین ایلیگین ایکینجی یاریسیندان بو گونکو ایران آذربایجانین غربی قسمتلریندن کؤچوب، هارالارا گئتمیشلر؟

م.ق. اوچونجو مین ایلیگین ایکینجی یاریسیندان باشلا یاراق یاخین شرق منطقه لرینین چئشیدلی یئرلرینده هورریلرین صنعت، تکنیک و هنر نمونه لری، ائله جه ده قایریلمیش اثرلردن الدهه

اڭدیلمه‌سی اساسیندا، اسکی تاریخ عالیم‌لری دئییرلرکی، م.ق. ۲۴۰۰ - نجو ایللرده غربی آذربایجانین داغلیق منطقه‌لریندن شمال، غرب، جنوب، و جنوب‌غربه دوغرو گئیش و بؤیوک بیر مهاجرت اولموشدور. تاریخچی "بورتون بروون - Burlon Brown" یازمیشدیر:

"کۆی تپه" (اورمو یاخینلیغیندا.م.) قازینتیلاریندان الده اڭدیلیمیش ماده‌لر و وسایطین مصرین اورتا دؤورانی وسایطی و شئیلری ایله اوخشارلیغی و یاخینلیغی خلقلرین شمالدان جنوبا و دوغودان باتیا کؤچمه‌سی و اونلارین صنعت، هنر و مدنیتی نین یاییلماسی علامت‌لرینی آشکار ائدیر و بو واقعیته بیان ائدیر کی، میلاددان ۲۴۰۰ ایل اوّل آذربایجان‌دان او طرفه گئیش و بؤیوک کؤچمه اولموشدور.^۱

بو عالیمین سؤزلریندن آنلاشیلیر کی، اونون فیکرینجه هورریلر م.ق. ۲۴۰۰ - نجی ایللرده اولدوقلاری یئرلر، یعنی غربی آذربایجانین داغلی منطقه‌لریندن هم شمالا و غربه، یعنی آنادولو تورپاقلارینا، هم جنوبا، یعنی کاسسی و ایلام اراضیلرینه، همده غرب و جنوب غربه، یعنی سوریه، فلسطین و مصره گئتمیشلر.

کئچمیشده هورریلره خاص بؤلومده گؤستمیشیک کی، هورریلرین معین قسمتی ایلاملارین وطنی، بو گونکو خوزستان اراضیسینده یاشامیش و حتی بعضی عاییله‌لری او دیارین شاهلیق مقامیندا چاتمیش و اؤز میللی آدلارینی قسماً ساخلامیشلار.

تاریخچی عالیم "شارل بورمئی" Šarl Burmey یازمیشدیر: "هفتوان تپه" ده (ترکیه‌ده.م.) قازینتیلارین یئددینجی مرحله‌سی گؤسته‌ریر کی، میلاددان ۲۳۰۰ ایل قاباق بو دیارین ساکینلری هورریلر اولموشلار.^۲

بیز یئنه‌ده هورریلره خاص بؤلومده نسبتاً گئیش شکیلده گؤستمیشیک کی، هورریلر م.ق. ایکینجی مین ایللیگین بیرینجی یاریسیندا توروس داغلاری یا ماجلاریندا، یعنی بو گونکو ترکیه - عراق و ترکیه - سوریه سرحدلری بویو یاشامیش، قدرتلی حکومت و تاریخده "میتاننی" آدلانمیش دؤولت یاراتمیش و نهایت هیت ایمپراتورلوغو شاهی "سوپپی لولیوما" اونلارین هامان منطقه‌ده یئرلشمیش "اشوقاننی" آدلی باش کندلرینی توتموش و هورریلرین شاهی "ماتتی وازا" نی و هورری حکومتینی هیت ایمپراتورلوغونا تابع ائتمیشدیر.

ترکیه‌نین مختلف یئرلری، یعنی هیت و اورارتو حکومتلری اراضیلرینده، او جمله‌دن "هفتوان تپه" و "بوغاز کۆی" ده آپاریلیمیش قازینتیلاردان الده اڭدیلیمیش اثرلره اساسلاراق، عالیم‌لر بو فیکیره‌دیرلرکی، م.ق. ایکینجی مین ایللیک سوره‌سینده عمومیتله آنادولو تورپاقلاریندا هیت و اورارتو حکومتلرینی تشکیل ائدیب قورموش ائل و خلق هامان هورریلردن اولموشلارکی، م.ق.

۱ - میراث فرهنگی، اوچونجو ایل، بنشینجی سای، ۱۳۷۱، ص ۵۱.

۲ - یئنه اورادا.

اوچونجو مین ایللیگین سون عصرلرینده آذربایجانین غربی داغلیق منطقه سیندن - اره تته (آراننا) - اورمو گؤلونون غربیندن، زاقروس داغلارینین شمالی و اونون توروسلا قووشان یئرلرین اراضیلریندن آنادولویا کؤچموشلر. تاریخ عالیملی "ت. روجتر - T.Roger" و "س. ژ. اوکاللاقان - S.J.O'callaghan" ین بو باره ده یازدیقلاری دقته لایقدیر. اونلار یازمیشلار:

"هورریلرین باشلانقیجی، کؤکو، اونلارین ساکین اولدوقلاری منطقه - وان و اورمو گؤلرینین آراسی اولموشدور و اورادا هورریلر مدنیتی نین اساسینی قویموشلار. م.ق. ۱۷۰۰ - نجو ایلده هورریلر واسطه سیله وان گؤل و زاقروس داغلیق منطقه سیندن بؤیوک کؤچمه باش وئردی. اونلار کاسسیلری بابیله قوودولار و اؤزلری بین النهرین، آشور، مصر، سوریه و فلسطین ده یایلدیلار و سونرالار آنادولودا "هیت" و "میتاننی" دؤولتلرینی یاراتدیلار. اورارتو دؤولتی بو خلقالار مدنیت و هنرینین سونونجو وارثی اولموشدور. مصرده هورریلرین "هیکسوس" لارلا توققوشماسی تامامیله مشاهدده اولونور، خصوصیه آرابا و آتین وارلیغینین نشانه لری، حیصار و قالاتیکمک، مذهبی "جوعل" داشلاری قاییرماق و هورریلرین مصرده کی باشقا هنری ایشلری بو زامانا عاید دیر. □ □ □"

□ هورریلر - صنعتکار، هنرمند و یوکسک مدنیتی خلق

دفعه لرله قید ائتمیشیک کی، چاغداش ایرانین غربی، مرکزی، آنادولو و دجله فرات چایلاری آراسیندا یاشامیش خلقلرین چوخو التصاقی دیللی و اکثری اورتا آسیادان گلمه اولموشلار. بونلاردان سومرلر و ایلاملار یوکسک مدنیت یاراتمیشلار سادا، تکنیک، مثالوژی، چشیدلی صنایع، هنر و اینجه صنعت ساحه سینده هورریلره چاتمامیش و اونلارلا محتاج اولموش و اونلاردان اؤیرنمیشلر. شبهه سیز بو ایشین معین سببلری اولموشدور، بو سببلرین ان اؤنملی لریندن بیر ییکی چای آراسی منطقه سینین اورمان و یئر آلتی مختلف فلزلری اولان معدنلردن یوخسول اولماسی اولموشدور. اگر بین النهرین ده ده چشیدلی فلز معدنلری و مختلف داشلار اولسایدی، چوخ احتمال سومرلرده، هورریلر کیمی، مثالوژی ایشلرینده اینکیشاف ائدر و گئری قالمازدیلار.

بو طبیعی وئرگی هورریلرده اولدوغو اوچون، اونلار لاپ ایلک زامانلاردان چشیدلی فلزلره تانیش اولموش، معین یوللارلا اونلاری باشقا طبیعت ماده لریندن آیراراق، خالص شکیلده الده ائتمیش و اونلاردان مختلف ایشلر و حیات احتیاجلاریندا استفاده ائده رک، مثالوژی علمینده بوتون منطقه خلقلریندن ایره لی گئدیپ، اونلارلا یول گؤستمیشلر. دئمک، آذربایجان دیارینین اولدوقجا الوان، زنگین و بول فلز معدنلری، طبیعی ثروتی هورریلرین تکنیک و مثالوژی ساحه سینده ایره لیه مه لرینین اؤنملی عامللریندن بیر اولموشدور.

بو طبیعت وئرگیسی سبب اولموشدورکی، هورریلر چشیدلی فلزله الده ائده رک، صنایعین

مختلف ساحه‌لرینده اینکیشاف ائتسینلر، بو ایشلرده مهارت و اوستالیق قازانسینلار، متخصص اولسونلار و بو تخصصو اؤزلریله گئتدیکلری یئرلر و اولکه‌لره هدیه آپارسینلار. چئشیدلی فلزلر، او جمله‌دن قیزیل، گوموش، لاجورد و سایره بو کیمی قیمتلی و بزرک دردینه چوخ یارایان فلزلرین آذربایجانین غربی - زاقروس داغلاریندا بول اولماسی اوچون، هورریلر اونلاری دا لاپ ایلک چاغلاردان الده ائده‌رک، اونلاردان زینت و سایطی دوزلتمیش و بونونلادا منطقه‌نین بوتون حاکمه هیأتلری، اعیان - اشرافلاری، وارلیلاری، کاهینلر و عبادتگاه باشچیلارینین نظر دقتینی اؤز طرفلرینه جلب ائتمیش و نتیجه‌ده بین‌النهرین و سایره یاخین شرق منطقه‌سی حاکم دایره‌لری و شاهلارینین بو اراضیلره اوردو یوروتمه‌لرینه سبب اولموشدور.

بوتون بو واقعیتلر تاریخی عالیم "ماکسوئل هیستوپ - Mouxwell Hystop" و آشاغیداکی سطرلری یازماغا وادار ائتمیشدیر:

"۱۹۵۷ - نجی ایله "بوغاز کؤی" ده تاپلمیش لؤوحه‌لر آیدین گوستریر کی، هورریلر بزرک آلتلری و بنالاری سوسله‌مکده و عبادتگاهلاری تکمیل لشدیرمکده ماهرایدیلر. اونلارین ساکین اولدوغو شهرلر قیزیل و گوموش ایله دولوایدی. تالانچیلار و فاتح شاهلار هورریلردن اونلارا چاتمیش قیمتلی و گؤرکملی غنیمتلری چوخ خاطرلامیشلار. هورریلرین "فینقال" عبادتگاهینا هدیه‌لری سیاهی سینده چوخلو مقداردا زینت و سایطی اولموشدور. هورریلر جواهردانالاری ایله بزه‌مکده، خصوصیه جواهردانالاری و مونجوق قاییرماق و عبادتگاهلاری سوسله‌مکده بیرنجی و اوستاایدیلر. هورری شاهزاده قیزلارینین جاهازلارینی قیزیل و زینت و سایطی تشکیل ائدردی. "نوزی" و سوریه‌نین شمالینداکی ساخسیلارین ناخیشلاری، بزرکلی و اونلارین سبکی قطعی شکیلده گوستریر کی، اونلار هورریلرین مبتکرانه ایشلری، زرگریک و جواهرسازلیقلاری ایله علاقه‌ده اولموش و اونلاردان الهام آلمیشلار".^۱

پروفئسور "لسوه" ایسه اینانیر کی، "آسوریلرین معمارلیق، حجارلیق و هر جور هنر، ذوق و تکنولوژی ایشلری هورریلرین مدنیتی، علم و بیلگیگیندن الهام آلمیش و اونا اساسلانمیشدیر".^۲

دئدی کی، هورریلر دجله و فرات چایلاری آراسی اراضیلرینه ده گئتمیش و اورانین هنری، صنعتی، تیکییتی لر، عبادتگاهلار و سارایلارینین بزه‌نمه‌سی، سوسله‌نمه‌سی، اینکیشاف و ایره‌لیله‌مه‌سینده بؤیوک رول اوینامیشلار. هر جهتدن زنگین، نعمتلی، حیاتا مناسب، معتدل آب و هاوالی، اورمانلی، معدنلی، سولو آذربایجان اولکه‌سینین دوغوب بئجردیگی، تربیت ائدیپ، هنر صاحابی، عالیم، بیلگین ائتدیگی هورریلر اؤز زامانلاریندا هر هارایاکی گئتمیشلرسه، اؤزلریله برابر آذربایجانین علم، هنر، تکنیک، صنعت، اوستالیق و مهارتینی، ترقی و اینکیشافینی دا او اولکه‌لره

۱ - میراث فرهنگی، اوچونجو ایل، بشینجی سای، ۱۳۷۱، ص ۵۲.

۲ - یئنه اورادا.

سوغات آپارمیشلار، ایندی ایسه میلی مدنیّت، تاریخ، کیملیک، اؤزلوک و میلی شخصیتلرینه یاد و بیگانه ائدیلمیش آذربایجانلیلار، سونسوز ثروتی اولان وطنلرینده، نعمت و مال - دؤولت معدنلری و ثروتلری اوستونده فلاکت گونونده آج - یالاواج یاشاییر و بو دیارین اونلارا باغیشلادیغی یارادیجی قوه، گوج، امک، ایش قدرتی و زحمتلری ایله دونیانین بوتون اولکهلرینده سپهله نیب چؤره ک آختاریرلار.

دجله و فرات چایلاری آراسی او زامانلار دونیانین و یاخین شرق منطقه سینین ان مترقی و قاباقدا گئدن یثری ایدی، بونا باخمایارق، هورریلر اورایا گئتدیکدن سونرا اورانین ایره له مه سی و هر جهتدن ترقی سینده بؤیوک رول اوینامیشلار. "۱. او. جئمیس" ین بو جهتدن یازدیقلاری دقته لایق دیر. او یازیر:

"جنوبی بین النهرین ین ایلک ساکینلرینین ساخسی قابلاری گؤسته ریر کی، اونلار ایرانندان (منظور آذربایجان دیر. م.) او منطقه یه گئتمیش و فرات و دجله ساحیللرینده ساکین اولموش، چؤللرین محصولدار ائتمه سی، داش بنالارین تیکلمه سی، عبادتگاهلاری ترتیبه سالیب، بزه مه سی و باشقا مدنی ایشلرده چوخلو چالیشمیش و تازا اساسلار قویموشلار" ۱.

هورریلر هله مهاجرت ائتمه دن قاباق یاشادیقلاری هامان اره تته - اورمو گؤلونون غربی منطقه لرینده مثالوژی ساحه سینده چوخ ایره لی گئتمیش و حتی فلزلرین ترکیبی و مختلف عیارلارلا تازا آلیاژلار دوزلتمکده چوخ اینکیشاف ائتمیش ایدیلر.

"بارتون براون" ون یازدیغینا گؤره "گؤی تپه نین" م. ق. اوچونجو مین ایلیگینین ان قدیم مس وسایطی و مس سانجاقلارینین ترکیبینده "آرسنیک" ایشلنمیش و قالای عیاری ایله مس اعمالاتلارینین قایریلماسی م. ق. ایکینجی مین ایلیکدن باشلانمیش دیر" ۲.

بو گون بیز بیلیریک کی، یوخاریدا گؤسته ریلن فلزین ترکیبینده "آرسنیک" ین ایشلنمه سی، تونجون مختلف نؤوعلرینی دوزلتمک اوچون قالای و میسین عیارلارینی بیلیمکدن اؤتری قسماً فیزیک، شیمی و فیزیکو - شیمی علملریله، ابتدایی شکیلده اولسادا، تانیشلیق ضروریدیر، بونسوز بو ایشلری گؤرمک اولماز. بونولا بیز اونو دئمک ایسته مه بیریک کی، او زامانلار آذربایجانلیلارین اولو بابالاری اولموش هورریلر چاغداش فیزیک، شیمی و فیزیکو - شیمی علملرینی بو گونکو سوییه ده بیلردیلر، یوخ، بو سؤزلردن منظوروموز بودورکی، اونلار، او زامان باشقا منطقه خلقلریندن چوخ قاباق و مترقی اولارق، بو علملرین پراکتیک و ابتدایی عملی قایدا - قانونلاری ایله، حتی ابتدایی شکیلده علمی ایله تانیش ایدیلر و بو قایدا - قانونلاری زامان کئچدیکجه گنج نسیللرینه اؤیرتمیش، اینکیشاف ائتدیرمیش و مختلف منطقه خلقلرینه اؤیرتمیش ایدیلر.

بو گونکو غربی آذربایجان، یعنی نقده، اورمو، قوشچو گه دیگی، سومای، سالماس، اورالارین شمالی، جنوبی، غربی و شرقی داغلیق منطقه لری مختلف یئر آلتی فلز معدنلری ایله زنگین اولدوغوندان و بو فلزلرین بعضیلرینین باشقا ماده لرله آز قاریشیق اولماسی، الده ائدیلمه سینین آسانلیغی نتیجه سینده، بو یئرلرده یاشامیش هورریلر اونلارا تئز ال تاپمیش، استخراج قایدا - قانونلارینی تئز اویره نمیش و اونلاردان کوللی مقداردا الده ائده رک، مختلف حیات و یاشاییش وسایطی، قاب - قاجاق، هئیکلر و سایره دوزلتمیش و خلق داخلینده اونلاردان او قدر چوخ و بول اولموشدورکی، دجله فرات چایلاری آراسی شاهلاری و حکمرانلاری، او جمله دن اوروک، لاقاش و سایره بین النهرین شهر - دؤولتلری شاهلاری، ایلاملار و داها سونرالار آسوری شاهلارینی بو اراضیه اوردو یورودوب، هجوم ائدیپ، بو مثال قاب - قاجاقلار، تونج، مس، قالای، قیزیل، گوموش، لاجورد و سایره حیاتا گرک فلزلری الده ائتمک، تالایب، خراج و وئرگی کیمی آلیب، آپارماغا سوروکله میشدیر. بو چٹشیدلی فلزلرین هامیسی همین غربی آذربایجانین سونسوز مثال معدنلریندن استخراج اولراق، الده ائدیلمیش و او معدنلرین بعضیلرینین چیخارتما یئرلری ایندی ده حیسن اولونماقدادیر.

و. لیفتوس ایران و عثمانلی سرحدلرینین خریطه سینى جیزدیقا، بو منطقه ده اولان معدنلر باره ده یازمیشدیر:

"بو قسمتین باشا - باشیندا بوللوجا خیردا فلز - داشلار، خصوصیه ده میر و مس داشلاری واردیر. من خاطر جمعم کی، اگر بو کیچیک داشلار یاخشی استخراج اولسا، چوخلو منفعتی اولاجاقدیر".^۱

بو منطقه نی گورن "ژاک دومورگان" دا یازمیشدیر:

"کله شین گدیگنین شمالیندا، قادرچای چشمه لری یاخین لیغیندا اسکی مس معدنلریندن استفاده اولونماق یئری گورونورکی، بوگون اوز باشینا بوراخیلیب ترک اولموشدور".^۲

"ماکسول هیسلوپ" غربی آسیا بزکلی کیتابینین موقدمه سینده همین بو منطقه نین یئر آلتی فلز معدنلری باره ده یازمیشدیر:

"بویوک زاب چاینین باشلانیدیغی منطقه دن، هابئله اورمو گولونون، گوموشلو قورشوندان دولو کیچیک پارچا داشلار گورونن، غربیندن علمی آختاریش لازیم و فایدالی اولاجاقدیر. بو ایش آسوریلرین تاریخی مثالوژی و گوموش قاییرماق تکنیکی آراشدیرمادان قابق، اساس و دقته لایق مسئله لردن بیریدیر".^۳

۱ - یئنه اورادا.

۲ - یئنه اورادا.

۳ - یئنه اورادا، ص ۷۸.

بئله دیر هورریلرین م.ق. ۴ - ۳ و ۲ - نجی مین ایلیکلرده آذربایجانین غربی داغلیق یئرلرینده یاشاماسی، دؤولت، حکومت و مدنیت یاراتماسی، علم، تکنیک و متالوژینین ایلک تمل داشلارینی قویاراق، بو علملری و هنرلری بوتون یاخین شرق خلقلری و اولکهلری داخلینده یایماسی. □ □ □

آراتتا - اورارتو - آارات

آراتتا = ارته سؤزو هارادان میدانا گلیمیش و نه معنادا اولموشدور؟
یوخاریدا اوچ سومثر کتیبه سیندن آیدین گؤرونورکی، آراتتا = ارته کلمه سی، یئر آدی اولاراق، او زامان، چاغداش جنوبی آذربایجانین غربی داغلیق منطقه سی، خوی، سالماس، اورمو و نقده شهرلری و اونلارین غربی اراضیسی، یعنی زاقروس داغلارینین ان شمالی حیصه سی و بو داغلارین "توروس"ون ان شرقی قسمتیه قووشدوغو داغلیق منطقه سینه وئریلمیش آدایدی. دئمک، بو کلمه م.ق. ۳ و ۴ - نجو مین ایلیکلرده سومثر دیلینده، اؤزوده داغلیق منطقه سینه وئریلمیش آداداندا گؤروندویو کیمی، داغ، هوندورلوک معناسیندا اولموشدور. بو کلمه نین ان قدیم التصاقی دیلردن اولموش سومثر دیلینده داغ و هوندور یئر معناسیندا اولماسی، سومثر کتیبه و متنلریندن علاوه، همده تورکلرین لاپ اولدن یوردو اولموش منطقه لرین داغ آدلاریندا گؤرونور. مثلاً "آلتای"، "آلاتاوو"، "آلاتاوا"، "آلتاتوو"، "آلاتوتو"، "آلاتاآ"، "آلاداغ"... کلمه لری تورک اولکه لری و دیلرینده اولان داغ آدلاریدیر.^۱

بوتون بو آدلاردا "ر" سسی "ل" سسینه چئوریلیمیشدیر کی، عادی فونئتیکی بیر حادثه دیر و چاغداش تورک دیللری، او جمله دن آذری تورکجه سینین دانیشیق دیلینده گئیش یا ییلیمیش بیر سس ده یشمه سیدیر. مثلاً: گلرلر = گللرلر، آلارلر = آلاللر ...
"دیوان لغات الترک"ده ده "ارت" داغ بئلی معناسیندا واردیر. نتیجه کی "ارمکوکا اشک ارت بلور. (تنبه له ائشیک داغ بئلی اولور) مثیلینده گلیمیشدیر.^۲

"ارت" (داغ بئلی) سؤزونون دیوان لغات الترکده، هئچ بیر اشتقاقی اولمادان، اؤزوده بیر مثله (ساو) دا- آتالار سؤزونده وئریلمه سی آیدین گؤسته ریر کی، او چوخ قدیم زامانلاردان، هله "ر" فونئمی "ل" فونئمینه چئوریلیمه میش زامانلاردان تورک مثیلینده قالیمیش و اوندان توره مه کلمه لر اولمامیشدیر، آنجاق "ر" سسی "ل" سسینه چئوریلدیکدن سونرا، شبهه سیز، تورک دیلرینده اوندان توره مه کلمه لر اولموشدور. گؤستر دیگیمیز یوخاریداکی آدلاردا "آراتتا" کلمه سیندن علاوه "تاوو" = تواو = تاوا = تاآ = داغ حیصه لری ده واردیر. فیکریمیزجه ان اسکی التصاقی دیللی بعضی ائل و

۱ - باخ: ۱۳۷۱/۷/۱۵ تاریخلی "ارک" فزئنتینه.

۲ - دیوان لغات الترک، ترجمه چی بشیم آتالای، جیلد ۱، آنکارا ۱۹۸۵، ص ۴۲.

طایفالار داخلینده "داغ" ۱ "آراتتا"، بعضی دیگرلرینده ایسه "تاوو = توو = تاوا = تاآ" دئمیشلر. حتی بیر سیرا تورک خلقلرینده "تو" داغ دئمکدیر.^۱

زامان کئچدیکجه "تااو = داغ" کلمه سی یاییلیب عمومی لشدیکجه، "آراتتا" کلمه سی ایسه محدودلاشیب سیرادان چیخدیقجا، "تاوو = تاوا ..." حیصه سی ده داغ آدلارینین سونونا آرتیریلاراق، گؤستردیگیمیز شکیللره دوشموشلر.

سومثرلردن سونرا م.ق. ایکینجی مین ایللیگین اورتالاری و سون یوز ایللیکلرینده آسوری کتیبه لرینده اولان "آراتابا" و "آراته یه" سؤزلری ده همین "آرتتا = ارتته" دیر. اورارتو خلقی و دؤولتینین آدی دا، شبهه سیز، همین "آرتتا = ارتته" کلمه سیندن میدانا گلمیشدیر، چونکی اورارتو دؤولتی "آراتتا" اراضیسی نی ده ایچینه آلمیش و اونلارین باش کندی "توشپا" و مقدس دینی مرکزلی "موساسیر" شهرلی همین "آراتتا" اراضیلرینده یئرلشمیشدیر. داها سونرالار "آغری" داغی ارمنیلر طرفیندن همین آراتتا - ارتته - اورارتو سؤزو اساسیندا، معین سیاسی هدف اوچون "آارات" آدلانمیشدیر. (بو بارده سونرا یئرینده دانیشاجاییق).

دئمک، میلاددان ۳ - ۴ مین ایل اوللردن سومثر دیلینده ایشلنمیش "آراتتا = ارتته" کلمه سی داغ معناسیندا و اصیل التصاقی دیللرده ایشلنمیش، یعنی ان قدیم تورک کلمه سی اولموش و اورارتو و آارات کلمه لری ده سونرالار اوندان یارانان سؤزلر اولموشدور.

آلتااو = آراتتا کلمه لرله ایلگیلی قید ائتمک لازیمدیر کی، تورک دیللرینده "آل" ترکیب حیصه سی چوخ معنالار داشیمیش، او جمله دن یوکسک لیک، اوجالیق و قدرت بیلدیرمیشدیر. مثلاً "بو کلمه "آلتای" دیلینده "هوندور، اوجا، یوکسک، قدرتلی" و تورکمن دیلینده "یوکسک و اوجا" معناسیندادیر.^۲

بونا اساساً عالیملرین فیکرینجه "آلتای" کلمه سی "اوجا داغ" دئمکدیر. آذربایجاندا "آل" سؤزوندن یوکسک لیک و مقدس لیک معناسیندا استفاده اولموشدور. نتیجه کی، شمالی آذربایجانین "توووس" بؤلوگونده "آل ده ده" آدلی پیر واردیر. میفیک ایناملارلا ایلگیلی اولان "آل آروادی" کلمه سینده کی "آل" حیصه سی ده همین بو معنادادیر.

جنوبی آذربایجاندا قالین سسلیلر بیر چوخ حاللاردا اینجه ایشلندیگی اوچون، (قارداش = قردش، قارا = قره ...) آل کلمه سی ده "ال" شکلینده ایشله نیر، نتیجه کی، "آل آروادی" کلمه سی جنوبون بیر سیرا لهجه لرینده "ال آروادی" شکلینده دئییلیر.

همین کلمه "ال" شکلینده بوگون بئله گونئیین بیر سیرا یئرلری، او جمله دن شبسترده همین یوکسک، اوجا، بؤیوک معنالاریندا، عادی ایسم کیمی، ایشله نیر. شبسترین چای محله سینده

۱ - باخ: میر علی سنیدوو، آذربایجان خلقینین سوی کؤکونو دوشونرکن، باکی ۱۹۸۹، ص ۱۱۱.

۲ - باخ: میر علی سنیدوو، آذربایجان خلقینین سوی کؤکونو دوشونرکن، ص ۷۸.

یئرلشمیش ائویمیزین بیر قونشوسو چاروادار "عبدالله" عمی ایدی کی، یاشیدلاریم اولان اوشاقلاری اؤز آتالارینا "ال دهده" دئیردیلر. شبسترین "بیروو" محله سینده یاشایان شاطر محمدین آتاسینین آدی "ال بابا" اولموشدور و ایندی [۱۰ - ۳ - ۱۳۷۳] ده او بو آدی اؤز نوه سینه قویموشدور. سونرا گئیش شکیلده گؤره جه ییک کی، بو اره تته مدنیتی، هنری و صنعتی م.ق. دوردونجو مین ایللیکدن بوتون یاخین شرق منطقه سی هنری و صنعتی مرکزینده اولموش و اونو رهبرلیک ائتمیشدیر. همین واحد هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئری بحثینده گؤره جه ییک کی، م.ق. ۱ - ۲ - ۳ - ۴ - نجی مین ایللیکلرده چاغداش ایرانین بوتون غرب ایالت و ولایتلری (شمالی و جنوبی آذربایجاندا داخل اولماقلا)، ائله جه ده همدان، ساوا، خزرین جنوب و غرب ساحیللری بو مدنیت آتموسفئرینه داخل اولموشدور. دئمک، م.ق. دوردونجو مین ایللیکدن اره تته واحد هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینین مرکزینده دایانمیشدیر. حادثه لر گؤسته ریر کی، هامان دؤورلردن اره تته ده اولموش هنر، صنعت، معمارلیق، بنا تیکمک ماتریاللاریندان استفاده اره تته ایله یاناشی، واحد هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینین آیری یئرلرینده ده اولموشدور، او جمله دن، اره تته ده اولدوغو کیمی، "اهک" دن بنا تیکمک ایشینده استفاده چاغداش قزوین اراضیلرینده ده اولموشدور.

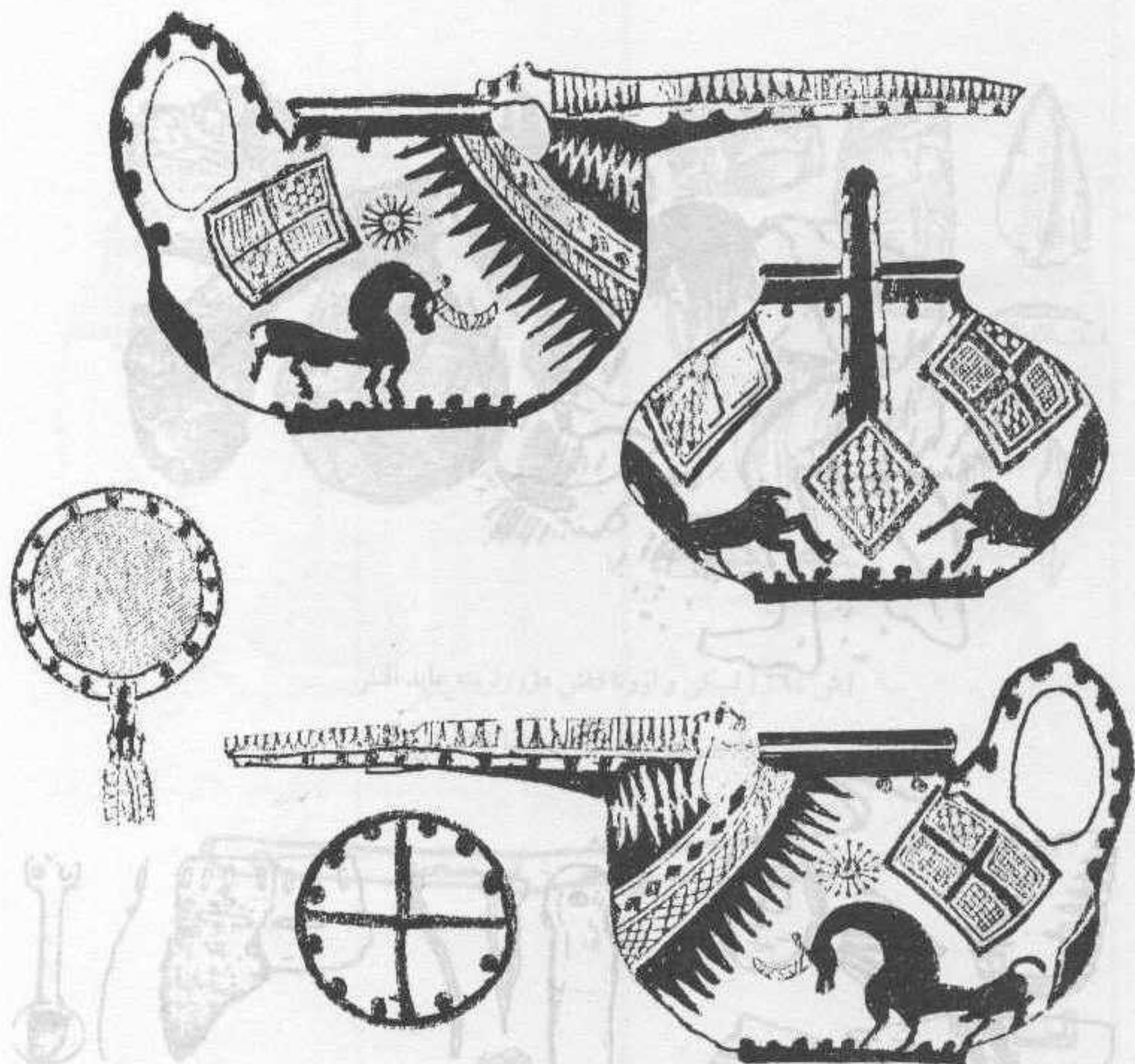
قزوین و کرج منطقه سینین "اسماعیل آباد" بؤلگونون "موشه لان" تپه سیندن کشف اولموش قبیرلر، اثرلر و بنالاردا "اهک" ایشلنمیشدیر. بو قبیرلرین تاریخی م.ق. دوردونجو مین ایللیگه چاتیر. دئمک هامان دؤورلرده آذربایجانین غربینده یارانمیش "اره تته" مدنیتینین بنا تیکمک اوچون کشف ائدیگی گج، اهک و سایره تیکینتی ماده لری واحد هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئرینین حکم سوردوگو بوتون منطقه لره، او جمله دن مرکزی ماد اراضیلرینده یایلمیش ایدی. بونا اساساً آقای دوكتور پرویز ورجاوندین، دوغرو اولاراق یازدیغی کیمی، اهکدن تیکینتی ماده سی کیمی استفاده م.ق. ۱۵۰۰ - نجو ایله و مصرلیلره مربوط دئیل، بلکه م.ق. دوردونجو مین ایللیگه، اره تته و آذربایجانا عایدیر کی، شبهه سیز اره تته ائللریندن ائکسوس مدنیتینی یارادارکن، اورایا آپاریلیمیشدیر. د.پ. ورجاوند بو باره ده یازیر:

"بیلیمک لازیمدیر کی، بو قازینتیلاردان قاباق اهگین کشفی و اونندان استفاده تاریخینی شرقشوناسلار میلاددان ۱۵۰۰ ایل اوله و مصرلیلره عاید بیلیردیلر. لاکین اسماعیل آبادین "موشه لان" تپه سینین تاریخدن قاباغا عاید کریچلرینین اورتاسیندا اهک ماده سینین وارلیغی، اونون تاپیلماسی و او ماده دن استفاده نی م.ق. دوردونجو مین ایللیگه قدر ایره لی آپاریر."^۱

سونرا گؤره جه ییک کی، واحد هنر، صنعت و مدنیت آتموسفئری چاغداش ایرانین بوتون مرکزی و غربی تورپاقلارینی احاطه ائتمکدن علاوه، اورتا آسیادان باشلانان بیر تاریخی واقعیت اولموشدور.

□ □ □

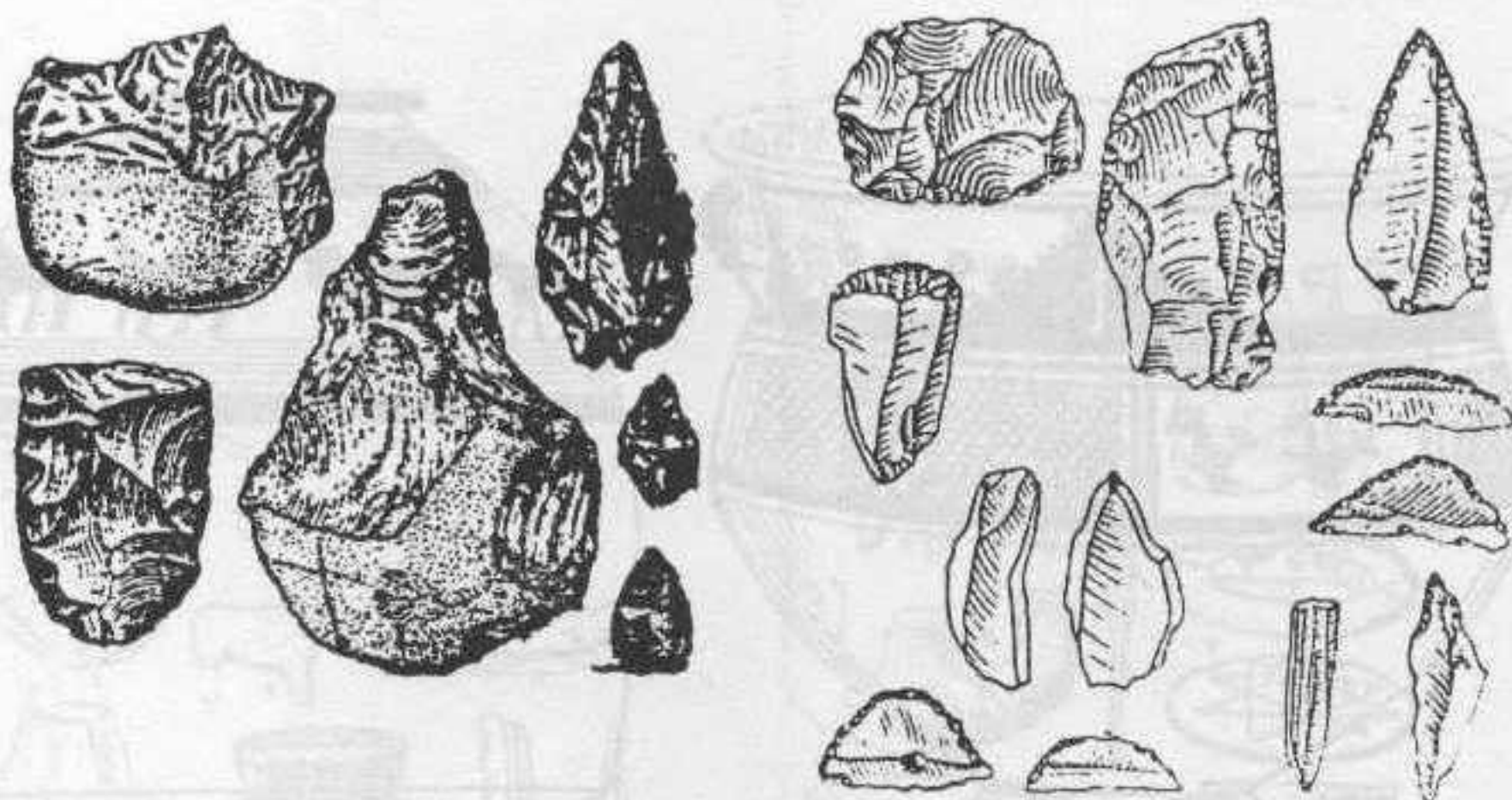
۱ - سرزمین قزوین، دکتر پرویز ورجاوند، تهران ۱۳۴۹، ص ۱۸.

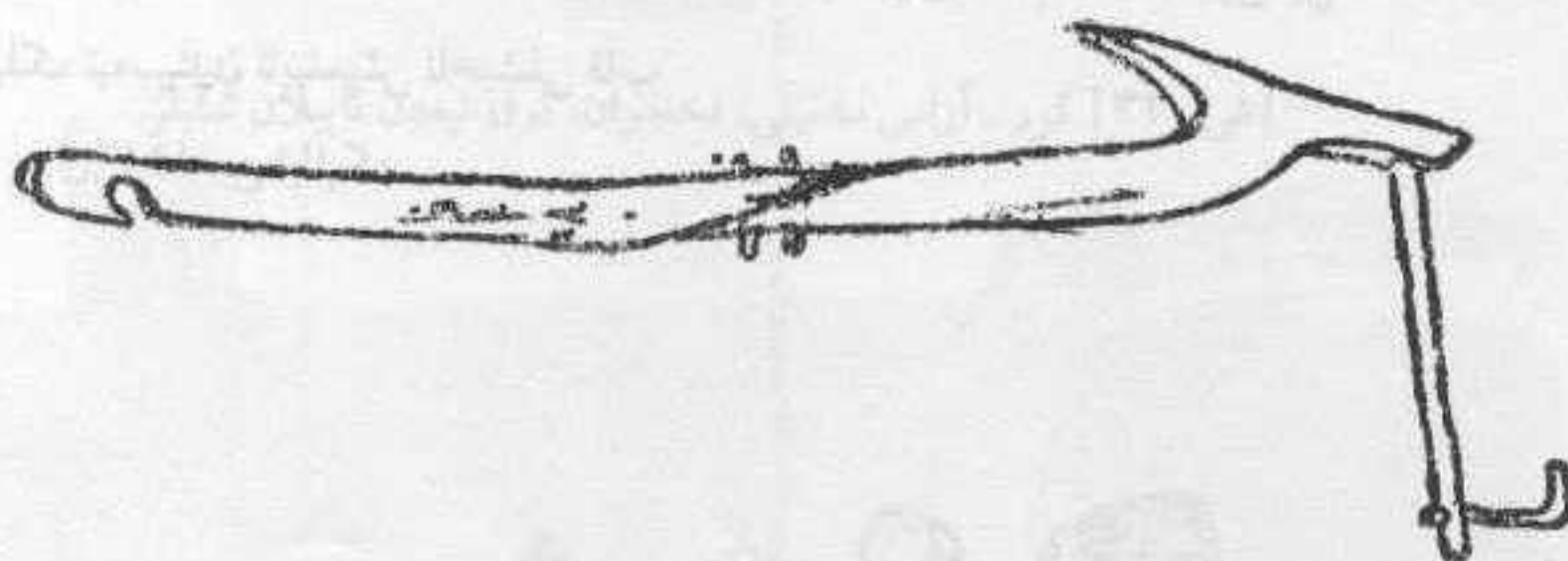
[ش - ۲۲] سيلکدن تاپيلميش ناخيشلى ساخسى قابلار، ماننا دؤورو م.ق. بيرينجي مين ايلليگين اوللري.

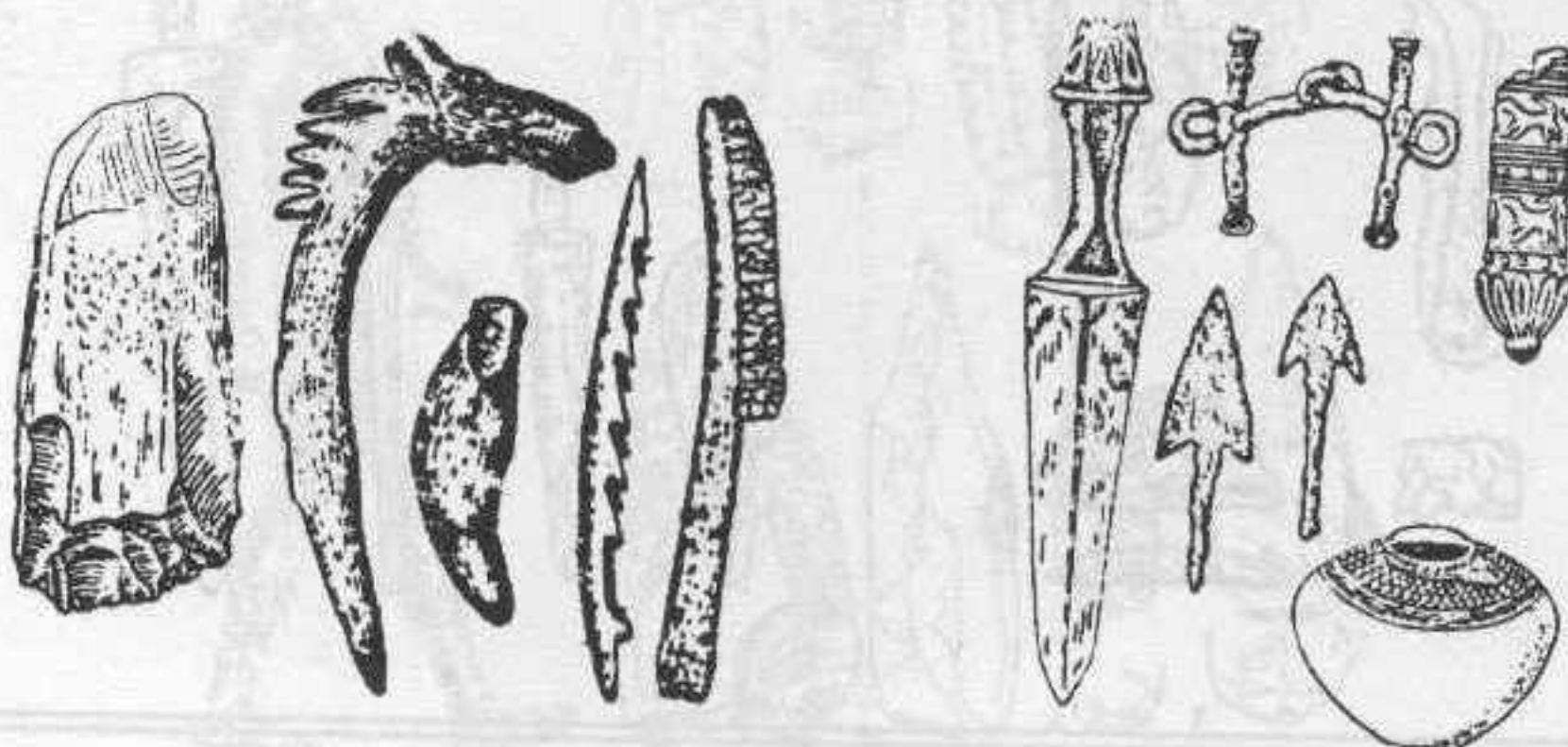
[ش - ۲۳] يئري شوخوم ائتمک.

[ش - ۲۶] اسکی و اورتا داش دؤورلرینه عاید آلتلر.

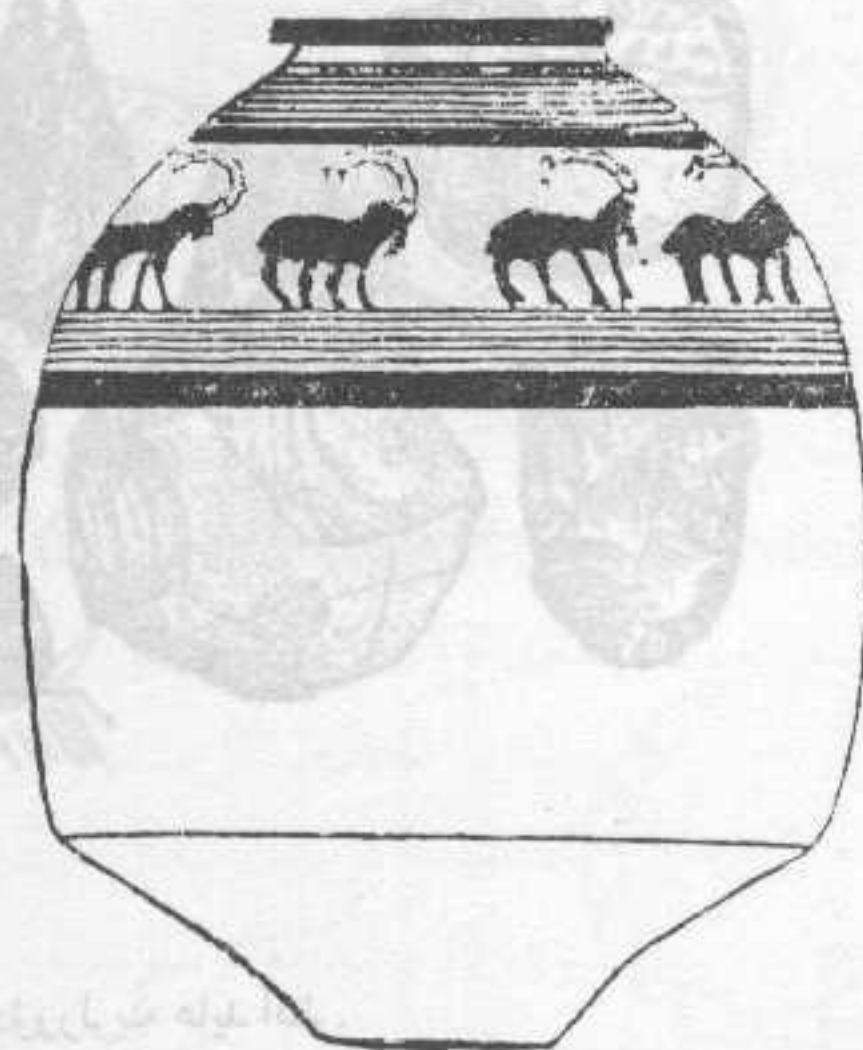
[ش - ۲۷] ابتدایی خیش.

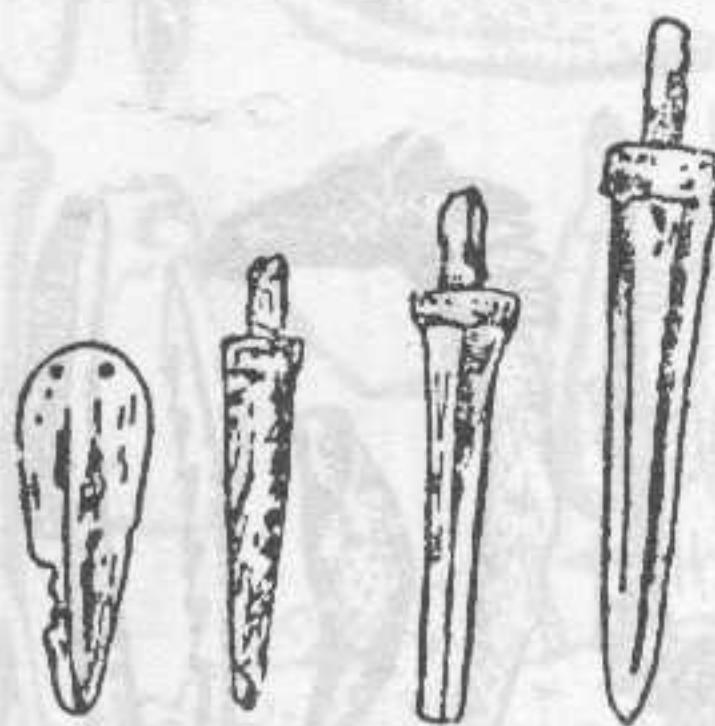
[ش - ۲۸] شمالی آذربایجان تاپیلیمیش داش، مفرغ و ده میر دؤورونه عاید سیلاحلار و تولید وسیله لری.

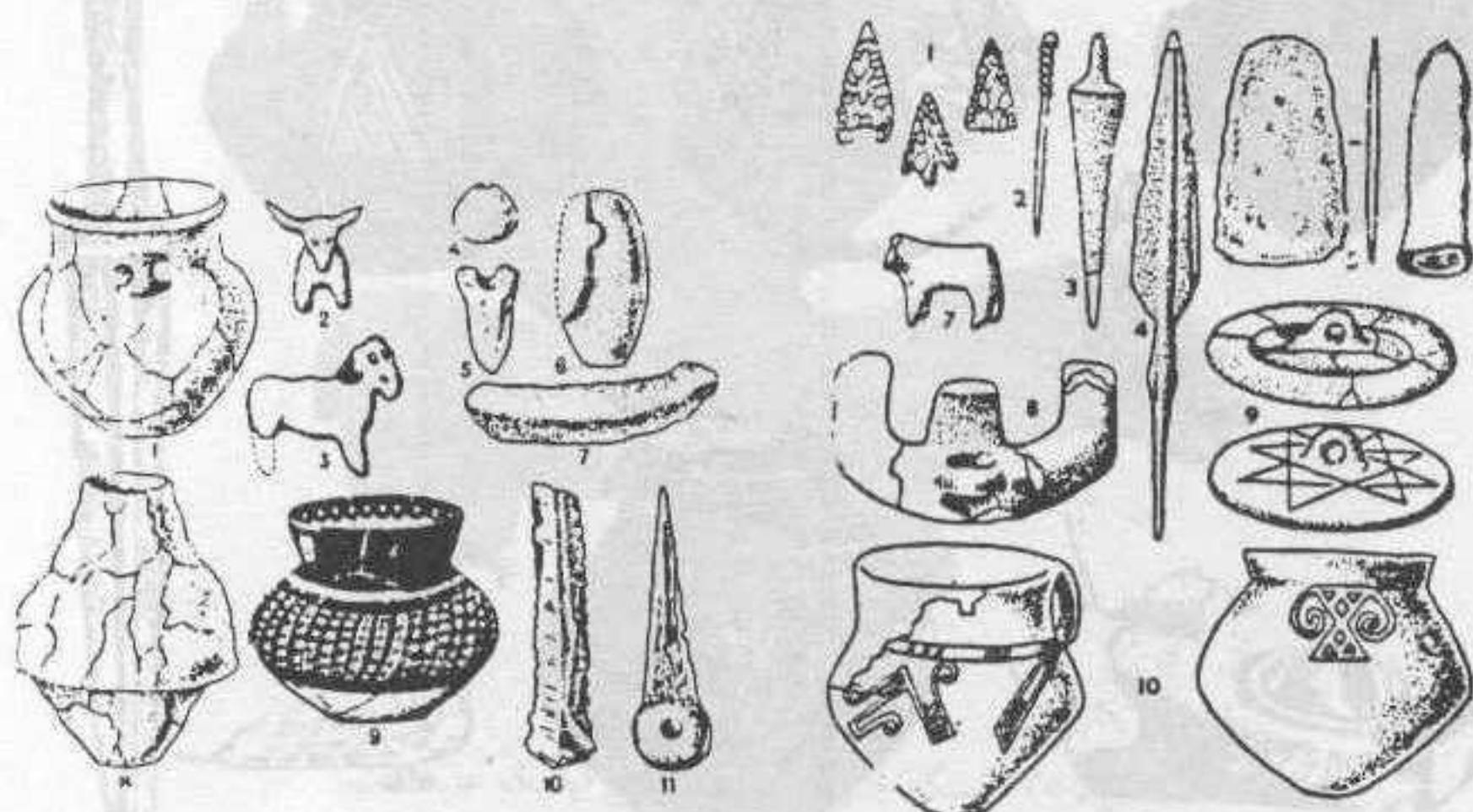
[ش - ۳۰] گیان تپه سیندن تاپیلیمیش ناخیشلی قاب
م.ق. ۱۱۰ مین ایل.

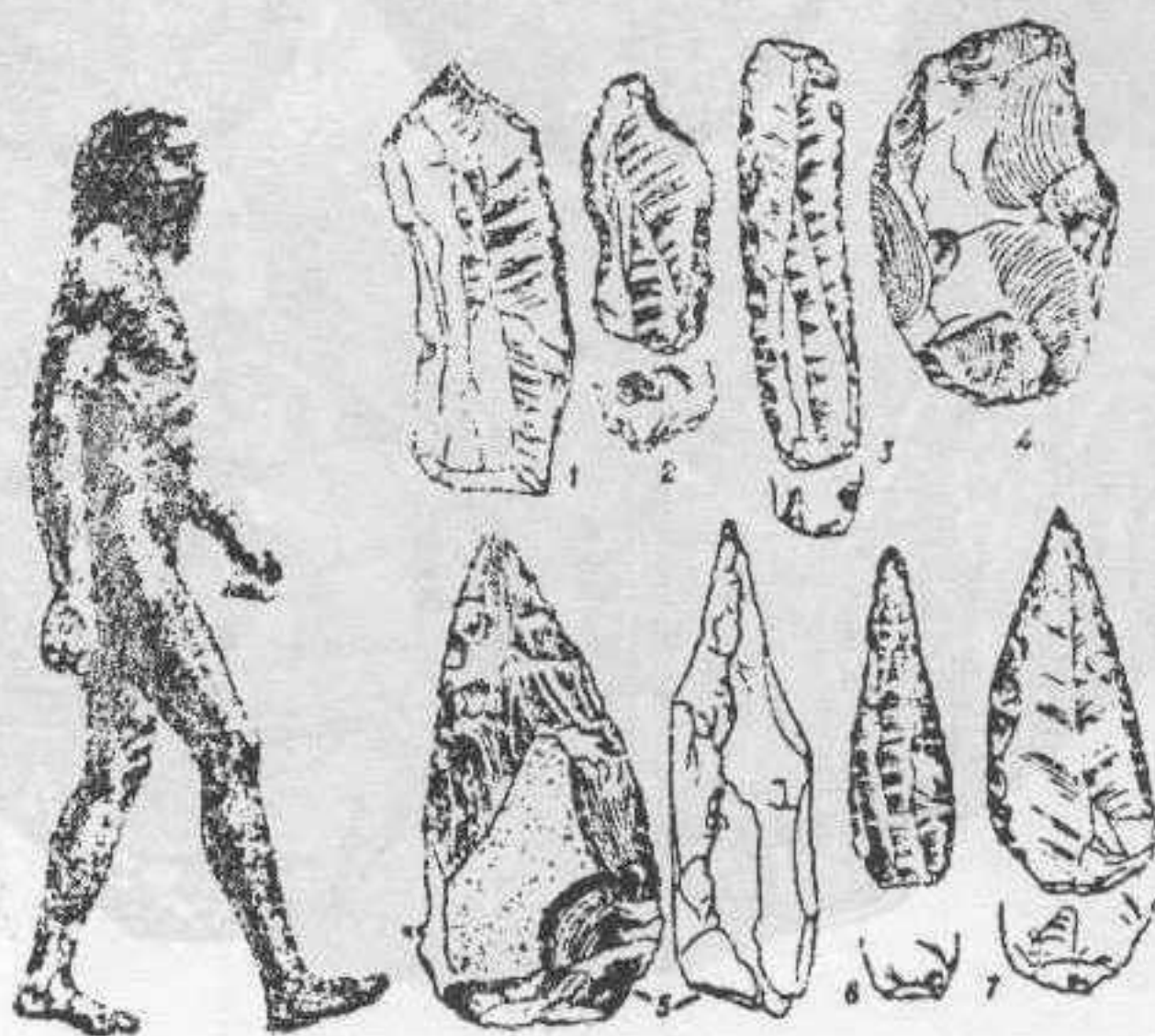
[ش - ۲۹] سیلک تپه سیندن تاپیلیمیش ناخیشلی قاب
م.ق. ۱۱۱ مین ایلیک.

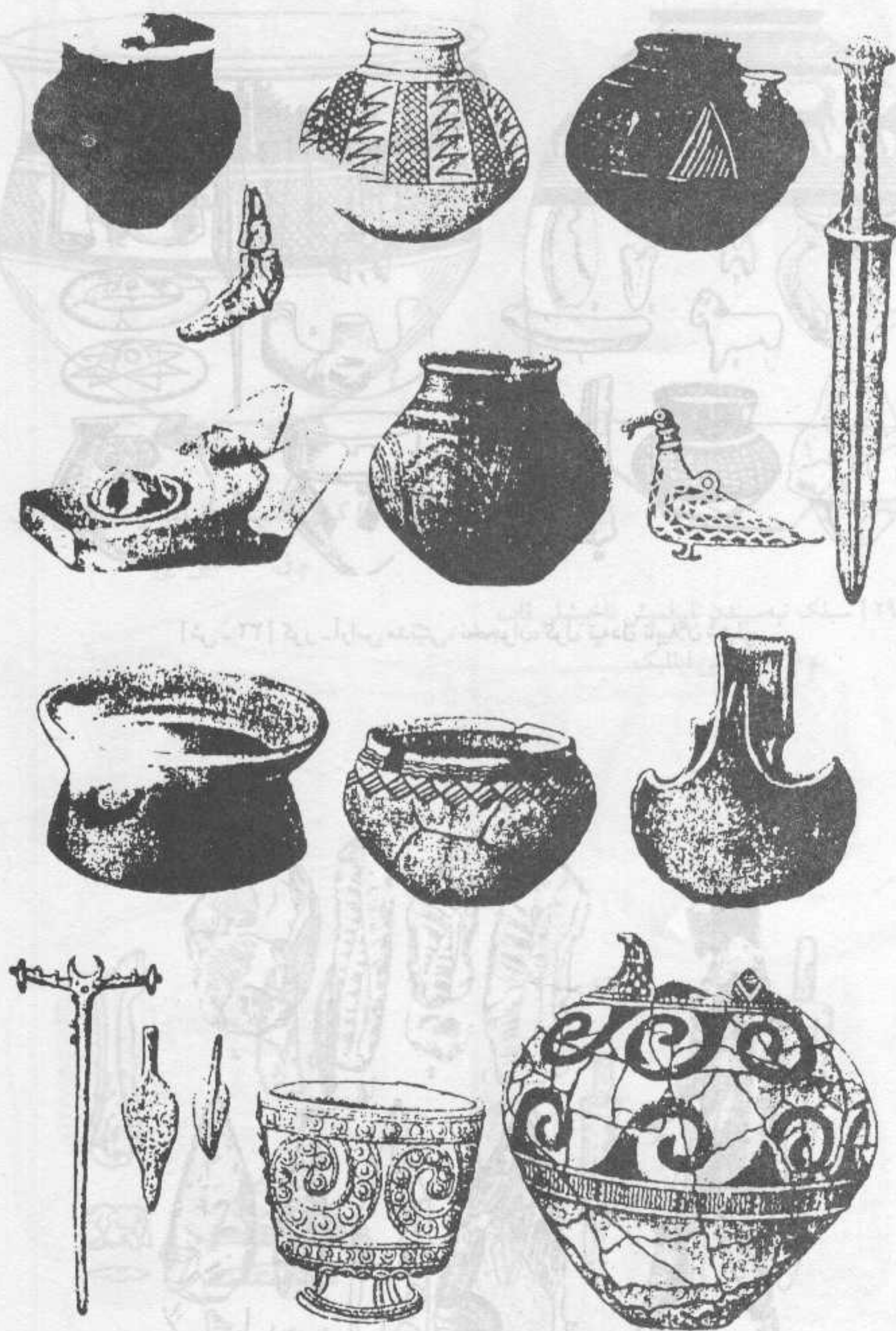
[ش - ۳۱] شمالی آذربایجان دان تاپیلیمیش ینی داش و ده میر دؤورونون اوللرینه عاید شئیلر.

[ش - ۳۲] کور - آراس مدنیتی، نخجوان، کول تپه دن تاپیلان شییلر.

[ش - ۳۳] "آزیخ" غاریندان تاپیلیمیش داش آلتلردن.

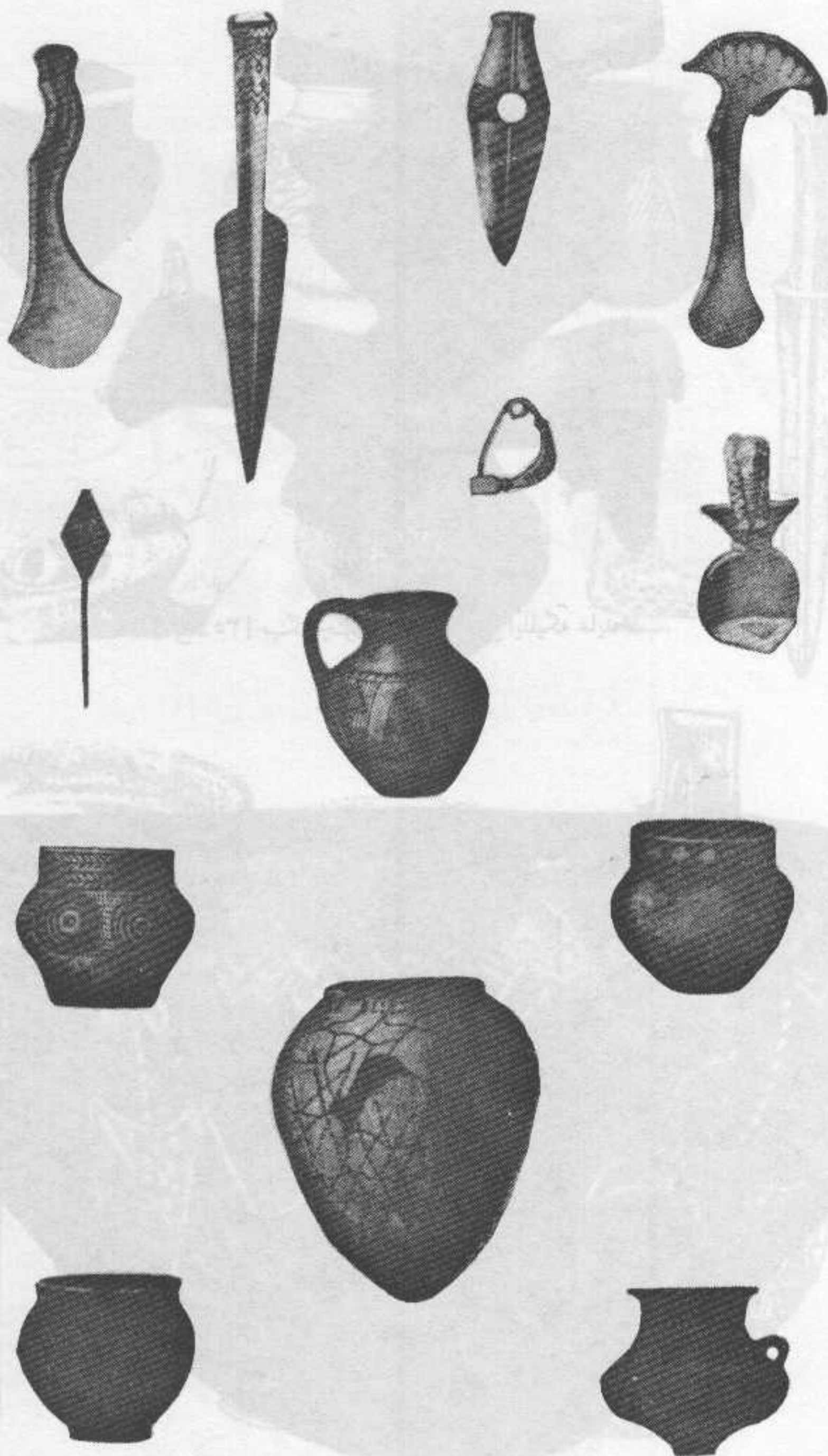

[ش - ۳۵] مینگه چنوبردن م. ق. II مین ایللیگه عاید قاب.

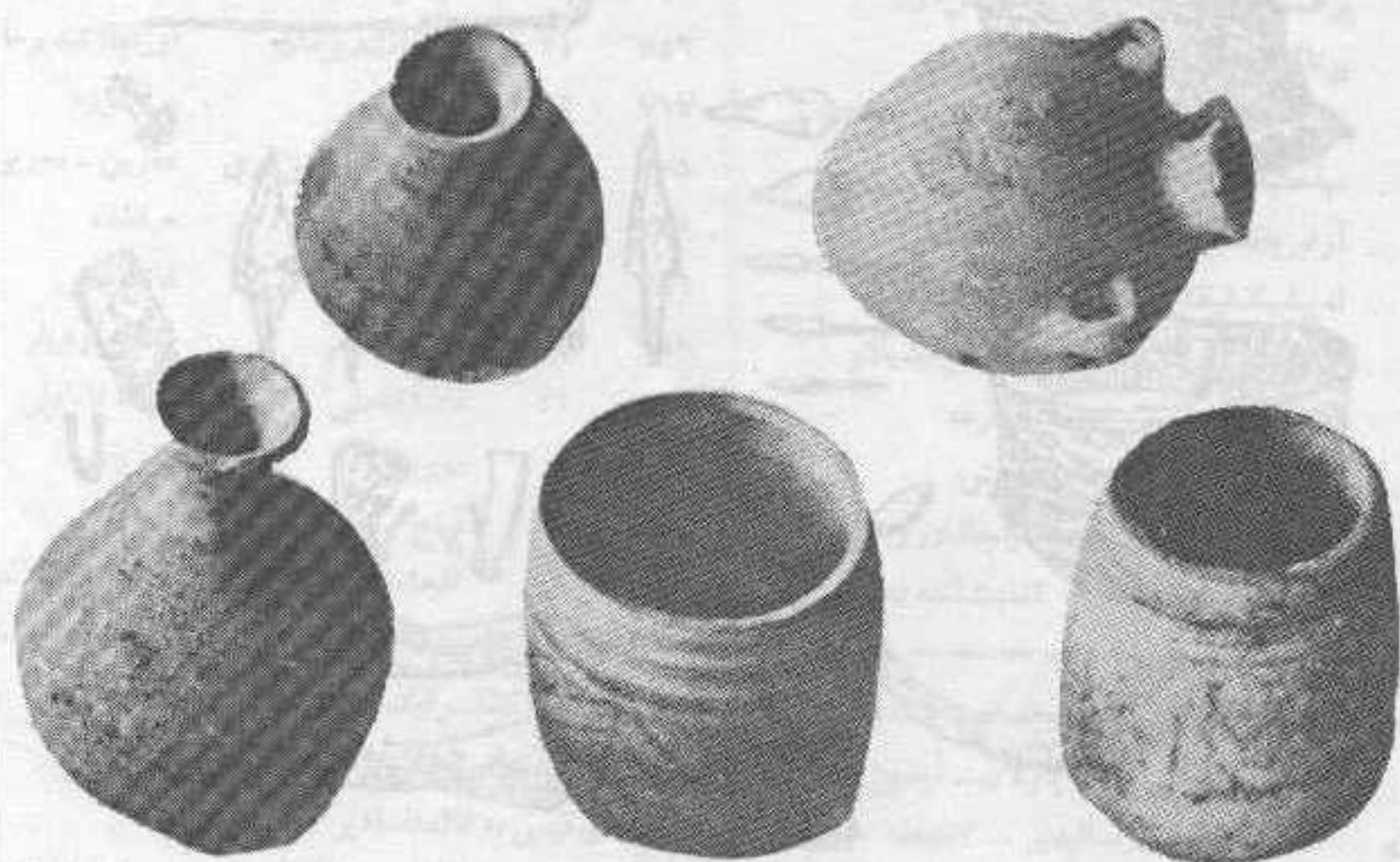
[ش - ۳۶] شمالی آذربایجان "خانلار" بؤلوگوندن تاپیلیمیش مفرغ عصرینه عاید ناخیشلی قاب.

[ش - ۳۷] دونیا مقیاسیندا کشف اولموش مفرغ آلترو و شیلردن نمونه لر.

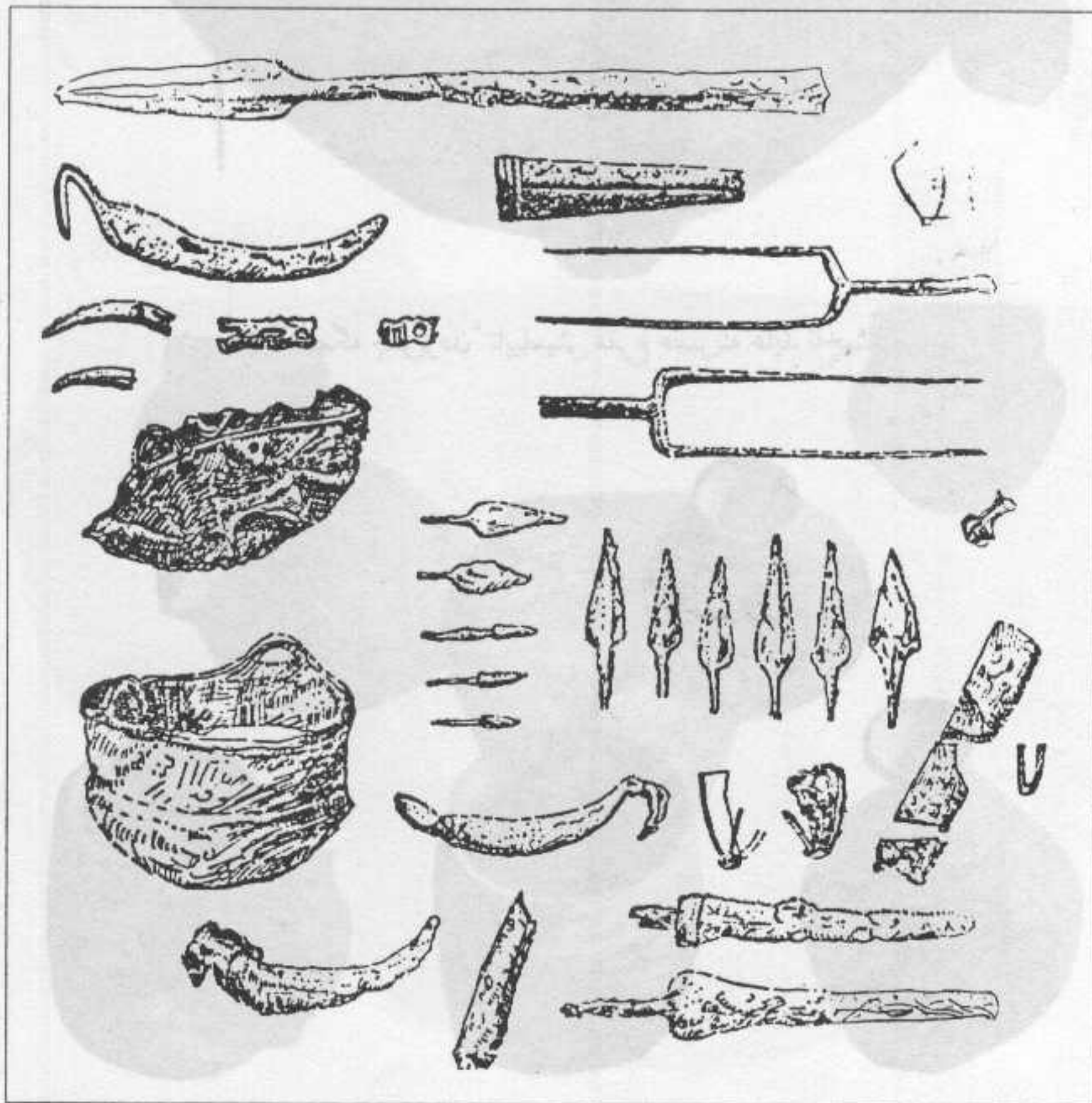
[ش - ۳۸] "مینگه چنور دن" تاپیلیمیش مفرغ عصرینه عاید ناخیشلی قاب.

[ش - ۳۹] ساخسی قابلار، م ق ۸-۷ نجی عصرلر، اردبیل، باروق بؤلوگو.

[ش - ۴۰] قیل قمیش ایکی آسلانی یتردن قالدیر میشدیر، زئوه یاخینلیغیندان تاپیل میشدیر.

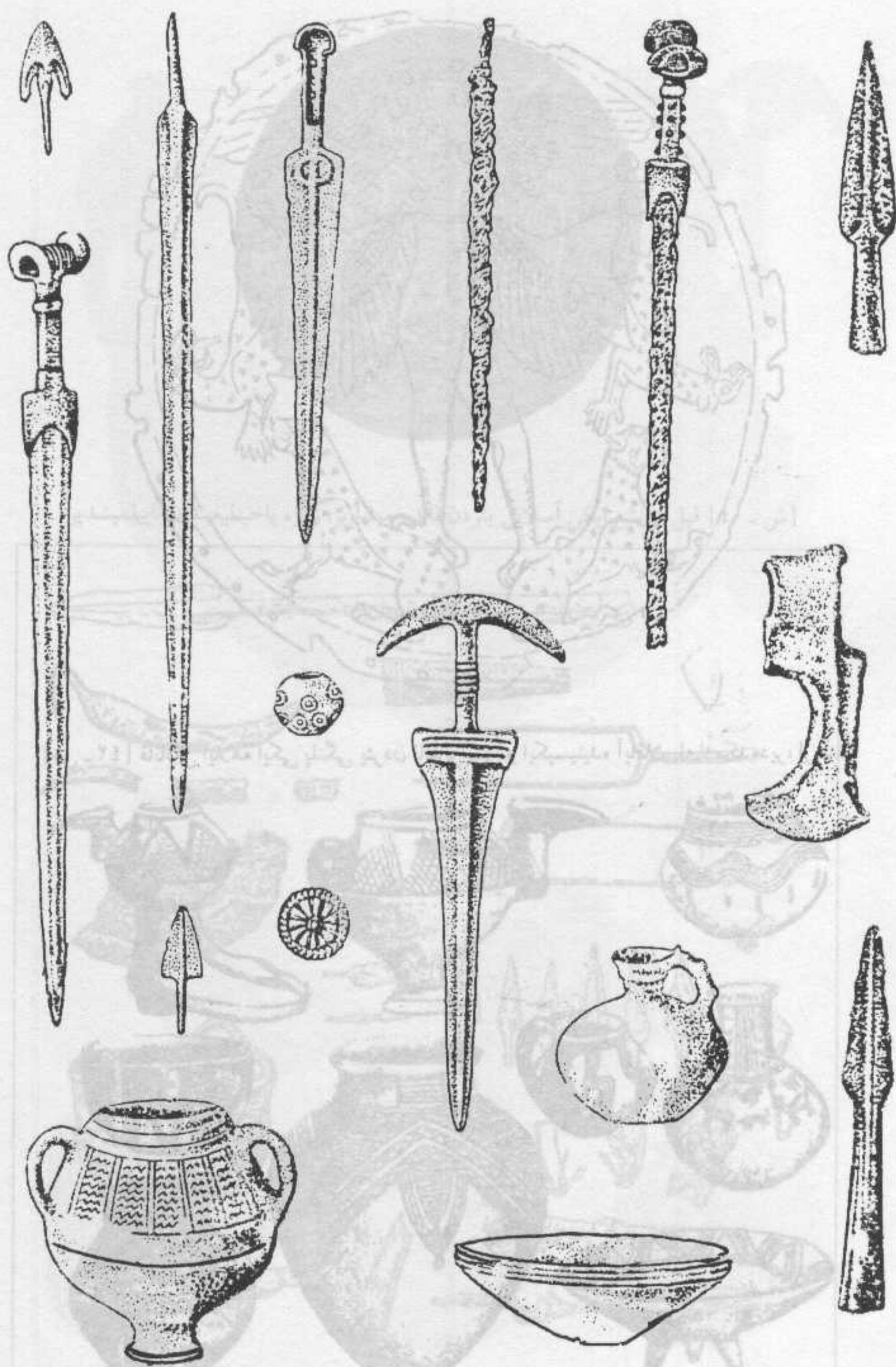
[ش - ۴۱] "سیلک" قیبرلریندن تاپیل میش اسلحه و شئیلر.

[ش - ۴۲] قانادلی ایلاهه ایکی پلنگی یردن قالدیرمیش و ایکیسینده آياقلاریله ازمکده دیر، لرستان.

[ش - ۴۳] تونج و ده میر دؤورلرینه عاید ساخسی قابلار، م. ق. II مین ایلیگین سونلاری، نخجوان مدنیته.

هند -

آوروپایی خلقلرین

منطقه میزه گلمه سیندن اوّل (۲)

آذربایجان تورپاقلاریندا ایلک اینسانلار و خلقلر

یوخاریدا همدان و باکی یاخین لیقلا ریندا کشف اولموش داش ناخیشلاری باره ده دانیشدیق و اونلارین سومئر و ایلاملارلا علاقه لرینه اشاره لر ائتدیک.

تکرار اولسادا، بیر داها گوئستر مه لی بیک کی، میلاددان دؤرد مین ایل قاباقدان (شاید داها قاباقلاردان) باشلایارق، اورتا آسیادان دریند و داریال (داریول) کئچیدلریله یاخین شرقه ائل آخینلاری اولموش و بو آخینلار آذربایجان (شمالی و جنوبی)، زاقروس داغلارینین شرقی و غربی اتکلی و عمومیتله ایرانین غرب اراضیسیندن کئچرکن، اونلارین معین ائل، طایفا و قوللاریندان، اساس توپلوملاریندان آریلاراق، بوئرلرین مختلف منطقه لرینده یورد سالاراق قالمیشلار. سومئر، ایلام آخینلاری کیمی تاریخه معلوم اوئللی ائل آخینلاریندان علاوه، چوخ احتمال باشقا آخینلار و خصوصیه کیچیک ائل، قبیله و اوبالاردا همین یول ایله اورتا آسیادان گلیب، همین یاخین شرق منطقه لرینده یورد سالیب قالمیش، سویداشلاری یئرلی اهالییه قاریشاراق، خلقلر شکلینده مدنیت و حاکمیت قورموشلار. همین یاخین شرق منطقه سینین شمالدان مرکزینده یئرلشن آذربایجان (شمالی و جنوبی)، همدان - قوم - قزوین - زنجان - تخت سلیمان آرالاری یئرلری ده بو مختلف التصاقی دیللی ائللر، سویلار و قبیله لرین یورد سالاراق قالدیغی یئرلر اولموشدور. بوگلن کؤچه ریلر ائتنیک جهتدن یاخین اولموش یئرلی اهالی ایله قاریشیب قوتتی، لوللوی، هورری، ماننا، ماتیشن، کاسسی، اورارتو، ساسپیر، کاسپی، آلبان، مسکوت، ماساژئت، سالک، ایشغوز ... توپلوملاری و کوتله لرینی یاراتمیشلارکی، اونلارین بعضیسی زامان کئچیب آرتدیقجا، یاشادیقلاری اراضیده معین مدنیت و

حاکمیت قورموشلار. بلاواسطه آذربایجان اراضیسی و اورانین جنوب و جنوبشرقینده یئرلهشن همدان تورپاقلاریندا م.ق. III مین ایللیکده فورمالاشان و تاریخده تانینمیش ایلک خلقلر "قوتتی" و "لولوبی" لر اولموشلار. قوتتی و لولوبی خلقلری شمالدان کاسپیلر، ساسپیرلر، شمالغربدن هورریلر و ماننلار، جنوب و جنوبغربده کاسپیلر و اونلارین واسطهسیله و بلاواسطه ایلاملارلا علاقهده اولموش و اونلارین، هابئله سومثر و اککدلرین قوردوغو مدنیتله تانیش اولاراق اونلاردان تأثیرلنمیشلر. قوتتی - لولوبیلر بوگون ایران تورکلرینین یاشادیغی بیتیشیک اراضیین ان جنوب قسمتینده، همدان - اسداباد، قوم - قزوین - زنجان - ماراغا - تخت سلیمان آراسینداکی اراضیده و آذربایجاندا یاشامیشلار. دئمک، گؤستریدیگیمیز بو اراضی نین اهالیسینین بو گون تورک اولماسی اولدوقجا قدیم تاریخه مالکدیر، داها دوغروسو بو یئرلرین ساکینلری تاریخه معلوم ایلک چاغلاردان التصاقی دیللی - اسکی تورک، اولموش، همده قسماً آذربایجان و همدان اراضیسینده ایلک مدنیت قورموشلار. بو مدنیت هند - آوروپایی خلقلرین منطقه میزه گلمه سیندن تقریباً ۱۵۰۰ - ۲۰۰۰ ایل قاباق اولموشدور. ایرانین بوگونکو سیاسی دورومونو نظره آلاق، مسئلهیه داها دهرین و بیر قدر گئیش مقیاسدا باخماق لازیم گلیر.

بوگون بیتیشیک اراضیده یاشایان ایران تورکلری آذربایجان و همدان - قوم - قزوین - زنجان - تخت سلیمان آراسینداکی اراضیدن باشقا خراسان، کرمان، فارس، خمین، ایالتلرینین مختلف بؤلوکلریندهده یاشاماقدادیرلار. بوندان علاوه اؤزلرینی "اشکانی" آدلاندیران و ایسلام تاریخچیلری طرفیندن "خوزی" آدلاندیریلیمیش^۱ تورکلر خوزستانین "شوش" خرابالاری حوالیسینده یاشاییرلار. اگر بوگون ایرانین همدان و تهراندا داخل اولماقلا غرب ایالتلرینی گؤتورسک، گؤرهجه ییک کی، بو اراضیده اولان بوگونکو مدنیت ایرانین چاغداش مدنیتینین اؤزهیی و اساس حیصه سینی تشکیل ائدیر. بو مدنیت، یعنی معاصر ایرانین غرب ایالتلرینین مدنیتی تکجه بوگون دئییل، ان قدیم دؤورلردن، هله هند - آوروپا دیللی لر ایران فلاتینا گلمه دن چوخ اوللردن، تاریخاً معلوم اولان میلاددان ۴۰۰۰ ایل اولدن - شاید داها قدیمدن - اسکی ایران مدنیتی نین نه تکجه اساس و اؤزهیی، بلکه اؤزونو تشکیل ائتمیشدیر. بو مدنیت تکجه ایرانین مدنیتی نین اساسینی دئییل، بلکه بوتون بشر مدنیتی نین ایلک تمل داشلارینی قویان مدنیتلردن بیر اولموشدور.

معاصر ایرانین بو غرب اراضیسینین قدیم مدنیتی بشریتین ایلک مدنیت بشیگی اولموش یاخین شرق منطقه سینین اؤنملی و شرقی قسمتینین تشکیل ائتمیش، اؤزوده آشاغیدان یوخاریا ایلام، کاسسی، لولوبی، قوتتی، هورری، ماننا و اورارتو مدنیتلرینه شامل اولموشدور. بو مدنیتلرین هامیسی بیر منبعدن نشأت ائتمیشدیر، اودا سومثر - ایلام، ایرانلا علاقه دار داها دقیق دئمک ایسته سک، ایلام مدنیتی اولموشدور. کاسسی، قوتتی، لولوبی، ماننا و داها سونرالار ماد مدنیتی

۱ - استخری، المسالك، والممالك.

همین ایلام مدنیتینین معین حیصه‌لری اولموشدور. بوتون بو مدنیتلری قوران و بوگونکو ایرانا ان قدیم افتخار، شرف و باشی اوجالیقلار یاراتمیش خلقلرین هامیسینین دیلی التصاقی، اورال - آلتای سیستملی دیل اولموشدور. دوقتور ض. صدر بیر مقاله‌سینده یازمیشدیر:

"اۆلکه میزین مدنیتی نین تحلیلینده" ایران مدنیتی، یعنی ایلام مدنیتی "دئمک لازیمدیر. "پیئر آمیه" نین "ایلام" کیتابیندا یازدیغینا اساساً، ایلام مدنیتی میلاددان یئددی مین ایل اۆلدن، اونون انقراضی، یعنی م.ق. ۶۴۰ - نجی ایله قدر دوام ائتمیش و ساخسی، رنگلی ساخسی، تونج و ده‌میر دؤورلریندن شهر - دؤولتلری و باشا - باش دؤولت [م.ق. ۲۲۰۰ - نجی ایله] یاراتماقلا حیات سورموشلر... بو بؤیوک مدنیتین گئدیشی و توخونوشو الده‌دیر. اونون اون مین اوخونمامیش لؤوحه‌سی شیکاگو دارالفونونوندا مؤوجوددور... اگر اونلارین هامیسی اوخونسا، ایلام دیلینین قرامتری کامل شکیلده اله گله جکدیر....

تأسفلر اولسون کی، پهلونین افراطی ناسیونالیزم مدنیتی نین یایلماسیله، گئتدیکجه بو بؤیوک مدنیت اونودولدو. چونکی ایلاملار نه سامی ایدیلر، نه ده آریایی. ویل دورانت (مدنیت تاریخی) ستر پئرسی سایکس، کلمان هوار، پطروشفسکی و هانری فیلدین آچیق یازدیقلارینا گؤره اونلارین (ایلاملار. م) دیلی فنلاند، تورکی، مجاری و مغول... دیللری کیمی اورال آلتای دیللری سیراسیندادیر. ایراندا شهر، کند، ائل و سویداشلیق، کند حیاتی و قانون وئریجی لیگین شکلی و سیستمی، قیسا دئسک، بیزیم عنعنوی مدنیتیمیزین کوکو ایلاما قاییدیر. ایلام دیلینین هخامنیش دؤورنون اوچ اساسی دیلیندن بیر اولماسی، هابئله هخامنشیلرین باش کندینین هامان ایلاملارین باش کندی "شوش" شهرینین اولماسینی نظره آلدیقدا، قطعی اولور کی، ایلام دیلی او دؤورده اداره و دیوان دیلی ایدی و بو دیل ایسلام تاریخچیلرینین روایتینه گؤره، هجری اوچونجو عصره قدر دیری ایدی. (ایندی ده بو دیل قسماً دیری دیر. م) بو سؤزلرین نتیجه‌سی بوندان عبارتدیر کی، بیزیم اۆلکه‌میزده مدنیت یاراتماق ایلاملارین ایله اولموشدور و اونلارین اوچ طایفاسیندان بیری "خوزی" لرایدیلر. خوزستانین آدی، خزر دیزینین آدی کیمی، آرادان گئتمیش او قومون یادگاریدیر کی، مین ایلیکلرین قارائلیقلاریندان اونلارین ایشیغی پرپر وورور و حقیقت آختارانلارین اورکلرینی اؤزونه ساری چکیر.... بو مدنیتله یاناشی قوتیلر، ماننلار، کاسسیتلر، (کاسسیلر. م) و لولوبیلرین ده مدنیتی وارایدی... و اونلارین هامیسی، تاریخچیلرین گؤستریدیگینه اساساً، آسیانی دیللی (اورتا آسیایا منسوب) ایدیلر و التصاقی دیلر قورو هونا (اورال - آلتای) عاید دیرلر.^۱

دوقتور ض. صدر بو سؤزلری حزب توده‌نین مرکزی رهبرلریندن و قاجار شاهزاده‌لریندن اولموش ایرج اسکندرینین "مین ایلیکلرین قارائلیغیندا" کیتابی اساسیندا یازمیشدیر. ض. صدرین سؤزلریندن معلوم اولور کی، ایرج اسکندرینین کیتابینین اساس فیکری "ایران مدنیتی، یعنی ایلام

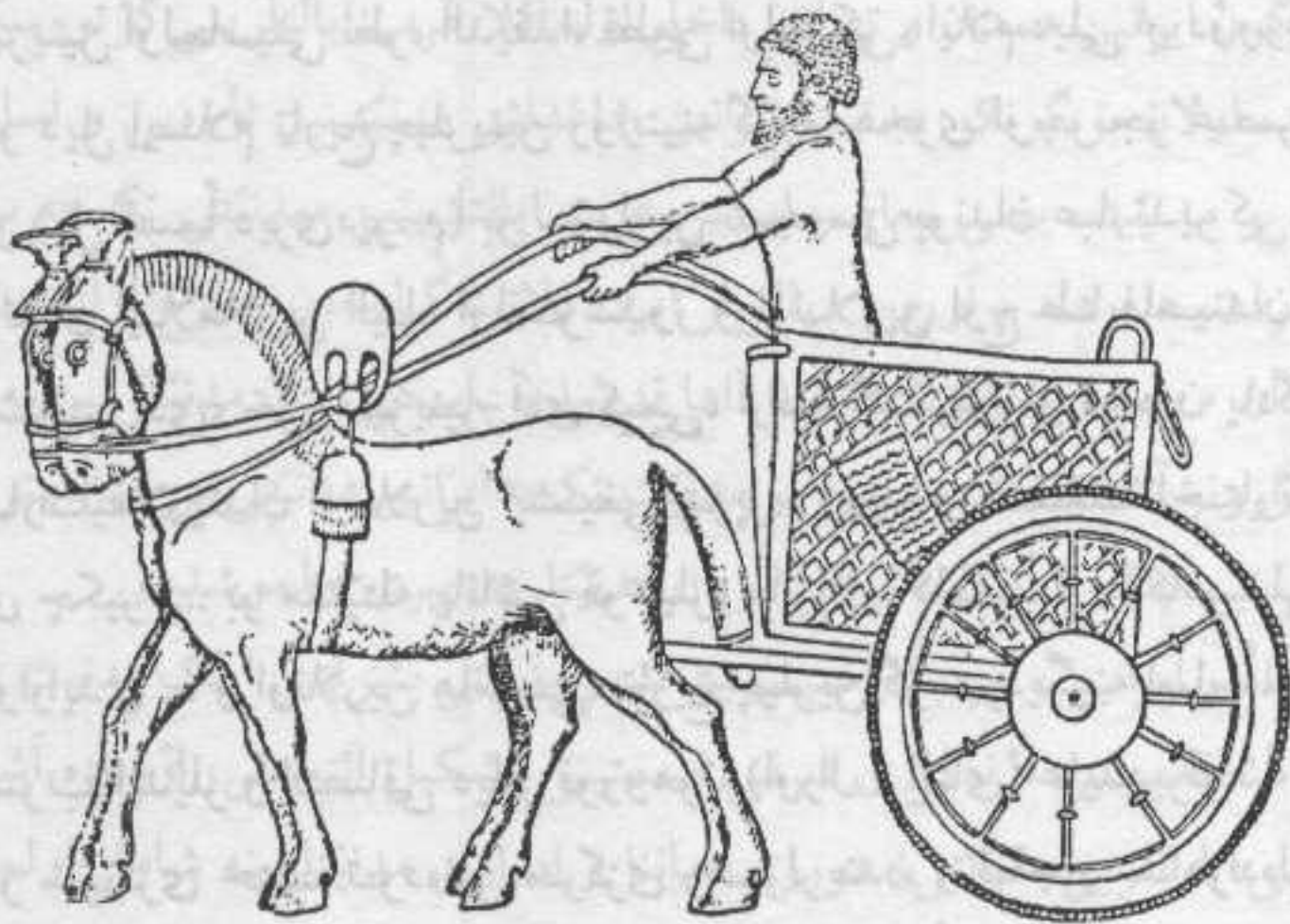
۱. "ایلام دیلی، م.ق. ۲۲۰۰ - ۶۴۰"

مدنییتی "اولموشدور. واقعییتی گۆرن، هر جور تعصبه بیگانه اولان، مستقل دوشونن و شبهه سیز فرانس و آوروپا منبعلریندن گئنیش استفاده ائتمیش ایرج اسکندرینین بو فیکری دقته لایق و دهرین دوشونمه گه شایاندير.

بو مسئله بین اطرافیندا دهرین دوشونوب، او دؤورون حادثه لرینی یاخشی گؤتور - قوی ائتدیگده، گؤروروک کی، پارسلار میلاددان ۹۰۰ ایل قاباق اوچ کندلی - اوتوراق و یئددی کؤچهری ائل شکلینده گلیب فارس ایالتینده یئرلشدیکلری گوندن ایلام دؤولتینه تابع اولموش و اونا باج وئرمیشلر، چونکی او یئرلر ایلاملارین ایدی. حتی پارسلارین فارس ولایتینده اولدوغو ایملک دؤورلرده ایلام دؤولتینین اورادا یاریم مستقل امیری اولموش و او امیرلردن ایلام دیلینده لؤوحه لرده فارس ایالتینده بو گونه قدر دورماقدادیر. ایلاملار تابع اولدوقلاری زامانلار پارسلارین امیرلری، کوروشون آتاسی کبوجیه و اونون آتا باباسی حیاتلاری و تاریخلرینده ایملک دفعه اولاراق یازیله تانیش اولموش، ایلام الیفباسینی اؤزلری اوچون الیفبا سئچمیش و اؤلجه ایلام دیلینده، سونرالار ایسه اؤز دیللرینده، همین میخی الیفبادا لؤوحه لر قازدیرمیشلار. بو دؤورلرده پارسلارین اداری دیلی ایلام دیلی اولموشدور، اداری یازیلاردا ایلام دیلی و میخی الیفباسیندا ایدی. بونا گۆره ده بو دؤورده فارس ایالتینده اولموش ایلام امیرلری، ایلاملار کیمی پارسلارین دا حاکم دایره لری، اداری آداملاری، همده شبهه سیز اقتصادی، سیاسی علاقه ضرورتی و ایلاملارین مدنیّت جه یوکسک اولماسینین طلبی اساسیندا گئنیش ساده پارس کوتله لرینین بؤیوک حیصه سی ده آنا دیللریله یاناشی ایلامجادا اؤیره نیب ییلمیشلر. بو حیاتین طلبی ایدی. پارسلار ایلاملاردان علاوه

شمال طرفدن

کاسسیلر، قوتیلر و لولوبیلرله ده قونشو ایدیلر و شبهه سیز اونلارلادا اقتصادی، سیاسی علاقه ده اولموش و ایلام دیلینه یاخین اولموش دیللریله معین درجه ده تانیش اولموش و بو دیللرین عینی کؤکلو و اولدوقجا یاخین

[ش - ۴۵] ماد آراباسی « نیسا » آتاری ایله استخر - پرسپولیس م. ق. ۷ یوزایللیک

اولدوقلارینی عمل ده و حیاتدا گؤرموشلر.

پارس ائللرینین بو حیاتی مادلارین اولینه قدر دوام ائتمیشدیر. ماد شاهلاری پارس ایالتینی فتح

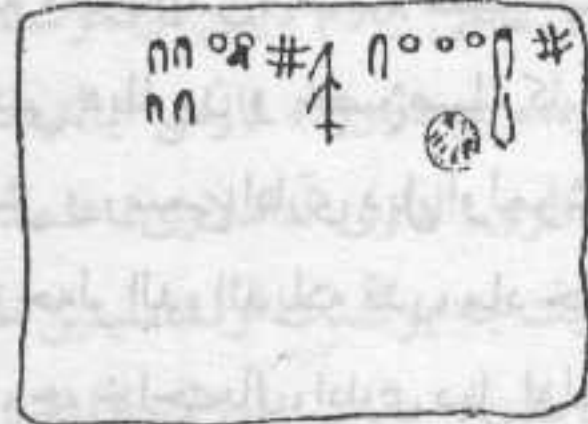
ائده رک پارسلاری اؤزلرینه تابع ائتدیلر، "شوش" عوضینه "اکباتانا" تابع اولاراق، مادلارا وئرگی و باج وئرمه گه باشلادیلار، لاکین اونلارین اداری دیللیری اوللر اولدوغو کیمی قالدی، اونا گؤره کی، ایلام دیلی ایله ماد دؤولتی دیلی آراسیندا اؤنملی فرق یوخ ایدی و شایدده عینی ایدی.

بو گونه قدر ماد شاهلاریندان ماد دیلینده یازیا مالک اولان بیر لؤوحه، کتیبه الده ائدیلمه میشدیر، شاید بو لؤوحه لر آرادان آپاریلیمیش و یا آرادان گئتمیشدیر. بیز ماد ایمپراتورلوغونون دیلیندن دانیشارکن گؤستره جه ییک کی، بیر ایمپراتورلوغون الیفباسیز و یازی سیزلیغی غیر - ممکن دور. شبهه سیز ماد شاهلارینن آزدا اولسا، لؤوحه و کتیبه لری اولموشدور، آنجاق دؤولت دیلی یا ایلام دیلی و یا اونا یاخین قوتتی - لوللوبی دیلی اولموشدور. بودا معین درجه ده منطقی نظره گلیر، اونا گؤره کی، ماد حکومتی یاراتاندا مرکزی ماد اراضیسینده یاشامیش قوتتی - لوللوبیلرین اؤولادی مختلف امیرلیکلر شکلینده یاشاییر و دیللیری عینی کؤکلر اولسادا، قسماً فرقله نیردی و بو دیلر هله، خارجی هجوملار نتیجه سینده ادبی دیل کیمی فورمالاشمامیش و یازیلی شکله دوشمه میشدی، بونون قارشیسندا ایسه بو محلی دیلله یاخین، اونلارلا عینی کؤکلر اولان ادبی ایلام دیلی هم اوچ مین ایله یاخین یازی سابقه سینه مالک ایدی، همده همین مدّت، سیاسی جهتدن یاخین شرق منطقه سینین تانیتمیش و مشهور ادبی دیللدن و خصوصیه کاسسی، قوتتی، لوللوبی و ماننا اهلایسی، امیرلری و دؤولتلری اوچون تانیش و رسمی اداری دیل اولموشدور. هر حالدا ماد شاهلاریندان خصوصی ماد دیلینده لؤوحه و یا لؤوحه لر الده ائدیلمه قدر، ماد خلقی و حکومتینین اداری دیلینین ایلام دئییل، حتی هخامنیشلر دؤوروده، چوخ احتمال، اداری دیل اولموش و بونا گؤره ده داریوشون کتیبه سی همده ایلام دیلینده اولموشدور. حتی هخامنیشلردن سونرادا ایلام دیلی یاخین شرق منطقه سینده اؤز تاثیر و قدرتی نی حفظ ائتمیشدیر. بودا طبیعیدیر، چونکی هخامنیشلرین ۲۲۰ ایللیک حاکمیتی، ایلاملارین ۲۸۵۰ ایللیک حاکمیتی، نفوذو، دهرین تاثیر مقابله نده اولدوقجا آز و اهمیت سیزدیر. دو قنور ض. صدر یازیر: "پارسلارین شاهلیغی م.ق. ۵۵۰ - نجی ایله باشلانیب و م.ق. ۳۳۰ - نجی ایله مقدونیه لیلر واسطه سیله آرادان آپاریلیمیشدیر. بؤیوک هخامنیش ایمپراتورلوغونون عؤمرو ۲۲۰ ایل اولموشدور کی، سیندن مصره قدر یاییلمیشدی. بو ایمپراتورلوغون عؤمرو، ۲۸۵۰ ایل یاشامیش ایلام حکومتینین عؤمرو ایله مقایسه ده اولدوقجا اهمیت سیزدیر. ایلامین یئددی مین ایللیک مدیتی هخامنیش مدیتی ایله مقایسه ائدیلمه سی دئییلدیر، اونا گؤره کی، تخت - جمشید و شوشدا کی داریوشون اصیل سارایینی یارادان پارس قومونون اینکیشافی پروسئسی اولمامیش، بلکه داریوشون آچیق دئدیگینه اساساً، او بو بدیعی اثری حاکمیتی آلتیندا اولان مدنیتلرین اوستادلاری واسطه سیله یاراتمیشدیر."۱

بو دئدیکلریمیزدن نتیجه چیخارداراق، بیر داها قید ائتمه لی ییک کی، هند - آوروپا دیللی

خلقلرین، او جمله دن پارسلارین ایران فلاتینا گلمه سی و مدنیت قورماسیندان چوخ اوللر ایلاملار ایراندا اوچ مین ایله یاخین حاکمیت ائتمیش و پارلاق مدنیت قورموشلار و اونلارین سويداشلاری و قونشولاری اولموش قوتتی - لوللوبی خلقلری ده مرکزی ماد و آذربایجان اراضیسینده یاشاییب، مدنیت یاراتمیشلار. ایلام دیلینین ماد حکومتی دؤوروده اداری و عمومیتله یازی دیلی اولماسی ماد ایمپراتورلوغوندان چوخ قاباقلار، م.ق. III مین ایلیکده مرکزی ماد اراضیسینده یاشامیش قوتتی - لوللوبی خلقلری داخلینده ده اولموشدور. بو حقیقتی م.ق. III مین ایلیگیه عاید اولان بیر ساده اقتصادی تجارت سندیندن گؤروروک کی، "سیلک" تپه سیندن تاپیلیمیش، اؤزوده ایلام دیلینده دیر. بو، عادی حیات، یعنی تجارت سندی آیدین گؤسته ریر کی، م.ق. III مین ایلیکده قوتتی - لوللوبی خلقی داخلینده، سونراکی ماد اراضیسینده ساده خلق اؤز عادی سندلرینی ایلام دیلینده یازاردیلار. بحث اولونان بو دؤورده، م.ق. III مین ایلیکده پارسلار ایراندا یوخ ایدیلر، تا بئله بیر فیکر ایره لی سورولسون کی، یئرلی اهالی پارس ایدی و ایلام دیلی حاکم و زورلا تحمیل اولونان دیل ایمیش. بو دؤورده او زامانکی ایرانین غربی و مرکزی ماد اهالیسی التصاقی دیللی ایدیلر و ساده قوتتی - لوللوبی خلقینین

دیلی یا ایلام دیلینه اولدوقجا یاخین و یا اونون، جزئی لهجه فرقیله، اؤزوایدی. ایندی آذریلر و

چاغداش ایران تورکلرینین اولو بابالاریندان اولموش

[ش - ۴۶] سیلک تپه سیندن - مرکزی ماد

تاپیلیمیش بیر ایلامی اقتصادی سند (صورتحساب).

م.ق. III مین ایلیگین قانونلاری.

قوتتی و لوللوبی خلقلرینین تاریخی و مدنیتی، یا خود آذربایجان تاریخینین معین اسکی دؤوروايله تانیش اولاق.

پارسلارین ایران فلاتینا و منطقه میزه گلمه سیندن تقریباً یکی مین ایل قاباقدان سومئر، اککد، ایلام، بابیل، ... تاریخلریندن بو گونکو همدان و آذربایجان تورپاقلاریندا یاشامیش یکی خلقلین آدیله تانیشیق: "قوتتی - Gutti" و "لوللوبی - Lullubi".

بو یکی خلق بو گونکو اورمو گؤلونون شمالی، شرقی، جنوب و قسماً غربینده - بو گونکو کردستانین بیر حیصه سی - هشتی، میانا، زنجان، همدان، قزوین، قوم آراسینداکی تورپاقلاردا قونشو یاشایارق، سومئر، اککد، بابیل و کاسسی شاهلارینین هجوملارینا قارشى هم مقاومت ائدر، همده تاریخه قدم قویموش بو خلقلر واسطه سیله تاریخده تانینار، جبری حالدا بعضاً گئری چکیلیب یوردلاری آذربایجان و همدان تورپاقلاریندا بیرلشه رک یاشایار، دشمنلری ضعیفله دیکده ایسه،

اونلار هجوم ائدیپ یثنی - یثنی یئرلری توتار و حتی بابیله بئله حکومت ائدردیله. فرانسه‌لی تاریخچی ر. قیرشمین بو باره‌ده یازدیقلاری دقته لایق‌دیر. او یازیر: "م. ق. III مین ایللیگین اوللرینده (احتمال اوندان دا قاباقلار. م) زنگین بین‌النهرین بوزقیری (جلگه‌سی) تاریخی دؤوره قدم قویدو و ایکی چای آراسیندا یئرله‌شن جلگه ساکینلری، اؤز اولکهلرینین تاریخی باره‌ده یازیب قویدوقلاری متنلر واسطه‌سیله، ایلک ایشیق ساچاقلاری، ایران تاریخینی داها ایکی مین ایل سونرا حدودوندا چولغاییب اؤرتن قارانیلیغا ساچیلدی شوش جلگه‌سینین شمال ناحیه‌لری باره‌ده کی آز معلوماتیمیز، اکثر حاللاردا، یالنیز بابیل قایناق‌لاریندان دیر. بوندان علاوه، او یئرلرکی، ذکر اولونموش قایناق‌لار اونلارین باره‌سینده بحث ائدیر، بیر او قدر ایرانین داخلینده ایره‌لی گئتمیر، اونا گؤره کی، اونلار یالنیز او سرحدی ناحیه‌لردن دانیشیرلارکی، اونلارین تپه‌لرینده معین میللتلر یاشاییردی‌لار و بین‌النهرین بوزقیریندا یاشایان سومثر خلقی و سامی نژاد میللتلر، آردی کسيلمه‌دن اونلارلا رابطه و علاقه‌ده‌ایدیلر. بو قوملار جنوبدان شمالا بونلاردان عبارت‌ایدیلر: ایلاملار، کاسسیلر، لوللوییلر، قوتیلر. بو میللتلرین هامیسی بیر نژاد دسته‌سینه منسوب‌ایدیلر. اونلارین دیلی بیر - بیرینه باغلی‌ایدی و بین‌النهرین جلگه‌سینین، آرتیق مدنی شاهلیقلار شکلینه دوشموش آردی کسيلمز فشاری اونلارین هامیسینی مجبور ائدیردی کی، بیر زاماندا، موقت و اؤتری اولسادا، بیرلشسینلر. بدویلر و یاریم بدویلرله تخته قاپی اولموش اهالینین بؤیوک مبارزه‌سی دوام ائتدی. ایکی مین بئش یوز ایل سونرایا قدر، یعنی ایرانلیلارین - پارس‌لار. م. - گلدیکی زامانا قدر دوروم بئله‌ایدی تازا بیر سولاله‌نین سلطنتی دؤورو، بابیل اولکه‌سی گوجلو اولان زامان بین‌النهرین جلگه‌سینین داغلی اهالییه قارشى فشاری گوجلەنیردی. دیگر طرفدن بابیلین ضعیفله‌مه‌سی تپه‌لرده یاشایان قوملار اوچون کوتله‌وی بیر شئیپور کیمی‌ایدی، اونلاری آشاغیا چاغیریردی کی، آدینی چکدیگیمیز زنگین بوزقیری تالاسینلار و حتی هردن اورانی، نسبتاً اوزون بیر مدّته، اشغال ائتسینلر."۱

ر. قیرشمین سؤزلریندن آیدین اولورکی، هند - اروپا دیللی لرین هله منطقه‌میزه گلمه‌سیندن اؤل یاخین و اورتا شرقده یالنیز سامی دیللی و التصاقی دیللی (سومثر، ایلام ...) آسیانی خلقلر یاشاییردی. هابئله ر. قیرشمین دئدیکلریندن معلوم اولور کی، مقدمه‌ده‌ده گؤستریدیگیمیز کیمی، سومثر، ایلام، کاسسیلر، قوتیلر و لوللوییلر عینی نژاددان و شبهه‌سیز التصاقی دیللی خلقلردن‌ایدیلر. چونکی ر. قیرشمین دئدیگی کیمی، بونلارین هامیسینین دیلی بیر - بیرینه یاخین‌ایدی. التصاقی دیللی خلقلردن سومثرلر، اکثر معاصر تاریخ‌چیلرین گؤستریدیگینه اساساً، تقریباً دؤرد مین ایل و شاید داها چوخ میلاددان اؤل اورتا آسیادان، قفقاز یولیه، گله‌رک، آذربایجان اراضیسیندن کئچیب یوگونکو عراقین جنوبوندا یئرله‌شیب مدنیّت قورموشلار. سومثرلردن معلوم اولمایان بیر مدّت سونرا ایلاملار هامان اورتا آسیادان، گئنه‌ده قفقاز و آذربایجان یولیه، سومثرلرین ایزیه، منطقه‌میزه گلیب

خوزستان دوزنلیگی و اونون شمال داغلاری و زاقروس داغلاریندا حاکمیت و شهرتلمیش مدنیت قورموشلار. سومئر و ایلاملار قفقازین دربند کئچیدی ایله منطقه میزه گلمیش و هر حالدا آذربایجاندا کئچمیشلر. اونلار آذربایجان تورپاقلاریندا کئچرکن هر بیریندن معین ائل و طایفالار بورادا یورد سالیب قالمیش، یئرلی اهالی ایله قاریشیب بیرلشهرک، اوزون عصرلر سوره سینده قوتتی و لوللوی خلقلرینی یاراتمیشلار. سونرالار بئله حادثه لر تاریخده دفعه لرله تکرار اولموشدور. تاریخ بویو، تقریباً همیشه، آذربایجان اورتا آسیادان گلن تورک دیللی ائللرین کئچیدی و یورد سالیب قالدیقلاری اولکه اولموشدور.

دئمک آذربایجان و همدان اراضیسینده ایلک اینسانلار هم یئرلی، همده اورتا آسیادان گلمیش التصاقی دیللی خلقلر اولموش و بو تورپاقلاردا ایلک مدنیتلر و دؤولتلر اونلارین واسطه سیله میدانا گلمیشدیر.

قوتتی و لوللوی خلقلرینین اورتا آسیادان گلمیش ایلام آخینیندان قالماسی احتمالی داها گؤرلوردور، اونا گؤره کی، سونرا گؤره جه گیمیز کیمی، قوتتی، لوللوی و کاسسیلرین دیلی ایلام دیلینه چوخ یاخین اولموش و حتی بوگون، قوتتی - لوللویلرین نسلی اولموش مادلارین دیلینی بیر سیرا

[ش - ۴۷] قودنانین قارا داشدان اولان مجسمه سی.

عالیملر ایلام دیلینه عینی بیلیرلر و دلیل ده، ضمناً، داریوشون لوحه لرینین اوچ دیلده، او جمله دن ایلام دیلینده اولماسینی گؤسته ریرلر و دئییرلرکی، اؤزونو پارس و ماد شاهی گؤسته رن داریوش هامان ایلام دیلی اولموش ماد دیلینده ده لوحه لرینی یازدیرمیشدیر. زامان کئچیب، ایلام، کاسسی و اورارتو لوحه لری اوخونوب اؤیره نیلدیکجه، ایلاملارلا مادلارین دیلینین عئینی لیگی، ان آزی چوخ یاخین لیغی فیکری گوجلنه نیر. بو باره ده میللی وحدت، قوم و سوی چوخلوغو. دوقتور ض. صدر اورتا آسیادان گلمیش سومئر و ایلاملارین دیلی، مقدمه ده گؤستریدیگیمیز کیمی، التصاقی و اورال - آلتای سیستملی دیل اولموشدور. ایگیرمینجی عصرین اوللرینده تاریخچی "ف. هومل" سومئر و تورک

دیللرینی مقایسه ائتدیکده اونلارین هر ایکسینی بیر کؤکدن و آلتای دیللریندن گؤستریمیشدیر.^۱ عینی فیکری اولجاس سولثیمانین "آزی یا" اثری، ائله جده عثمان ندیم تونانین "سومثر و تورک دیللرینین تاریخی ایلگیسی ایله تورک دیلینین یاشی مسئله سی" کیتابیندا گؤروروک.

بؤیوک تورک عالیمی "ابراهیم قفس اوغلو" میلاددان مین بئش یوز ایل اولکی تورکلردن دانیشارکن یازمیشدیر: "داها اسکی تاریخلرده تورکلرین ایران یایلاسی اوزه ریندن مئسوپو تامییا (بو گونکو عراق) ائتمیش اولمالاری محتمل دیر. بونلار ایلک "مدنی" قوم ساییلان "سومثر" لردیرلرکی، دیللی سامی و هند - آوروپایی اولماییب، تورکجه نین داخل اولدوغو "بیتیشکن" قوروپا منسوب دور.^۲

سومثرلر و ایلاملارین دیلی التصاقی و تورک سیستئملی ایدی دئدیگده، بئله تصور اولونماسین کی، سومثر دیلی بو گونگو تورک دیللی کیمی ایمیش. سومثر و ایلاملار دؤرد و شاید بئش و آلتی مین ایل میلاددان اول او زامانکی تورک - آلتای توپلوموندان آیریلیب، مین ایللرجه سامی خلقلریله بیر یاشادیقلا ریندان، شبهه سیز دیللی اصیل او زامانکی تورک دیللریندن فرقلمیشدی. دیگر طرفدن، عمومی دیلچیلیک قانونو اولاراق، بوتون دونیا دیللی کیمی، تورک دیلی ده بو نئچه مین ایل سوره سینده کئی مقداردا ده گیشمیش، اوللر گؤرودوگوموز کیمی، مختلف میللی دیلر میدانا گلیمیش و او زامانکی تورک دیلی ایندی قالمیر. دئمک قوتتی و لوللوبی خلقلری مرکزی ماد و آذربایجانین تاریخه معلوم اولان ایلک خلقلریدیر. بو خلقلر شبهه سیز التصاقی دیللی اولموشلار، چونکی او زامان هله هند - آوروپایی خلقلر منطقه میز و ایرانا گلمه میشدیلر، سامیلر ایسه تاریخ بویو عراقدان شرقه طرف کئچه بیلمه میشلر. دئمک قوتتی و لوللوبیلر التصاقی دیللی اولموش و طبیعی اولاراق، اونلارین او لادی مرکزی ماد خلقی ده التصاقی دیللی اولموشلار.

بو بیر مسلم تاریخی حقیقتدیر، لاکین بونا باخمییاراق، بعضی آذربایجان تاریخچیلری بو حقیقتی گؤرومور و قوتتی - لوللوبیلرین دیلی باره ده "... دیل منسوبیتی باره ده م.ق. II مین ایللیگین سونو و I مین ایللیگین اوللرینه دایر قطعی فیکر سؤیله مک چتیندیر"^۳ یازاراق، اونلارین دیل و اصیللرینی ابهام پرده سی آلتینا آلیر و بونولادا اونلارین او لادی اولموش "ماد" لارین آریایی، "ایران دیللی" آدلاندیریلماسینا زمینه یارادیر، او زلری ده مرکزی مادلاری ایران دیللی قلمه وئریلر، لاکین بیلمه ییرلرکی، بو یئرلرین اهالیسی باشندان - بنادان تورک اولدوغو کیمی، بو گونده تورکجه دانیشیرلار.

□ □ □

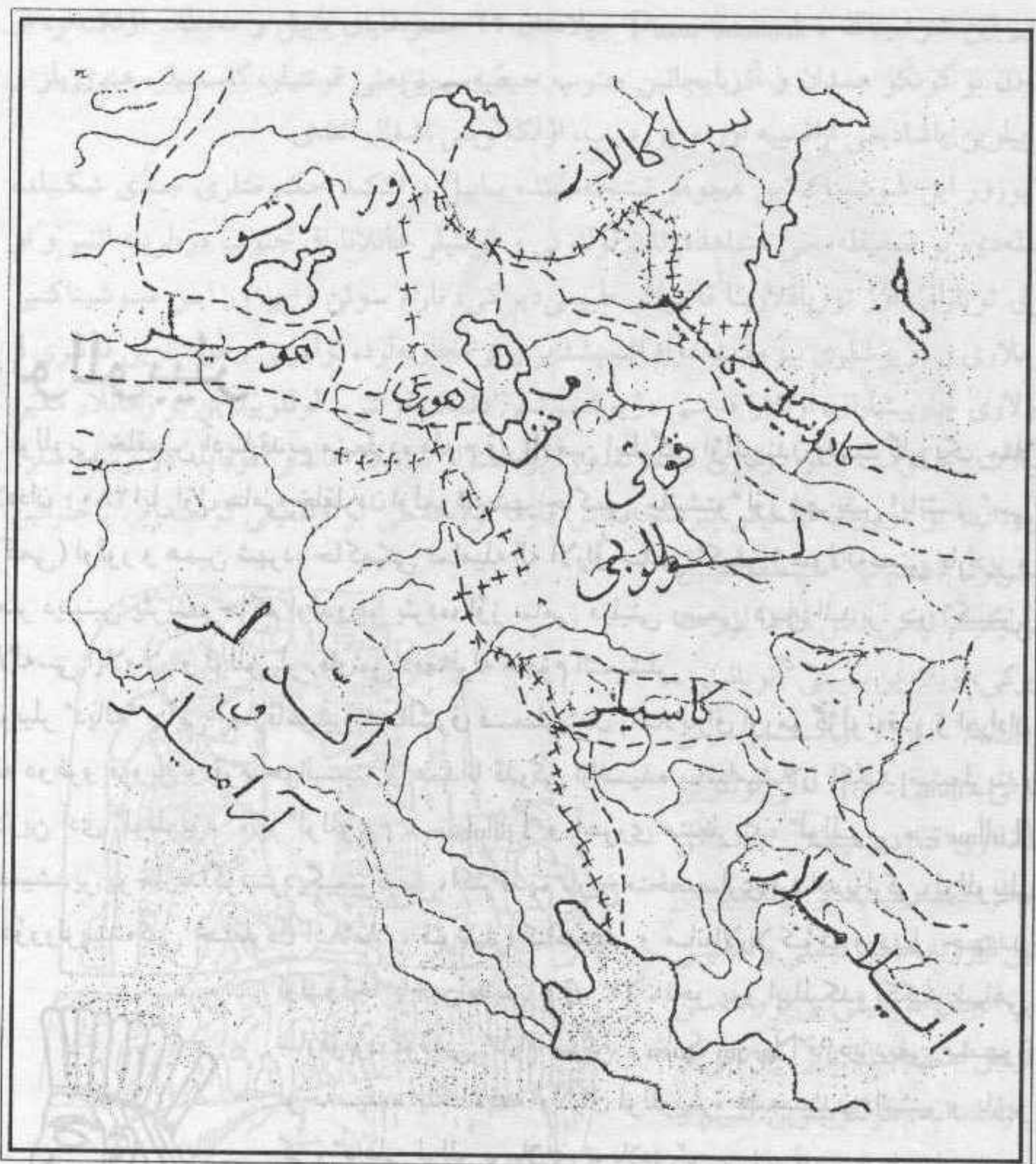
۱ - سیری در زبان، هئیت، ص ۲۱.

۲ - تورک دونیاسی ال کیتابی، ص ۶۹۴.

۳ - محمود اسماعیل، آذربایجان تاریخی ص ۱۲.

م.ق. III مین ایلیکده قوتتی - لولوبیلر تاریخ صحنه سینده □ ۲۲۱

گوروروک، لاکین سومرلرین یئرینی توتان سامی اککدلر بو ایکی خلقه قارشى أردیجیل هجوم ائتمه گه باشلاپیرلار. بئله نظره گلیر کی، همیشه سامیلرله دؤیوشموش سومرلرین اوللر لولوبی - قوتیلرله قارشى هجوم ائتمه مه سینین سببی اونلارلا سويداش و یاخین اولمالاريله علاقه داردیر. اککد حکومتی بو دؤور منطقه نین ان گوجلو و قولدور حکومتی ایدی. بو حکومت قونشو خلقلر و میللتلره اینکیشاف و ترقی ائدیپ گوجلنمک امکانی وئرمز و معین فاصله لرده اونلارا هجوم ائدیپ، تالار و خلقلرینی اؤزلینه تابع اولماغا مجبور ائدردیلر. اککدلرین بو هجوملارینا معروض قالان خلقلردن لولوبی و قوتتی خلقلری ایدی.

[ش - ۴۸] م.ق. III مین ایلیکین اوللرینده یاخین شرقده میللتلرین تقریبی یئرلشدیگی یئرلر.

زاب" چایلاری آخارقالاری وایلام تورپاقلاریندا "مارخاشی - Marxaii" تورپاقلارینا اولموش هجومون سونوایدی. یعنی بو یوروش بیر مدّت اوندان قاباق باشلانمیش و شبهه سیز لولوبیلرله ده دؤیوشلر اولموشدور. لولوبیلرین دؤولت، حکومت و اوردولاریندان هله لیک معلومات اولماسادا، همین بو فاكت گؤسته ریر کی، او زامان اونلارین دؤولت، معین تشکیلات و اوردولاری اولموشدور، چونکی بونسوز نارام سوئن کیمله ووروشموشدور؟

نارام سوئن و اونون اوغلو "شارکالی شارری" دن سونرا اککد حکومتی ضعیفله ییر. بو زامان بؤیوک ایلام حکومتی، "دونیانین دؤرد اؤلکه سینین سلطنتی نی" یاراتماق ایسته یین ایلام شاهی "پوزور این شوشیناک - Puzur inšušinak" میلاددان ۲۲ عصر قاباق بابیل و مختلف اؤلکه لر، او جمله دن بو گونکو همدان و آذربایجانین جنوب حیصه سی، یعنی قوتیلر، کاسسیلر، هورریلر و لولوبیلرین یاشادیغی اراضیه اوردو یوردوب، اؤلکه لرینی اشغال ائتدی.

"پوزور این شوشیناک" ین هجومو نتیجه سینده بابیل و اککد حکومتلری جدّی شکیلده ضعیفله دی. بو ضعیفله مهنی مشاهده ائدن لولوبی و قوتیلر جانلانا راق جنوب دره لرینه ائیر و او یئرلری توتاراق، اؤز تورپاقلارینا قاتیرلار. طبیعی دیر کی، نارام سوئن و پوزور این شوشیناکین هجوملاری و دؤیوشلری بیر مدّت دوام ائتمیشدیر و بو محاربه لرده لولوبی و قوتیلرین قوه لری و اوردولاری چارپیشاراق، اونلارا قارشى دؤیوشموشلر. دئمک قوتی - لولوبیلرین بو زامانلار معین تشکیلات، حکومت و اوردولاری اولموشدور، یوخسا او شاهلار هانسی قوه ایله دؤیوشموشلر؟ دوغرونداندا بو دؤوردن قالمیش بیر نئچه داش قازما لؤوحه سی بو واقعیته گؤسته ریر. باخترا نین

[ش - ۵۰] لولوبی شاهى آنوبانی نی دن
سرپل - ذهابدا قاباری داش
قازما لؤوحه سی. م. ق. III امین ایلیک.

"سرپول ذهاب" منطقه سینین یاخین لیغیندا ایکى داش قازما لؤوحه واردیرکی، اونلارین بیرینی "آنوبانی نی - Anubanini" آدلی و او بیریسینی "تارلونی - Tar - Lunni" آدلی لولوبی سلطانلاری قازدیرمیشلار. بو داش لؤوحه لر اککد دیلینده دیر. اونلارین هر بیرینین اؤزونه خاص قیمتی و اهمیتی واردیر. آنجاق آنوبانی نی نین لؤوحه سی داها آرتیق اهمیته مالک دیر. چونکی او عینی زاماندا هم لولوبیلرین گئییم و پالتاری و سلاحلاری حاقیندا، همده دینی تصوّرلری باره ده معین تصوّرلر یارادیر. آنوبانی نی نین لؤوحه ده کی

گئییمی اونا گۆره ماراقلی و اهمیتلیدیر کی، او گئییم، هئروودوتون یازدیغینا گۆره، م.ق. I مین ایللیکده کی ماننا، غربی ماد و کاسسیلرین پالتارلاری کیمی ایدی. آنوبانینین نین اوزون و دۆرد گوشه ساققالی، قیسا پالتاری، گیرده و باشینا یاپیشمیش بۆرکو، کامانی و بالتاسی واردیر. او آیاغینی دشمنین دۆشونه قویموشدور. آنوبانی نین مقابلینده لوللوبیلرین دینی تصورونه گۆره ایلاहे "نینی" (ایشتار) و یا "نهنه" اوزون، گئن و آیاقلارینا قدر دوشن پالتار گئیدیگی، آرخاسی و ساغ چیگنینده قدرت نشانه سی اولان اوخ و توپپوزلار داشیدیغی حالدا، ساغ الینده کی اختیار، قدرت و اجرا حلقه سینی شاها طرف اوزالدير. ایلاहे سول الینده کی ایپه باغلانمیش سکگیز نفر اسیرین مجازاتینی شاها امر ائدير. اسیرلر تماميله لوت و اللری آرخالاریندان باغلانمیشدير. اککد دیلینده اولان بو لؤوحه نین یثری، یعنی سرپول ذهاب یاخینلیغی لوللوبی

[ش - ۵۱] شیخ خاندا (عراق) سال داشدا قازیلیمیش لوللوبی شاهی تارلونی نین قباری شکلی.

حکومتينين جنوب سرحدلری ايميش. بو لؤوچه و آشاغيدا گؤره جه گيميز لؤوچه و هئیکللردن گؤرونور کي، لولوبی خلقی م.ق. III مین ایللیگین اورتالاریندا ابتدایی حیاتی آرخادا قویاراق تاریخ صحنه سینه قدم قويموشدور. طبیعی دیر کي، بو تاریخی مرحله ده اولان بیر خلق، گؤزل اجتماعی و سیاسی مضمونلو داش قازمالاری اولان بیر خلق، ابتدایی اینسانا خاص داش قازما ناخیشلاری ایله مشغول اولماز. بونا اساساً، اطلاعات روزنامه سینین پنجشنبه ۱۳۶۸/۸/۱۸ تاریخلی ساییسندا "آثار حجاری منقوش مربوط به هزاره سوم پیش از میلاد در همدان به دست آمد" عنوانیندا وئرلن معلومات اولدوقجا معنالی، دهرین و قیمتلی اولدوغو حالدا، یارانما تاریخی جهتدن سهو تانیتمیر یلمیشدیر. (بو باره ده اولده دانیشمیشیق).

لولوبی شاهي آنوبانی نی نین لؤوچه سینده یازیلیمیشدیر: "لولوبی شاهي آنوبانی نی اؤز شکلی و ایشتارین (ننه) شکلینی "پادیر" داغینا قازدیردی".^۱ گؤرونوگو کیمی، "پادیر" داغی لولوبیلرین جنوب غرب سرحدلرینده ايميش، یادا لولوبی سلطانی بو یثرده دشمنلره غلبه چالیدیغی اوچون بو لؤوچه نی قازدیرمیشدیر. اککد دیلبنده یازیلیمیش آنوبانی نین لؤوچه سینده ایلاهی ننه نین شاها اوزالتیدیغی قدرت نشانه سی حلقه دقته لایق دیر. بو فیکرین و اونون سمبولونون لولوبیلرین اؤزلری طرفیندن یارانماسی و یا باشقا خلقلردن آلماسی باره ده هله لیک معلوماتیمیز یوخدور، لاکین هخامنیش و ساسانی شاهلارینین کتیبه لری و داش قازما ناخیشلاریندا بو سمبولدان گئنیش شکیلده استفاده اولموشدور، بو ایسه پارس شاهلاری و مدنییتی نین لولوبی مدنییتیندن استفاده ائتمه سینین گؤستره ن بیر فاکتدیر. "تارلونی" لؤوچه سینده ایسه کامان، اوخ و اوخ قابی ایلک نؤوبه ده دقتی چکیر. بو اونو گؤستره ر کي، تورک ائللی ایشغوزلار - ایسکیتلردن چوخ - چوخ قاباق، بیر سلاح کیمی، اوخ و کامانلا تانیش اولموش و دشمنلره قارشى اوندان استفاده ائتمیشلر.

هر ایکی لؤوچه ده بالتا، گئیم و پاپاغین عینی شکیلده اولماسیندان، پالتارلارین، هئرو دوتون دئدیگی کیمی، ماننا، غربی ماد و کاسسیلرین گئیمی ایله عینی شکیلده اولدوغوندان علاوه، بیر اورتاق جهت ده هر ایکی باشچینین سول آیاقلارینی دشمنلرین دؤشونه قويماسیدیر کي، شبهه سین خارجیلرین هجوملارینا قارشى لولوبیلرین مقاومت گؤستره رب سینه گرمه سی، دؤیوشمه سی، نتیجه اعتباریله معین تشکیلات، دؤولت و اوردویا مالک اولماریندان نشانه دیر. تارلونی لؤوچه سینده دقتی جلب ائدن بیر مسئله ده اوندان عبارت دیر کي، دشمن دؤرد قات بیر دیوارین دیبینده اوتوروب، تسلیم علامتی اولاراق، الینی قالدیرمیشدیر. نظره گلن دؤرد قات دیوار دشمنین قالاسی و حربی مرکزینین سمبولودور و تارلونی دشمن قالالارینی فتح ائدیپ، دشمنلری

۱. ماد تاریخی، ص ۱۰۲.

۲. ماد تاریخی، ص ۱۰۲.

تسلیم اولماغا وادار ائتمکله قازانديغی غلبه نین شرفینه بو لؤوحه نی قازدیرمیشدیر. بو بیر داها گؤسته ریرکی، لوللوییلر بو زامان دؤولت و اوردویا مالک اولموشلار. م. دیاکونوف بو حقیقتی تأیید ائده رک یازمیشدیر:

"لوللوییلر م. ق. اوچونجو مین ایللیگین ایکینجی یاریسیندا دؤولته مالک اولموش و نتیجه ده سینیفلی توپلوملاری وارایدی.^۱

لوللوییلردن تصویر ائتدیگیمیز ایکی لؤوحه نین خصوصیتلریندن گورونورکی، م. ق. ۳ و ۱ - ینجی مین ایللیکلر فاصله سینده مادلارین اولو بابالارینین عادت و عنعنه لری تقریباً مادلاردا اولدوغو کیمی ایمیش.

لوللوییلرین دینی

لوللوییلرین دینی تصوّرلری ده دقّته لایق دیر. بو تصوّرلر بیر طرفدن او دؤورانلاردا یاخین شرقده اولموش التصاقی دیللی خلقلرین دینی تصوّر و ایناملارینا باغلی دیر، او بیر طرفده ن ایسه آلاهلارینین بعضیلری اورتا آسیاداکی داغ و سایره جغرافی آدلارلا ایلگیلیدیر.

بو واقعیتلری آنوبانی نین لؤوحه سینده اککد دیلینده اولان سؤزلردن گوروروک. آنوبانی نی نین لؤوحه سینده کی یازیلارین تام متنی بئله دیر: "قدرتلی لوللوی شاهی آنوبانی نی اؤز شکلی وایشتارین (نه نه) شکلینی "پادیر" (پادیر) داغیندا قازیردی. بو ناخیشلاری و لؤوحه نی آرادان آپاران آنو، آنوتوم، بئل، بئلیت، رامان، ایشتار، سین و شه مشین قارقیشی و لعنتینه توتولوب، یوخ اولسون".^۲ بو لوللوی آلاهلارینین بعضیلری باره ده قیسا معلومات دیر.

آنوبانی نین، دئمک، لوللوی خلقلری، ائللری و قبیله لرینین اینانديغی و شاید تاپینديغی "آنو" او زامانلار بین النهرین خلقلرینین اعتقادینا گؤره "باش گؤی آلاهی" ایدی و میفولوژییه گؤره بوتون آلاهلار اوندان یاردیم آلیرمیش. "آنو" یا تاپینماق م. ق. اوچونجو مین ایللیگین اوللریندن م. ق. یئددینجی عصره قدر دوام ائتمیشدیر.

"آنو" آدی آلتاین شمالیندا یئرله شن "آنوی - Anoy" سیرا داغلارینین آدیله تقریباً عینیدیر و

[ش - ۵۲ | لوللوییلر،
نارام - سوئن لؤوحه سیندن
م. ق. III مین ایللیک.

۱ - ماد تاریخی، ص ۱۰۱.

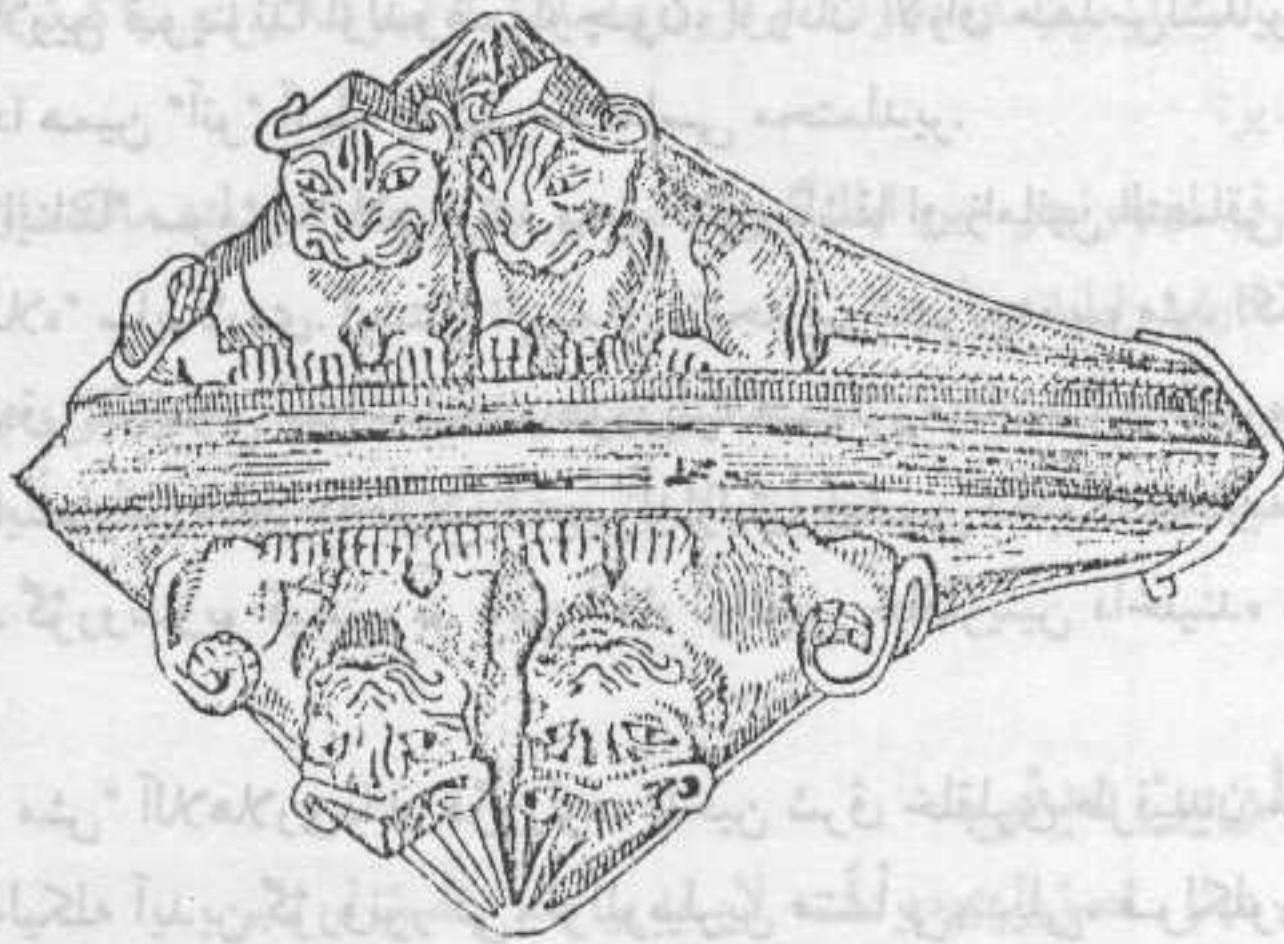
۲ - ماد، هخامنشی، اشکانی، ساسانی، اکبر سرافراز، بهمن فیروزمند، تهران، ۱۳۷۳، ص ۱۵.

چوخ احتمال قدیم یاخین شرقین التصاقی دیللی خلقلری و یا اونلاردان بیرى بو آدی، ایلک وطنلری بو داغلارین قوینوندا اولدوغو اوچون، اورادان آلاراق مقدس لشدیرمیشدیر. آنوتوم آلاهینین آدینین دا همین "آنو" آدیله ایلگیلی اولماسی محتملدير.

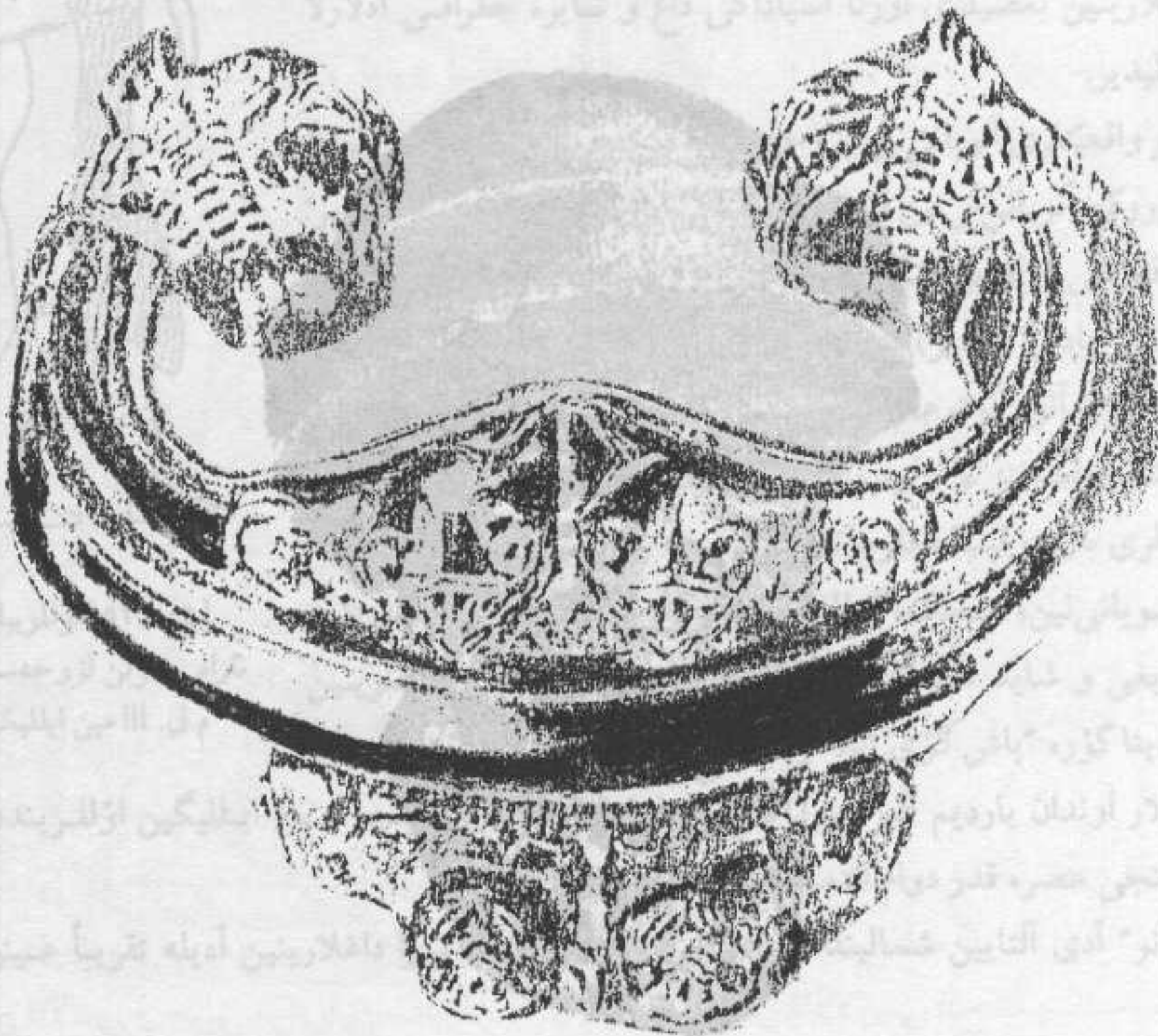
ایشتار و یا "ایناننا" سومثر، ایلام، ارتعه و بیر نئچه باشقا او زامانین التصاقی دیللی خلقلری داخلینده "باش آلاه" ساییلاردی. ایشتارا تاپینماق اولجه بین النهرین ده سومثر، اککد، آسوری و ده یارانمیش و م.ق. اکینجی مین ایللیکده هورریلر، هیتلر، میتانیلر، و سایره خلقلر آراسیندا یاییلمیش ایدی. ایشتار بو خلقلر داخلینده محصولدارلیق، جسمی محبت، محاربه و جزا ایلاهیسی حساب اولاردی. گوروندویو کیمی، بو باش آلاه لوللوبی خلقلرینین داخلینده مقدس ساییلیب تاپینمیشدیر.

"بئل" و "شه مش" آلاهلاری دا او دؤورلرده یاخین شرق خلقلری طرفیندن مقدس ساییلاراق، تاپینمیشلار. بئله لیکله آیدین گورونور کی، لولوبیلرین منشایی، دیلی، فولکلور و سایره سی او زامانکی یاخین شرقین التصاقی دیللی خلقلری ایله عینی و یا چوخ یاخین اولدوغو کیمی، اونلارین دینی اینام و تصوّرلری ده عینی و یا اولدوقجا بیرى - بیرینه یاخین اولموشدور.

[ش - ۵۴] قیزیل بیله زیک. ماننا - ماد. زنوه. م. ق. سکگیزینجی عصر.

[ش - ۵۵] زنوه. (ماننا - ماد) اثری قیزیل بیله زیک دن اساس گؤرونوش. نیویورک دامتروپولیتشن موزه سی.

قوتتیلر

میلاددان ۲۵۰۰ ایل قاباق لوللوییلرله عینی زاماندا، اونلارین شمالی و شرقینده قوتتی خلقی یاشامیشدیر. قوتتی خلقی قدرتلی حکومت یاراداراق، یاد ائلللی اشغالچیلارا قارشى مقاومت گۆستریش و اونلارا غلبه ده چالمیشدیر.

م.ق. ایکینجی و اوچونجو مین ایللیکلرین متنلری و کتیبه لرینده "کوتی = قوتتی" سۆزو بیر خلقین آدینا دئییلیردی کی، لوللوییلرین شرقی، شمالی و قسماً شمالغربینده، یعنی بوگونکو جنوبی آذربایجانین اؤنملی حیصه سی و ایران کردستانین شرقی قسمتینده یاشاییردی. م.ق. ۱۰ مین ایللیکده ده اورارتولار و ماننالیلار مادلاری "کوتی" آدلاندیریدیلار.

م.ق. ۲۳ - نجو یوز ایللیکده اککد شاهى "نارام سوئن" بین النهرین، زاقروس و توروس داغلاری و سایره یشلری فتح ائتدیگی زامان دان قوتتیلر تاریخ صحنه سینده گۆرونمه گه باشلاییرلار.

داها سونرا اککد روایتلرینه گۆره، اوللر لوللوییلری مغلوب ائدن اککد شاهى "نارام سوئن" عۆمرونون سونلاریندا قوتتیلرله محاربه ائتمیش و دؤیوشده اولموشدور [م.ق. ۲۲۰۱ - ۲۲۰۲]. بو دؤیوشلر زامانی قوتتیلری رهبرلیک ائدن "اثریدا وازیر - Enridavazir" اولموشدور. بو قوتتی شاهى "نارام سوئن" اولدورولدوکن سونرا "اککد" لر و "سومئر" لرین تورپاقلارینا هجوم ائتمیشدیر.

دانمارکلی سومئرشوناس "یاکوبسون" ون فیکرینجه اثریدا وازیر بین النهرینه نفوذ ائدیپ، سومئرلرین مقدس شهرى "نیپورو" توتوب و اورادا اککد کاتبیلرینه بیر کتیبه یازدیرمیشدیر. بو دؤورده قوتتیلر رنگلی ساخسی دؤورو - ماتریارخال دؤورو کئچیردیردیلر، اککدلر ایسه تونج دؤورونده ایدیلر. بونا گۆره ده، نسبتاً گۆری اولان قوتتیلرین قدرتلی حکومته مالک اولان اککدلره غلبه چالماسی غیر - عادى دئییلدیر، چونکی اککدلرین اوردوسو سایجا چوخ ایدیسه، دؤیوشکن لیک جهتدن، قوتتیلرین آز عده لی، آنجاق دؤیوشکن و پشه کار عسگر و آغیر سلاخلارلا سلاخلانان عسگرلری کیمی دئییلدیلر.

بونولا بیرلیکده بو غلبه ده قوتتیلر سایجا چوخ اولمالی ایدیلر، بو ایسه بئله بیر فیکر یوروتمه گه امکان وئریر کی، قوتتی باشچیلاری بو هجوم اوچون اؤنجه دن معین فیکر بیرلیگینه مالک اولموش و نه ایسه اتحاد یاراتمیشلار. بوندان باشقا، گۆروندوگو کیمی، اککد دؤولتی و اولکه سی داخلیندن ده قوتتیلره یاردیم اولموشدور، بودا حاکم دایره لرین ظلمو و خلقین ناراضی لیغیندان ایره لی گلمیشدیر. بو عصرلرده "اککد" دؤولتی منطقه نین غارتچی و قولدور دؤولتی ایدی، قونشو خلقلره باسقین ائدیپ، اونلارین وار - یوخونو تالایار، الده ائتدیکلری موققیتلری آرادان آپارار و اونلاری زورلا اؤز لرینه تابع ائدردی. بونا گۆره ده قوتتیلرین رهبری اثریدا وازیرین "نارام سوئن" اولدورولدوکن سونرا، اککد حکومتین مرکزى اولان بین النهرینه، دجله و فرات چایلاری آراسیندا کی اراضیه هجومو منطقه نین ضعیف خلقلرینی تالان و آردیجیل هجوملاردان خلاص ائدن بیر خلاصکار، آزادى بخش و نؤوع پرور حرکت ایدی.

قوتیلرله اککدرلر آراسیندا گئدن بو دؤیوشلر اوزون ایللر دوام ائدیر. "نارام سوئن" دن سونرا اونون اوغلو "شارکالی شارری - Šarkališarri" [شاهلیغی م.ق. ۲۲۰۱ - ۲۱۷۷] گئنه ده اککد حکومتینی محکملندیرمه گه موفق اولاراق، ۲۴ ایل شاهلیق ائتدی و داواملی شکیلده قوتیلرله دؤیوشدو. شارکالی شارری دؤیوشلرده قوتیلرین رهبری "سارلاقاب - Sarlaqab" ی اسیر ائتدی. شارکالی شارری دن سونرا اککد حکومتی ضعیفله ییر و شاهلاری تئز - تئز عوض اولور، حاکمیت اوستونده مبارزه و دیدیشمه گئدیر. قوتیلرین رهبری "اثلولومش - Elulumeš" [شاهلیق ایللری م.ق. ۲۱۷۹ - ۲۱۷۳] وضعیتدن استفاده ائدیپ اککدرله قارشى دؤیوشور و غلبه چالیب، اککد حکومتینی اوزونه تابع ائدیر. قوتیلرین او زامانکی قدرتلی اککد حکومتینی ییخیب اونلارا حاکمیت ائتمه سی ۹۱ ایل دوام ائتمیشدیر. □ □ □

□ قوتیلرین اککده حاکمیتی

قوتی رهبرلرینین بین النهرین ده ۹۱ ایللیک حاکمیتیندن سونرا، بابیلده اولدن حاکمیت ائتمیش سومئر و اککد شاهلاری، هابئله اککده شاه اولموش قوتی باشچیلارینین آدینا خصوصی یالنیز اککده ایش باشینا گلمیش قوتی رهبرلرینین حاکمیت ایللری آز اولموشدور، اؤزلری ده شاه آدلانمیشلار. بو اونو گؤسته ریر کی، ۹۱ ایل قدرتله بین النهرین ده حاکمیت ائتمیش و کامل امن - آمانلیق یاراتمیش قوتیلرده حاکمیت، او زامانا گؤره، نسبی دئموکراتیک اساسدا، یعنی، سئچکی یولوايله اولموشدور کی، نتیجه ده هم باشچیلارین حاکمیت مدتی آز اولموش، همده اونلار اؤزلرینی شاه آدلاندیرمامیش و یالنیز رهبر اولموشلار. فهرسته کی شاه کلمه سی ایسه، عمومی قایدا اوزره کاتبیلر طرفیندن یازیلمشیدیر. هامان فهرسته قوتی باشچیلارینین ترتیبله آدلاری و حاکمیت مدتی بئله دیر:

«قوتی قبیله سینین شاهى یوخ ایدی».

- ۱ ایمتا [Imta] شاه اولدو. ۳ ایل
- ۲ اینقه شوش [Ingešauš] ۶ ایل
- ۳ سارلاقاب [Sarlaqab] ۶ ایل
- ۴ شولمه = یارلاقاش [Yarlaqaš] ۶ ایل
- ۵ اثلولومش [Elulumeš] ۶ ایل
- ۶ اینی ماباقش [Inimabageš] ۵ ایل
- ۷ اینقه شوش ۶ ایل
- ۸ یارلاقاب ۱۵ ایل
- ۹ ایباته ۳ ایل
- ۱۰ یارلاقاب ۳ ایل

- ۱۱ کوروم..... ۱ ایل
- ۱۲ ها(خا) بیلکین [Habilkin]..... ۳ ایل
- ۱۳ لانه رابوم..... ۲ ایل
- ۱۴ ایراروم..... ۲ ایل
- ۱۵ ایبرانوم..... ۱۱ ایل
- ۱۶ خابلوم..... ۲ ایل
- ۱۷ پوزودور - سوئن..... ۷ ایل
- ۱۸ ایارلاقاندا..... ۷ ایل
- ۱۹ سی اوم..... ۷ ایل

۲۰ تیریکان [Tirikan] قیرخ گون سلطنت ائتدی. [م.ق. ۲۱۰۹ - نجو ایلده
اؤلودورولدو] ۲۱ پادشاه (۹۱ ایل) و قیرخ گون سلطنت ائتدی.^۱ سون تاریخدن
شاهلارین حاکمیت ایللرینی معین ائتمک اولار.

فهرستده کی آدلاردان گؤرونور کی، قدیم سومئر - اککد شاهلار سولاله لرینین عکسینه اولاراق،
بو باشچیلارین آراسیندا هنج بیر عایله علاقه سی یوخدور و بعضی آدلار آز فاصله ایله تکرار
اولموشدور. بو وضعیت بیر داها گؤسته ریر کی، قوتتیلر ده رهبر لیک سئچکی اساسیندا اولموشدور. بو
دئموکراتیک وضعیت و روح "قوتتی" حیاتینین آیری ساحه لرینده ده نظره چارپیر. مثلا فرانسا
تاریخ چیسى ر. - قیرشمن ین یازدیغینا گؤره، قوتتیلر ده قادینلاردا اوردو باشچیسى اولاردیلار.^۲ سونرا
گؤره جه بیک کی، قوتتیلرین بوتون بو میلی - اجتماعی روحیه و خصوصیتلری اورتا آسیا ائللری و
طایفالاری داخلینده تورکلر داخلینده ان قدیم زامانلاردان اولموش عادت و عنعنه دیر. بو واقعیت بیر
داها قوتتی و لوللوبیلرین کؤک اعتباریله اورتا آسیادان اولمالاری، تورک منطقه سی اهالیسیندن
اولمالاری، سومئر و یا ایلاملاردان قالمالارینا آیدین بیر ثبوتدور.

بعضی آوروپا عالیملى قوتتی شاهلارینین بابیلده آز مدّت سلطنت ائتمه سینی اونلارین داخلی
و عایله وى و وروشلاری نتیجه سینده بیلیرلر، لاکین ا.م. دیاکونوف، حاقلی اولاراق، بو فیکری رد
ائدیپ یازیر کی، بئله اولسایدی، نئجه اونلار ۹۱ ایل بابیله حاکمیت ائده بیلردی؟ نئجه بو مدّته
بابیلده امن - آمانلیق اولابیلردی؟ نئجه سومئر ولایتلری باشچیلاری اونلارا آغیر وئرگی و مالیاتلار
وئره بیلردی؟ و نه سببه اونلاری ایشدن سالماق اوچون اؤلکه نین بوتون قوه لری سفربر لیگه آکیندی؟
دیاکونوف بو عالیملىرین فیکرینه قارشى یازمیشدیر:

۱ - ماد تاریخی، ص ۴۶۰ - ۴۵۹.

۲ - ر. قیرشمن، ص ۳۱.

"بئله اولموش اولسا، اونلار نئجه او زامان اقتصادی جهتدن یوکسک ترقی و تکامل درجه سینه چاتمیش بیر اولکە یه، یعنی سومئر - اککد اولکە سینه ۹۱ ایل مدّتینده شاهلیق ائتدیلر، سونرا دا او اولکە نین بوتون قوه لرینین سفربرلیگی و فشاری سایه سینده، بؤیوک چتین لیکله اونلاری قو ووب چیخاردیلار؟" ^۱ ا.م. دیاکونوف داها سونرا همین فیکرینه دوام ائده رک یازمیشدیر:

"بونلاردان علاوه، "و.ک. شیلیکو" ثابت ائتمیشدیر کی، قوتیلرین حاکمیتی محکم اولموشدور. سومئر اولکە سینین فرمانده لری اونلارا آغیر وئرگی گؤنده رردیلر و عینی زاماندا اولکە نین باشا - باشیندا تام ساکیتلیک حکم سورموشدور. دئمک قوتی شاهلارینین شاهلیق مدّتینین قیسالیغی نین سببی داخلی و وروشمالار اولما میشدیر. بو مسئله نی ده خاطر لایمالیق کی، بو قیسا شاهلیقلار مدّت باخیمیندا ن کامل انتظاما مالک دیر، یعنی ایکینجیدن یئددینجی شاها قدر هر بیر ایل شاهلیق ائتمیشدیر (اینی ماباقشش "دن باشقا کی، وقتی باشا چاتمادان اولدو). سونرا یارلاقاب گلیر کی، ۱۵ ایل شاهلیق ائتدی و سونرا دو ققوزونجودان اون ایکینجی شاها قدر هر بیر اوج ایلدن آرتیق شاهلیق ائتمه دیلر؛ ۱۳ - ونجودن ۱۶ - نجی شاها قدر هر بیر ایکی ایلدن آز و ۱۷ - نجی دن ۱۹ - نجویا قدر هر بیر یئددی ایل شاهلیق ائتدیلر (اونلارین بعضیسی استثنا اولما قلا کی، معین اولونموش وقتدن آز شاهلیق ائتدیلر و شاید معین اولونموش وقتدن اول اولدولر و یا دؤیوشده اولدور و لدولر) ^۲ ا.م. دیاکونوفون بو دقته لایق فیکرلری بیزیم یو خاریدا اشاره ائدیگیمیز فیکری تأیید ائدیر، یعنی بابیلده شاهلیق ائتمیش قوتی امیرلری، عموم التصاقی دیللی خلقلرده اولموش ابتدایی دئموکراسی وضعیت و احوال - روحیه اساسیندا، خلق و یا باشچیلار و بؤیوک لر طرفیندن معین مدّت اوچون سئچیلیمیشلر. بو حقیقتی بیرده بو شاهلارین آدی جدولینین اولینده کی "قوتی قبيله سینین شاهی یوخ ایدی" جمله سی ثابت ائدیر، چونکی قدیم التصاقی دیللی اورتا آسیا ائللرینین هئچ بیرینده "شاه" اولمازدی، اونلاردا باشچی، آغ ساققال اولاردی کی، ائل آغ ساققلاری، قبيله باشچیلاری، سوی بیرلشمه سی بؤیوک لری طرفیندن سئچیلردی.

"یارلاقاب" ین شاهلیغینین ۱۵ ایل اولماسی، نظریه میزجه لیاقتلی اولماسی و یاخشی ایشله مه سی نتیجه سینده ایکینجی دفعه سئچیلمه سیله علاقه دار مسئله دیر. بو واقعیته سونرا کی شاهلارین سلطنت مدّتینین اوج، ایکی، بیر و یئددی ایل اولماسی دا نشان وئریر. دئمک بابیلده حکمرانلیق ائتمیش قوتی شاهلاری قوتی خلقی و باشچیلاری طرفیندن سئچیلیمیش و سئچنلرین نظریله علاقه دار و یا شاهلارین لیاقتی و ایشله ایلگیلی آز و یا چوخ اولموشدور.

همین دئموکراتیک وضعیت ییرینجی شاهین شاهلیق ایللری ده گؤسته ریر. ا.م. دیاکونوفون

۱ - ماد تاریخی ص ۱۰۵.

۲ - ماد تاریخی، ص ۱۰۶ - ۱۰۵.

گوستریدیگی کیمی، بیرینجی شاه "ایمتا"نین اوچ ایل سلطنتی اونون شاهلیغا چاتمادان اوچ ایل اول
آلتی ایل اوچون ائل طرفیندن باشچی سئچیلمه سیله علاقه دار مسئله دیر.

بعضی تاریخچی عالیملر "یارلاقاب"ین ۱۵ ایل سلطنت ائتمه سینى اونون زورا، دیکتاتورلوقا ال
آتماسیله علاقه دار بیلیر و عینی زاماندا گوستریرلرکی، سونراکی شاهلارین سلطنت مدتینین اوچ و
ایکی ایله ائتمه سی، گئیش خلق کوتله لری، قبیله، طایفا و سوی بیرلشمه لری فردلرینین اعتراضی و
عکس العملی نتیجه سینده اولموشدور. اگر بو احتمال دوغرو اولموش اولسا، یوخاریدا
گوستریدیگیمیز قوتتیلر داخلینده کی دئموکراسیینین داها دهرین، گئیش خلق داخلینده ده اولماسینی
گوستریر بو ایسه قدیم التصاقی دیللی ائلر داخلینده ابتدایی دئموکراسیینین گئیش خلق کوتله لری
داخلینده ده اولماسینا آیدین دلیل دیر.

همین ابتدایی دئموکراسی، جدولده گؤرون دوگو کیمی، بعضی شاهلارین، آز مدت سونرا، بیر داها
سئچیلمه سینه سبب اولموشدور. شاهلارین شاهلیق ایللرینده اختلاف و نوسان خلق داخلینده
سئچگی مبارزه سیله علاقه داردا اولایلر.

آیا ۱۵ ایل دیکتاتورلوقا سلطنت ائتمیش "یارلاقاب"دان سونرا شاهلیق ایللرینین ایکی و بیر
ایله ائتمه سی، خلقین، قبیله و ائل قانونلارینین "یارلاقاب" طرفیندن پوزولماسینا قارشى بیر
عکس عملینین نتیجه سی دئییلدی می تا، گله جکده بیر داها تکرار اولماسین و خلقین حقى
ایاقلانیب دئموکراسی - ابتدایی دئموکراسی پوزولماسین !!؟

عمومیته قوتتیلر حقیقده دئدیکلریمیزدن آیدین اولورکی، اونلار شبهه سیز میلاددان ۳ - ۲ مین
ایل اولکی یاخین شرق منطقه سینده یاشامیش التصاقی دیللی خلقلردن بیرى اولموش و دیل جهتدن
ایلام، کاسسی و لوللوی خلقلرینین دیلینه یاخین اولموشدور. آنجاق قوتتیلرین دیلی سس
قورولوشو باخیمیندان مرکب ایمیش، بونا گؤره ده بعضی عالیملر قوتتی دیلینی، سس مرکب لیگی
جهتدن، قدیم هورری و آلبان (شمالی آذربایجان) دیلرینه اوخشار و یاخین حساب ائدیrlر. بئله
بیر فیکرین دوزگون اولماسی او جهتدن ممکن دور کی، قدیمدن التصاقی دیللی ائلر لهجه و
دیللرین سس قورولوشو جهتدن هم اولدوقجا چئشیدلی اولموش، همده مختلف ائللری و
قبیله لری مختلف یئرده یورد سالیب یاشامیشلار.

زای. یامپولسکی بو فیکرده دیرکی، قوتتیلر سونرالار "اوتی" Uti، "اویتی" Uiti، "اودی" Udi، "اوتین"
Oten، و "اودین" Udin آدلانمیشلار. اگر بو فیکر دوغرو اولسا، - دوغرو لوغو احتمالی دا چوخ دور -
قوتتیلرله آلبانلارین یاخینلیغی قطعیدیر، اونا گؤره کی، آلبانلاردا "اوتی" ائللری ده اولموشدور. بودا
اونو نشان وئیر کی، شمالی و جنوبی آذربایجان لاپ ایلك دؤورانلاردان همیشه اولدوغو کیمی،
م.ق. ۳ - ۲ مین ایلیکلرده ده واحد ائلرین مسکنی اولموشدور و اورتا آسیادان گلنده قوتتیلرین بیر
قسمتی شمال و بیر قسمتی جنوبدا قالمیشدیر. بابیلده حاکمیت ائتمیش قوتتی شاهلارینین آدلاری و
اونلارین ترکیبی دقته لایق دیر. معلوم دور کی، بو آدلارین ایلك ۱۲ - ۱۰ نو اصیل قوتتی سؤزو،

سونراکیلار ایسه اککدلشمیش و یا اککد آدلاریدیر. بیرینجی دسته آدلارین بیر نئچه سینین اولینده کی "ای" سسی، خصوصیلہ بیر نئچه سینین "اوش = Uş"، "آش = Aş"، "ااش = Eş" سسلریله قورتارماسی ماراقلیدیر.

هر شیدن قاباق بیرینجی آد اؤنملی دیر. "ایمتا" کلمه سی، بیرکیشی آدی اولماق اعتباریلہ، معین زامان، مکان و ائل فرقی نتیجه سینده فونئتیکی جهتدن معین درجه ده فرقلسه ده، سونرالار هامان هونلارین مشهور شاهی "مته = مته" آدینین اؤزودور.

مته کلمه سی تاریخ بویو مختلف تورک خلقلری داخلینده کیشی آدی کیمی ایشلنمیشدیر، بوگون بئله بوکلمه مختلف تورک خلقلری داخلینده اوجغار کند و یئرلرده ایشله نیر، حتی، فیکریمیزجه، بوسؤز نئچه مین ایل میلاددان قاباق "ماد - مادی - مادای" شکللرینده ایشلنمیشدیر. بوگون بو کلمه آذری میللتی داخلینده شفاهی دانیشیق دیلینده چئشیدلی شکللرده، بوتون آذربایجان ماحاللاریندا، کندلرینده، هم اینسان آدی، همده مختلف معنالاردا ایشلنمکده دیر. مثلاً آشاغیداکی یئرلرده "مته" آدلی شخصلر یاشاییرلار:

۱ - بوستان آوا بؤلوگونون یاخین لیغیندا اولان "قیپچاق" کندینده "هیداغا" قیزینین آدی "ماتی" ایدی کی، ۱۳۶۹ - نجو ایله قدر تبریزین "خیابانی" مدرسه سی یاخین لیغیندا یاشامیش و او ایله اولموشدور.

۲ - "اهر" شهر ایله "بخشایش" آراسیندا یئرله شن "کیروانا" کندینده اورتا یاشلی بیر کیشینین آدی "مته" دیر کی، ایندی ده اوکندده یاشاییر.

۳ - اهر یولوندا "خوجا" ایله "ورزقان" آراسیندا یئرله شن "سرند" کند یولونون اوللرینده "سرند" ایله قونشو اولان "بشیر" آدلی کنده "مته" آدلی بیر کیشی یاشاماقدادیر.

۴ - "که لئیر" اطرافیندا نئچه قادینین آدی "ماتان" دیر.

۵ - اهر یولوندا "سارای" کندینده ایکی نفر کیشینین آدی "مته" ایدی کی، اونلارین بیری ۱۳۷۲ - نجی ایلدن نئچه ایل قاباق اولموش و اوشاقلاری ایندی تبریزده یاشاییرلار. ایکینجی "مته" آدلی کیشی اورتا یاشلی دیر کی، ائل گؤلو جاده سینده ساکیندیر.

۶ - "بوستان آوا" ایله تبریز آراسیندا، بوستان آوا یا یاخین "مته نه" آدلانان بیر کند واردیر، هابئله تبریزین "پولیس راه" اداره سینین دال طرفینده "مته نه" آدلی دیگر بیر کند واردیر.^۱

بو معلوماتلاردان علاوه، بوگون و کئچمیشده گونئی ماحالی و اورانین مرکزی شبسترده "ماتان" سؤزو "کوک" معناسیندا خلق داخلینده چوخ ایشله نیر. نئچه ایل قاباق اولموش "قدرت الله" آدلی شخصین آناسینین آدی "ماتان روبابه" ایدی. گونئی و شبسترده معمولاً "ماتان" کلمه سی قادین آدی

۱ - شمالی آذربایجاندا بئله دیر، مثلاً "امیر تیمورون وصیئلری" کیتابینی اوزبکجه دن آذربکجه یه چؤیره نین آدی متی عثمان اوغلودور.

کیمی ایشله نیر.

تبریزده "ماتان" کلمه سی ایشلنمیش و ایشله نیر، بونا گؤره ده شاعر حاجی رضا صراف بو سؤزو اؤز شعرلرینده "ماتان اوغلان" شکلینده بئله ایشلتمیشدیر:

شیرین سو منه زهردی سن سیز، ماتان اوغلان،

ایچدیرمه بو زهری منه، شکر ساتان اوغلان^۱

خلق دیلینده ایشله نن "مه"، "ماتان" سؤزلرینین معناسی بیر او قدر دقیق معلوم دئییلدیر، بودا گؤسته ریر کی، بو کلمه چوخ - چوخ قدیم زامانلاردان خلق داخلینده ایشلنمیشدیر، آنجاق زامان کئچدیکجه عرب و فارس آدلاری آذری خلقی داخلینده یاییلماقلا، بو کلمه بیر آد اولاراق قالمیشدیر سادا، معناسی اونودولموشدور، نئجه کی، بوتون و یا تقریباً بوتون قدیم یئر، کند و جغرافیایی آدلاریمیز قالمیشدیر سادا، معنالاری معلوم دئییلدیر و بو قدر بیلیریک کی، اونلار قوتتی - لوللوی و ماننا - ماد دؤوروندن قالان اولدوقجا قدیم سؤزلردیر.

یوخاریدا گؤستر دیک کی، "ماتان" کلمه سی گونئی ماحالی و شبستر شهرینده "کوک" معناسیندا ایشله نیر، همده اوخشاما، نوازش و تحبیب معناسیندادیر، یعنی بو سؤز شفاهی دانیشیق دیلیمیزده هم اسم، همده صفت کیمی قدیم زامانلاردان بری ایشلنمیش و ایشلنمکده دیر، بونا گؤره بو کلمه خلقه و خلق دیلینه باغلی بیر سیرا ادیبلریمیز طرفیندن، خصوصیه شعرده ایشلنمیشدیر. اونلاردان بیرى تبریزلی شاعر حاجی رضا صراف دیر کی، بو سؤزو، یوخاریدا گؤستر دیگیمیز کیمی، "ماتان اوغلان" شکلینده ایشلتمیشدیر. ایکینجی شاعر شبسترلی میرزه علی معجز دور کی، "عمه" عنوانلی شعرینده بو کلمه دن بئله استفاده ائتمیشدیر:

بونودا ده موللا یازسین کیشیه، بیتیر کاغاذی

کی، حاجی باشین ساغ اولسون، ساتیلیب قیزین جاهازی،

اؤزو اوتانیر، و لاکین گئجه لر اوخور حیجازی

مامیلی ماتانیم عمه، باشیوا دولانیم عمه !!^۲

آذریلرین شفاهی دانیشیق دیلینده ایشله نن "ماتان" سؤزو، گؤرون دوگو کیمی، ادیبلر طرفیندن ادبیات و شعریمیزده ایشلندیگینه گؤره، آذربایجان دیلی سؤزلوگونه داخل اولموشدور. سؤزلوگوموزده "ماتان" کلمه سی "کؤک، آغ، گؤیچک" معنالاریندا، اؤزوده یالنیز دانیشیق دیلینده ایشله نن سؤز کیمی وئریلمیشدیر. مثلاً: "ماتان بالا، ماتان قیز".^۳

"مه"، "ماتان" سؤزلرینین چوخ اسکی زامانلاردان تورک دیلرینده اولماسی، حتی اونون تورک

۱ - دیوان صراف، ص ۴۸.

۲ - معجز، دیوان، تبریز، ۱۳۲۴، ص ۲۰۹.

۳ - آذربایجان دیلینین ایضاحلی لغتی، باکی، ۱۹۸۳، جلد ۳، ص ۲۶۵.

دیللرینین باباسی التصاقی دیللرده اولماسی تاریخ بویو بو سؤزون چئشیدلی معنالارا مالک اولماسیندان گؤرونور. بو حقیقت آشاغیداکی فیکرلری ایره‌لی سورمه‌گه امکان وئریر: ۱- بو کلمه‌نین ان قدیم التصاقی دیللرده اولماسی، اونلارین "سومثر" دیلینده ده اولماسی احتمالینی گوجلندیریر. سومثر دیلینین او زامانکی سامی دیللرینه تأثیری و بیر سیرا سؤزلرینین سامی دیللرینه کئچمه‌سی واقعیته‌نین نظره آلاق، چاغداش عرب دیلینده اولان "متین" - محکم - کلمه‌سینین ^۱. سومثر دیلیندن گلمه‌سینی گومان ائتمک اولار. بو گومان اساساً دئییه بیلهریک کی، "مته" و "ایمتا" کلمه‌لری قدیم التصاقی دیللرده "محکم، انیلمز" معنالاریندادا اولموشدور کی، کیشی آدی اوچون مناسب‌دیر.

۲- "دیوان لغات الترک" دن بیلیریک کی، قدیم تورک دیللرینده جنس آنلامی اولموش، علامتی ده "ایم" ایدی. سونرالار جنس آنلامی تورک دیللرینده آرادان گئتدیگی اوچون، بو علامت ده اونودولموش و یالنیز "خانیم" و "بگیم" سؤزلرینده قالیر.

"مته" سؤزونون کیشی آدی و هامان سؤزدن یارانمیش "ماتان" کلمه‌سینین اساساً بوگون خلق داخلینده قیز - قادین آدی کیمی ایشلمه‌سینی نظره آلاق، دئییه بیلهریک کی، چوخ قدیم زامانلاردا تورک و اونون باباسی التصاقی دیللرده "آن - ه ن" شکیلچیسى ده "ایم" شکیلچیسى ایله یاناشی، قادین جینسی علامتی اولدوغو اوچون، کیشی آدی اولموش "مته" (محکم - ایلمز - دایانان) سؤزو قادینی بیلدیره‌رک، "مته + آن = ماتان" شکلینه دوشموشدور. ماتان سؤزو قیز و قادین آدی اولدوغو اوچون، زامان کئچدیکجه، خلق داخلینده "کوک، آغ، گویچک" معنالارینی دا کسب ائتمیشدیر.

"آن - ه ن" شکیلچی سینین قدیم تورک دیللرینده، "ایم" شکیلچی سی ایله بیرلیکده، اوندان قاباق و یا سونرالار، یادا مختلف ائللر داخلینده عینی زاماندا قادین جینسی علامتی و شکیلچیسى اولماسینی بیر فاکتین وارلیغی احتمال، حدس و گومان‌دان واقعیته چئویریر. بو فاکت اوندان عبارت‌دیر کی، بوگون آنادولو تورکجه‌سینین هم دانیشیق، همده ادبی دیلینده "بای = بگ" سؤزونون قادین جینسی "بایان = بای + آن" اولور و بایانلار، بایلار شکلینده گئیش ایشله‌نیر.

دئمک "ماتان" کلمه‌سینده کی "آن" شکیلچیسى قادین علامتی دیر، همده بو سؤز ائله هامان "مته"، "ایمتا" کلمه‌سینین قادی‌نلارا ایشلندیگی آد و لقب‌دن عبارت‌دیر کی، خلق داخلینده نوازش و تحبیب معناسیندادا ایشله‌نیر. بوگون بو کلمه‌نین هم اؤزونون، همده شکیلچیسینین معناسی بیر کلمه‌ده قالیرسا، اصیل معناسی دقیق بللی دئییلدیر.

بوتون بو دئییکلریمیزدن بو عمومی نتیجه‌نی چیخارتماق اولار کی، "مته = ایمتا" کلمه‌سی اینسان آدی اولماق اعتباریله میلاددان نئچه مین ایل اولدن التصاقی و تورک دیللی خلقلر داخلینده تاریخ بویو ایشلندیگی کیمی، بوگون ده مختلف تورک خلقلری و میللتلری، او جمله‌دن آذری

* ۱- المنجد فی اللغة، تهران ۱۳۶۴، ص ۷۴۶.

میللتین سادە خلقی داخلینده، اونون شفاهی دانیشیق دیلینده آد و لقب کیمی، هم کیشیلر، همده قادینلار اوچون ایشلنمکده دیر.

آذری میللتین سادە دانیشیق دیلینه دقت یتیردیکده، همین "مته" کلمه سیله ایلگیلی اولدوقجا دقته لایق بیر فونئتیکی خصوصیتی ده گوروروک. بو خصوصیت آشاغیدا کیندن عبارت دیر. گوردوک کی، "ایمتا - مته" کلمه سی تاریخ بویو تورک خلقلری، او جمله دن آذری تورکلی داخلینده "مته، متی، ماتنی، ماتان، شکیللرینده، حتی چوخ قدیم تورک، یعنی التصاقی دیلی خلقلر داخلینده "ماد، مادا، مادای" چئشیدلرینده ایشلنمیشدیر.

آذری خلقینین ان سادە دانیشیق دیلینده بو کلمه "مته - ماتنی - ماتان" کیمی مختلف سس قورولوشانا مالک سوزلر شکیلینده ان قدیم زامانلاردان بوتون منطقه لر، شهرلر و کندلرده، ان سادە خلق داخلینده، آد و لقب کیمی ایشلنمیش و اونلارین، آد و لقب اولماق اعتباریله، فونئتیکی و سس قورولوشو او اندازه ده بو خلقلین شعور و دیلین سس قورولوشو و سس ترکیبینه داخل اولموشدور کی، خلق عرب و فارس دیللریندن کلمه کیشی و قادین آد و لقبلرینی، یازی و ادبی دیلده دئیل، اوزونون ان سادە دانیشیق دیلینده، سس قورولوشو جهتدن ده ییشیب، دیلین آهنگ قانونونا اویغونلاشدیراراق، یالنیز همین کلمه لرین سس قورولوشونا مالک اولان کلمه لر حالینا سالیق و خلقلین هامیسی، هئچ بیر چتین لیک چکمه دن، اونلاری عینی شکیلده باشا دوشور و ایشله دیر. عرب و فارس دیللریندن آلینمیش بو آدلارین اوزلری و خلقیمیزین دیلینده ده ییشیلیمیش شکیللریندن آشاغیدا کی کلمه لری اورنک گوسترمک اولار:

فاطمه - فاتی، معصومه - مه سی، ابراهیم - ایبان، ملیحه - ملان، صدیقه - سیدان، فرنگیس - فیران، زهرا - زران = زهرن، روقیه - روقی، خدیجه - خجان، زکیه - زکان = زه کی، هاجر - هجان، حبیبه - حبان، ...

بوتون بو دئدی کلریمیزدن نتیجه چیخارداراق، دئییه بیلیریک کی، نئچه مین ایل بوندان قاباقدان اولو بابالاریمیز قوتتی - لولوبی ائلری و بابالاریمیز ماننا - ماد خلقلری داخلینده کیشی و قادین آدی کیمی ایشلنمیش "مته - ماتان" سوزو، چئشیدلی معنالاردا اولسادا، بوگون ده بوتون آذربایجان شهرلری، ایالت، ولایت، بؤلوک و کندلرینده گئیش خلق داخلینده ان سادە دانیشیق دیلینده ایشلنمکده دیر.

قوتتیلرین بابیلده حاکمیت ائتمیش شاهلارینین آدلاریندان، "ایمتا" دان سونرا، خصوصیه "ش = S" سسی ایله بیتیمیش کلمه لر اولدوقجا ماراقلیدیر، اونا گوره کی، چاغداش تورک دیللی، او جمله دن آذری تورکجه سینده "یش" ایله بیتیمیش اسم (یاغیش، گولوش، آیش، وئیش ...)، فعلی باغلامالار، فعلی صفتلر - اسم مفعوللار - (گلمیش، قاچمیش، آلمیش، وئرمیش ...) اولدوقجا گئیش یا ییلیمیش بیر صرف خصوصیتی دیر. بو صفتلرین بعضیلری مختلف تورک سیستئملی دیلرده جمله داخلینده ایسمه چئوریلیمیش و چئوریلیر. مثلاً شفاهی آذری دیلینده: لعته گلمیش،

قارقینمیش، ... یا خود اورتا عصرلرده قازان تاتارلاریندا "توختامیش" خان قیزیل اوردو حکومتینین باشچیسی اولموشدور کی، کوره کن امیر تئیمورایله دؤیوشموشدور. قدیم تاتار و باشقا تورک خلقلرینده "میش" شکیلچیسی ایله بیتمیش کیشی و قادین آدلاری چوخ اولموش و ایندی ده واردير. آیا بو گونکو و کئچمیش تورک دیلرینده "میش" ایله بیتمیش بو آدلارلا بابیلده حکومت ائتمیش قوتتی شاهلاریندا اولان "ش" ایله بیتمیش آدلار آراسیندا معین صرفی وحدت و ایلگی تصوّر ائتمک اولمازمی؟ قوتتی دیلیله تورک دیلرینین، خصوصیه قوتتی دیلیله آلبان دیلینین یاخینلیغی و عینی کؤکلو اولماسینی نظره آلدیقدا بو یاخینلیغی قبول ائتمک طبیعی گؤرونور. ا.م. دیاکونوف دا بو فیکری اؤزونه خاص شکیلده تأیید ائده رک گؤسته ریر کی، بو سون شکیلچی بحث اولونان دؤورلرده زاقروس داغلاری خلقلری داخلینده چوخ یاییلمیش و جغرافی آدلاردا اولموشدور. دیاکونوفون سؤزلرینی اوخویاق:

"... سون شکیلچی (ش = Š. م) م.ق. II مین ایللیک و I مین ایللیگین اوللرینده زاقروس داغلیق اراضیسینده جغرافی آدلاردا، یعنی قوتتیلرین اصیل تورپاقلاری و مسکنلرینده معمول ایدی.^۱

"ش" - Eš شکیلچیسی نه تکجه زاقروس داغلارینین شرقی و غربینده یاشامیش خلقلر، او جمله دن قوتتی و لوللوویلر داخلینده یئر و جغرافی آدلاریندا اولموشدور، بلکه، بو شکیلچی اونلاردان چوخ قاباقلار سومثر خلقی داخلینده، سومثر دیلینده فعلی صفتلرده ده ایشلنمیشدیر. مثلاً سومثر سؤزو اولان "لوقالامش" - lyqallamas (قوللوقچو - خدمتکار) کلمه سینی گؤستره بیلیریک. بو کلمه باره ده ا.م. دیاکونوف دا اوخویوروق:

".... "لوقالامش" اصطلاحی سومثر دن مشتقدیر و قوللوقچو - خدمتکار معناسیندا دیر.^۲

دئمک بو شکیلچی سومثرلردن باشلا یاراق، یاخین شرق منطقه سینده یاشامیش بوتون التصاقی دیللی خلقلرین دیلینده، تقریباً عینی معنادا، فعلی صفت و فعلی اسم شکیلچیسی اولموش و بو گونده بیر سیرا تورک دیللی، او جمله دن آذری تورکجه سینده همین وظیفه ده ایشلنمکده دیر. بو اونو گؤسته ریر کی، بو شکیلچی تورک سیستملی دیلرده اولدوقجا قدیم تاریخ و سابقه یه مالک دیر. بو شکیلچینین قدیم یاخین شرقین التصاقی دیللی خلقلری داخلینده ایشلنمه سینه دایر دیگر اؤنملی دلیل بو گونکو غربی ترکیه، یعنی مرمره دنیزیندن آنکارا حدودلارینا قدر بؤیوک ایمپراتورلوق قورموش التصاقی دیللی "هیت" خلقینین باش کندی "کارکمیش = کرکمیش" سؤزودور. بو سؤزون معناسی هله لیک بیزه معلوم اولماسادا، بو فاکت گؤسته ریر کی، بو شکیلچی نه تکجه م.ق. بیرینجی مین ایللیگین اوللرینده زاقروس داغلاری اطرافی خلقلری، یعنی ماد - ماننا - اورارتولار داخلینده، بلکه او زمانکی ترکیه ده، بوغاز منطقه لرینده یاشامیش "هیت" خلقی داخلینده، اؤزوده میلاددان ایکی

۱ - ماد تاریخی، ص ۱۰۷.

۲ - ماد تاریخی، ص ۳۰۴.

مین ایل قاباقدا ایشله نردی. "کرکمیش" شهری م.ق. ۷۱۷ - نجی ایلده آسوری شاهی اکینجی سارقون طرفیندن آیینیب ویران ائدیلدی، همده "هیت" حاکمیتینه سون قویولدو. م.ج. مشکور یازمیشدیر: ".... بیرینجی روسا آسیانین غربی قوملاری شاهلاریلہ او جمله دن "هیت" لرله آسوریلر علییه متحده اولدو، لاکین بو ائجاد "هیت" لرین مغلوبیتی و باش کندلری "کرکمیش" ین سارقونون ایلہ سقوط ائتمه سی ایلہ [م.ق. ۷۱۷] آرادان گتدی^۱.

۱. م. دیاکونوف الینده اولان قطعی سندلره اساساً "اککد" لرله "قوتتی" لرین مناسبتی، دؤیوشلری، قوتتیلرین بابیلده حاکمیتی و عمومی علاقه لرینی قطعی شکیلده بئله تصویر ائتمیشدیر: "قوتتیلرین رهبری ائتریدا و وزیر اؤز خلقینی متشکل ائدیگدن سونرا، اککلرین اوزون ایللر بویو دوام ائتمیش اوردوکشلیک و غارتلرینه جواب اولاراق، اؤز خلقینی بو تالاندان خلاص ائتمک هدفیلہ "اککد" لره هجوم ائدیپ، اونلارین شاهی "نارام سوئن" له دؤیوشور. میلاددان قاباق ۲۲۰۱ - ۲۲۰۲ - نجی ایلده باش وئرمیش دؤیوشده "نارام سوئن" اؤلدورولموش و "ائتریدا وزیر" بین النهرین تورپاقلارینین اساس مرکز لرینی الینه کئچیرمیشدیر. بوندان سونرا نارام سوئنن اوغلو "شارکالی شارری" ۲۴ ایل، یعنی میلاددان اول ۲۲۰۱ - ۲۱۷۷ - نجی ایللرده شاه اولموشدور. بو ۲۴ ایل مدتینده "شارکالی شارری" ایلہ قوتتی رهبرلری "ایتما"، "اینقه شوش"، "سارلاقاب"، "یارلاقاش" و "اٹلولومش" آراسیندا دؤیوش و مبارزه دوام ائتمیشدیر. بو دؤیوشلر زامانی "سارلاقاب" اسیر اولسادا، "اٹلولومش" اؤز رهبرلیگینین اوچونجو ایلیندن [۲۱۷۷ - ۲۱۷۳ م.ق.] "اککد" لره قارشى دؤیوشه باشلاییر و اوندان سونرا ترتیبله "قوتتی" رهبرلری اولموش "اینی ماباقش"، "اینقه شوش" - اکینجی اینقه شوش و یا شاید اکینجی دفعه خلق طرفیندن رهبرلیگه انتخاب اولموش هامان اکینجی رهبر اینقه شوش - بو مبارزه یه دوام ائدیر و نتیجه ده "قوتتی" لر تام غلبه چالاراق، بوتون بین النهرینه حاکم اولور و ۹۱ ایللیک حاکمیتلرینه دوام ائدیرلر. "قوتتی" رهبرلرینین بو غلبه سینه بیر سبب ده "اککد" اهالیسینین ناراضیلیغی اولموشدور. چونکی سومر - اککد و خصوصیلہ اککد سلطانلاری، اوزون ایللر بویو حاکمیت ائدیکلری تورپاقلاردا یاشایان خلقلر و زحمتکشلره ظلم ائتمیش، اونلاری چاپیب تالامیش و دسته جمعی اعداملارا ال اتمیشلار. بونا گؤره ده اککد خلقلری و زحمتکشلری اککد - قوتتی محاربه لری دؤورو قوتتیلره ناجی و خلاصکار گؤزوایلہ باخاراق اونلاردان حمایت ائتمیش و اونلارا یاردیم گؤستریشلر. بو سببلره گؤره "قوتتی" لرین بو مبارزه سی هم اؤز خلقلری، همده "اککد" و منطقه نین باشقا خلقلری اوچون بیر نؤوع آزادلیق گتیرن و خلاصکار حرکت ایمیش.^۲

قوتتیلرین میلاددان قاباق اوچونجو مین ایللیگین سون یوز ایللیکلرینده ۹۱ ایل بابیلده حاکمیت ائتمیش ۲۰ شاهینین بیرینجیسی "ایمتا" نین آدینین تاریخ بویو و بو گونه قدر آذری اٹللری داخلینده

۱ - احمد جواد مشکور، تاریخ مردم اورارتو، تهران ۱۳۳۲، ص ۲۷.

۲ - ماد تاریخی، ص ۱۰۸.

معین شکیللرده ایشلنمه سی موضوعونا بونودا آرتیرماغی گرکلی حساب ائدیریک کی، بو قوتی آدلارینین بعضی باشقالاری دا معین فونئتیک ده ییشیک لیکلرله قدیم عصرلرده آذری ائللری و قبیله لری داخلینده، کیشی آدی کیمی، چوخ ایشلنمیش و بونا گؤره ده خلیمیزین قهرمانلیق داستانلارینا داخل اولموشدور.

بو آدلاردان قوتی شاهلارینین دوردونجوسو "شولمه = یارلاقاش - Varlaqaš" و بشینجیسی "ئللولومش - Ellulumeš" ی گوسته ره بیلرک. قوتی شاهلاری سیراسیندا بیر - بیرینین آردینجا گلن بو ایکی آد، یئرینده گؤستردیگیمیز کیمی، آیری - آیری شخصلر اولموشلار، لاکین اونلارین آتا و اوغول اولماسی دا ممکن دور.

میللی قهرمانلیق داستانیمیز "کیتاب دده قورقود" ون "قاضلیق قوجا اوغلی یگنک" ین بویونی بیان ائدر، خانیم هی "بؤلومونده" بایندرخان "یگنک"ه، اوز آتاسینی ۱۶ ایللیک دوستاقخانادان قورتارماق اوچون، یاردیمچی ایگیتلر وئردیکده، بیرینی بئله معرفلیک ائدیر:

"قوشا برجدن اوخی اگلنمه ین" یاغرینچی اوغلو "ایلالمیش" سنینله بئله وارسین" ^۱
 بو آدلارین بیرینجیسی "یاغرینچی" نین بیر سیرا سسلری "یارلاقاش" سؤزونون سسلریله عینی اولدوغو کیمی "غ" و "ش" فونئملرینه یاخین سسلر دیر. ایکینجی "ایلالمیش" آدینا گلدیکده ایسه، او اکثر فونئملری باخیمیندان "ئللولومش" کلمه سینین فونئملری ایله عینی دیر و دئمک اولار کی، بونلارین هر ایکسی عینی آدیر کی، زامان کئچیب، ایشلنمک نتیجه سینده و زامان - زامان دیلیمیزده آهنگ قانونو شکله دوشوب، فورمالاشدیقجا، "ایلالمیش" شکلینه دوشموشدور. بو آدلار و خصوصیه "ئللولومش" آدینین دده قورقود داستانینا دوشمه سینین اساس سببی اوندان عبارت اولموشدور کی، بو شخص بابیلده حاکمیتی اله آلماق ایشینده چوخ چالیشمیش، ایگیت لیکلر گؤسترمیش و نتیجه ده آدی خلق دیلینه و یارادیجیلیغینا و نتیجه ده خلق داستانینا دوشموشدور.

بوتون بو دئدیکلریمیزله برابر قوتی لرین مدنیت سوییه سی و اقتصادی اینکیشافی اککد حکومتی و اونون حاکمیتی آلتیندا اولان خللقره گؤره گئری ایدی. بونا گؤره ده قوتیلر الده ائتدیکلری بو حاکمیتی و حاصلخیز بین النهرین تورپاقلارینی اوزون مدت الده ساخلایا بیلمز دیلر. قوتیلر یالنیز حکومتی اله آماقلا کفایتلندیلر و خلقی، اوللر اولدوغو کیمی، ظالم سومر - اککد عامیللری و بویوک باشلارینین الینده قویدولار. بوندان داها اونملی اوندان عبارت دیر کی، حاکمیتی اله آلمیش قوتی رهبرلری "اککد" شاهی اولماقلا مادی و معنوی جهتن سلطنت طنطنه سینده غرق اولدولار، تدریجله "اککد لشدیلر"، اوشاقلارینی اککد - سامی آدلاریله آندیردیلار و اونلاری حاکمیت چاتدیران اصیل "قوتی" خلقینی اونودوب، اونلارین اولکه لرینین آبادلاشماسی و مدنیتلرینین دیرچلمه سینه لاقید اولدولار و حتی شاید اونلارلا محکوم خلقلر کیمی رفتار ائتمه گه باشلادیلار،

۷۲. ۲۳۶/۱، ۲۳۶/۲، ۲۳۶/۳، ۲۳۶/۴، ۲۳۶/۵، ۲۳۶/۶، ۲۳۶/۷، ۲۳۶/۸، ۲۳۶/۹، ۲۳۶/۱۰، ۲۳۶/۱۱، ۲۳۶/۱۲، ۲۳۶/۱۳، ۲۳۶/۱۴، ۲۳۶/۱۵، ۲۳۶/۱۶، ۲۳۶/۱۷، ۲۳۶/۱۸، ۲۳۶/۱۹، ۲۳۶/۲۰، ۲۳۶/۲۱، ۲۳۶/۲۲، ۲۳۶/۲۳، ۲۳۶/۲۴، ۲۳۶/۲۵، ۲۳۶/۲۶، ۲۳۶/۲۷، ۲۳۶/۲۸، ۲۳۶/۲۹، ۲۳۶/۳۰، ۲۳۶/۳۱، ۲۳۶/۳۲، ۲۳۶/۳۳، ۲۳۶/۳۴، ۲۳۶/۳۵، ۲۳۶/۳۶، ۲۳۶/۳۷، ۲۳۶/۳۸، ۲۳۶/۳۹، ۲۳۶/۴۰، ۲۳۶/۴۱، ۲۳۶/۴۲، ۲۳۶/۴۳، ۲۳۶/۴۴، ۲۳۶/۴۵، ۲۳۶/۴۶، ۲۳۶/۴۷، ۲۳۶/۴۸، ۲۳۶/۴۹، ۲۳۶/۵۰، ۲۳۶/۵۱، ۲۳۶/۵۲، ۲۳۶/۵۳، ۲۳۶/۵۴، ۲۳۶/۵۵، ۲۳۶/۵۶، ۲۳۶/۵۷، ۲۳۶/۵۸، ۲۳۶/۵۹، ۲۳۶/۶۰، ۲۳۶/۶۱، ۲۳۶/۶۲، ۲۳۶/۶۳، ۲۳۶/۶۴، ۲۳۶/۶۵، ۲۳۶/۶۶، ۲۳۶/۶۷، ۲۳۶/۶۸، ۲۳۶/۶۹، ۲۳۶/۷۰، ۲۳۶/۷۱، ۲۳۶/۷۲، ۲۳۶/۷۳، ۲۳۶/۷۴، ۲۳۶/۷۵، ۲۳۶/۷۶، ۲۳۶/۷۷، ۲۳۶/۷۸، ۲۳۶/۷۹، ۲۳۶/۸۰، ۲۳۶/۸۱، ۲۳۶/۸۲، ۲۳۶/۸۳، ۲۳۶/۸۴، ۲۳۶/۸۵، ۲۳۶/۸۶، ۲۳۶/۸۷، ۲۳۶/۸۸، ۲۳۶/۸۹، ۲۳۶/۹۰، ۲۳۶/۹۱، ۲۳۶/۹۲، ۲۳۶/۹۳، ۲۳۶/۹۴، ۲۳۶/۹۵، ۲۳۶/۹۶، ۲۳۶/۹۷، ۲۳۶/۹۸، ۲۳۶/۹۹، ۲۳۶/۱۰۰، ۲۳۶/۱۰۱، ۲۳۶/۱۰۲، ۲۳۶/۱۰۳، ۲۳۶/۱۰۴، ۲۳۶/۱۰۵، ۲۳۶/۱۰۶، ۲۳۶/۱۰۷، ۲۳۶/۱۰۸، ۲۳۶/۱۰۹، ۲۳۶/۱۱۰، ۲۳۶/۱۱۱، ۲۳۶/۱۱۲، ۲۳۶/۱۱۳، ۲۳۶/۱۱۴، ۲۳۶/۱۱۵، ۲۳۶/۱۱۶، ۲۳۶/۱۱۷، ۲۳۶/۱۱۸، ۲۳۶/۱۱۹، ۲۳۶/۱۲۰، ۲۳۶/۱۲۱، ۲۳۶/۱۲۲، ۲۳۶/۱۲۳، ۲۳۶/۱۲۴، ۲۳۶/۱۲۵، ۲۳۶/۱۲۶، ۲۳۶/۱۲۷، ۲۳۶/۱۲۸، ۲۳۶/۱۲۹، ۲۳۶/۱۳۰، ۲۳۶/۱۳۱، ۲۳۶/۱۳۲، ۲۳۶/۱۳۳، ۲۳۶/۱۳۴، ۲۳۶/۱۳۵، ۲۳۶/۱۳۶، ۲۳۶/۱۳۷، ۲۳۶/۱۳۸، ۲۳۶/۱۳۹، ۲۳۶/۱۴۰، ۲۳۶/۱۴۱، ۲۳۶/۱۴۲، ۲۳۶/۱۴۳، ۲۳۶/۱۴۴، ۲۳۶/۱۴۵، ۲۳۶/۱۴۶، ۲۳۶/۱۴۷، ۲۳۶/۱۴۸، ۲۳۶/۱۴۹، ۲۳۶/۱۵۰، ۲۳۶/۱۵۱، ۲۳۶/۱۵۲، ۲۳۶/۱۵۳، ۲۳۶/۱۵۴، ۲۳۶/۱۵۵، ۲۳۶/۱۵۶، ۲۳۶/۱۵۷، ۲۳۶/۱۵۸، ۲۳۶/۱۵۹، ۲۳۶/۱۶۰، ۲۳۶/۱۶۱، ۲۳۶/۱۶۲، ۲۳۶/۱۶۳، ۲۳۶/۱۶۴، ۲۳۶/۱۶۵، ۲۳۶/۱۶۶، ۲۳۶/۱۶۷، ۲۳۶/۱۶۸، ۲۳۶/۱۶۹، ۲۳۶/۱۷۰، ۲۳۶/۱۷۱، ۲۳۶/۱۷۲، ۲۳۶/۱۷۳، ۲۳۶/۱۷۴، ۲۳۶/۱۷۵، ۲۳۶/۱۷۶، ۲۳۶/۱۷۷، ۲۳۶/۱۷۸، ۲۳۶/۱۷۹، ۲۳۶/۱۸۰، ۲۳۶/۱۸۱، ۲۳۶/۱۸۲، ۲۳۶/۱۸۳، ۲۳۶/۱۸۴، ۲۳۶/۱۸۵، ۲۳۶/۱۸۶، ۲۳۶/۱۸۷، ۲۳۶/۱۸۸، ۲۳۶/۱۸۹، ۲۳۶/۱۹۰، ۲۳۶/۱۹۱، ۲۳۶/۱۹۲، ۲۳۶/۱۹۳، ۲۳۶/۱۹۴، ۲۳۶/۱۹۵، ۲۳۶/۱۹۶، ۲۳۶/۱۹۷، ۲۳۶/۱۹۸، ۲۳۶/۱۹۹، ۲۳۶/۲۰۰، ۲۳۶/۲۰۱، ۲۳۶/۲۰۲، ۲۳۶/۲۰۳، ۲۳۶/۲۰۴، ۲۳۶/۲۰۵، ۲۳۶/۲۰۶، ۲۳۶/۲۰۷، ۲۳۶/۲۰۸، ۲۳۶/۲۰۹، ۲۳۶/۲۱۰، ۲۳۶/۲۱۱، ۲۳۶/۲۱۲، ۲۳۶/۲۱۳، ۲۳۶/۲۱۴، ۲۳۶/۲۱۵، ۲۳۶/۲۱۶، ۲۳۶/۲۱۷، ۲۳۶/۲۱۸، ۲۳۶/۲۱۹، ۲۳۶/۲۲۰، ۲۳۶/۲۲۱، ۲۳۶/۲۲۲، ۲۳۶/۲۲۳، ۲۳۶/۲۲۴، ۲۳۶/۲۲۵، ۲۳۶/۲۲۶، ۲۳۶/۲۲۷، ۲۳۶/۲۲۸، ۲۳۶/۲۲۹، ۲۳۶/۲۳۰، ۲۳۶/۲۳۱، ۲۳۶/۲۳۲، ۲۳۶/۲۳۳، ۲۳۶/۲۳۴، ۲۳۶/۲۳۵، ۲۳۶/۲۳۶، ۲۳۶/۲۳۷، ۲۳۶/۲۳۸، ۲۳۶/۲۳۹، ۲۳۶/۲۴۰، ۲۳۶/۲۴۱، ۲۳۶/۲۴۲، ۲۳۶/۲۴۳، ۲۳۶/۲۴۴، ۲۳۶/۲۴۵، ۲۳۶/۲۴۶، ۲۳۶/۲۴۷، ۲۳۶/۲۴۸، ۲۳۶/۲۴۹، ۲۳۶/۲۵۰، ۲۳۶/۲۵۱، ۲۳۶/۲۵۲، ۲۳۶/۲۵۳، ۲۳۶/۲۵۴، ۲۳۶/۲۵۵، ۲۳۶/۲۵۶، ۲۳۶/۲۵۷، ۲۳۶/۲۵۸، ۲۳۶/۲۵۹، ۲۳۶/۲۶۰، ۲۳۶/۲۶۱، ۲۳۶/۲۶۲، ۲۳۶/۲۶۳، ۲۳۶/۲۶۴، ۲۳۶/۲۶۵، ۲۳۶/۲۶۶، ۲۳۶/۲۶۷، ۲۳۶/۲۶۸، ۲۳۶/۲۶۹، ۲۳۶/۲۷۰، ۲۳۶/۲۷۱، ۲۳۶/۲۷۲، ۲۳۶/۲۷۳، ۲۳۶/۲۷۴، ۲۳۶/۲۷۵، ۲۳۶/۲۷۶، ۲۳۶/۲۷۷، ۲۳۶/۲۷۸، ۲۳۶/۲۷۹، ۲۳۶/۲۸۰، ۲۳۶/۲۸۱، ۲۳۶/۲۸۲، ۲۳۶/۲۸۳، ۲۳۶/۲۸۴، ۲۳۶/۲۸۵، ۲۳۶/۲۸۶، ۲۳۶/۲۸۷، ۲۳۶/۲۸۸، ۲۳۶/۲۸۹، ۲۳۶/۲۹۰، ۲۳۶/۲۹۱، ۲۳۶/۲۹۲، ۲۳۶/۲۹۳، ۲۳۶/۲۹۴، ۲۳۶/۲۹۵، ۲۳۶/۲۹۶، ۲۳۶/۲۹۷، ۲۳۶/۲۹۸، ۲۳۶/۲۹۹، ۲۳۶/۳۰۰، ۲۳۶/۳۰۱، ۲۳۶/۳۰۲، ۲۳۶/۳۰۳، ۲۳۶/۳۰۴، ۲۳۶/۳۰۵، ۲۳۶/۳۰۶، ۲۳۶/۳۰۷، ۲۳۶/۳۰۸، ۲۳۶/۳۰۹، ۲۳۶/۳۱۰، ۲۳۶/۳۱۱، ۲۳۶/۳۱۲، ۲۳۶/۳۱۳، ۲۳۶/۳۱۴، ۲۳۶/۳۱۵، ۲۳۶/۳۱۶، ۲۳۶/۳۱۷، ۲۳۶/۳۱۸، ۲۳۶/۳۱۹، ۲۳۶/۳۲۰، ۲۳۶/۳۲۱، ۲۳۶/۳۲۲، ۲۳۶/۳۲۳، ۲۳۶/۳۲۴، ۲۳۶/۳۲۵، ۲۳۶/۳۲۶، ۲۳۶/۳۲۷، ۲۳۶/۳۲۸، ۲۳۶/۳۲۹، ۲۳۶/۳۳۰، ۲۳۶/۳۳۱، ۲۳۶/۳۳۲، ۲۳۶/۳۳۳، ۲۳۶/۳۳۴، ۲۳۶/۳۳۵، ۲۳۶/۳۳۶، ۲۳۶/۳۳۷، ۲۳۶/۳۳۸، ۲۳۶/۳۳۹، ۲۳۶/۳۴۰، ۲۳۶/۳۴۱، ۲۳۶/۳۴۲، ۲۳۶/۳۴۳، ۲۳۶/۳۴۴، ۲۳۶/۳۴۵، ۲۳۶/۳۴۶، ۲۳۶/۳۴۷، ۲۳۶/۳۴۸، ۲۳۶/۳۴۹، ۲۳۶/۳۵۰، ۲۳۶/۳۵۱، ۲۳۶/۳۵۲، ۲۳۶/۳۵۳، ۲۳۶/۳۵۴، ۲۳۶/۳۵۵، ۲۳۶/۳۵۶، ۲۳۶/۳۵۷، ۲۳۶/۳۵۸، ۲۳۶/۳۵۹، ۲۳۶/۳۶۰، ۲۳۶/۳۶۱، ۲۳۶/۳۶۲، ۲۳۶/۳۶۳، ۲۳۶/۳۶۴، ۲۳۶/۳۶۵، ۲۳۶/۳۶۶، ۲۳۶/۳۶۷، ۲۳۶/۳۶۸، ۲۳۶/۳۶۹، ۲۳۶/۳۷۰، ۲۳۶/۳۷۱، ۲۳۶/۳۷۲، ۲۳۶/۳۷۳، ۲۳۶/۳۷۴، ۲۳۶/۳۷۵، ۲۳۶/۳۷۶، ۲۳۶/۳۷۷، ۲۳۶/۳۷۸، ۲۳۶/۳۷۹، ۲۳۶/۳۸۰، ۲۳۶/۳۸۱، ۲۳۶/۳۸۲، ۲۳۶/۳۸۳، ۲۳۶/۳۸۴، ۲۳۶/۳۸۵، ۲۳۶/۳۸۶، ۲۳۶/۳۸۷، ۲۳۶/۳۸۸، ۲۳۶/۳۸۹، ۲۳۶/۳۹۰، ۲۳۶/۳۹۱، ۲۳۶/۳۹۲، ۲۳۶/۳۹۳، ۲۳۶/۳۹۴، ۲۳۶/۳۹۵، ۲۳۶/۳۹۶، ۲۳۶/۳۹۷، ۲۳۶/۳۹۸، ۲۳۶/۳۹۹، ۲۳۶/۴۰۰، ۲۳۶/۴۰۱، ۲۳۶/۴۰۲، ۲۳۶/۴۰۳، ۲۳۶/۴۰۴، ۲۳۶/۴۰۵، ۲۳۶/۴۰۶، ۲۳۶/۴۰۷، ۲۳۶/۴۰۸، ۲۳۶/۴۰۹، ۲۳۶/۴۱۰، ۲۳۶/۴۱۱، ۲۳۶/۴۱۲، ۲۳۶/۴۱۳، ۲۳۶/۴۱۴، ۲۳۶/۴۱۵، ۲۳۶/۴۱۶، ۲۳۶/۴۱۷، ۲۳۶/۴۱۸، ۲۳۶/۴۱۹، ۲۳۶/۴۲۰، ۲۳۶/۴۲۱، ۲۳۶/۴۲۲، ۲۳۶/۴۲۳، ۲۳۶/۴۲۴، ۲۳۶/۴۲۵، ۲۳۶/۴۲۶، ۲۳۶/۴۲۷، ۲۳۶/۴۲۸، ۲۳۶/۴۲۹، ۲۳۶/۴۳۰، ۲۳۶/۴۳۱، ۲۳۶/۴۳۲، ۲۳۶/۴۳۳، ۲۳۶/۴۳۴، ۲۳۶/۴۳۵، ۲۳۶/۴۳۶، ۲۳۶/۴۳۷، ۲۳۶/۴۳۸، ۲۳۶/۴۳۹، ۲۳۶/۴۴۰، ۲۳۶/۴۴۱، ۲۳۶/۴۴۲، ۲۳۶/۴۴۳، ۲۳۶/۴۴۴، ۲۳۶/۴۴۵، ۲۳۶/۴۴۶، ۲۳۶/۴۴۷، ۲۳۶/۴۴۸، ۲۳۶/۴۴۹، ۲۳۶/۴۵۰، ۲۳۶/۴۵۱، ۲۳۶/۴۵۲، ۲۳۶/۴۵۳، ۲۳۶/۴۵۴، ۲۳۶/۴۵۵، ۲۳۶/۴۵۶، ۲۳۶/۴۵۷، ۲۳۶/۴۵۸، ۲۳۶/۴۵۹، ۲۳۶/۴۶۰، ۲۳۶/۴۶۱، ۲۳۶/۴۶۲، ۲۳۶/۴۶۳، ۲۳۶/۴۶۴، ۲۳۶/۴۶۵، ۲۳۶/۴۶۶، ۲۳۶/۴۶۷، ۲۳۶/۴۶۸، ۲۳۶/۴۶۹، ۲۳۶/۴۷۰، ۲۳۶/۴۷۱، ۲۳۶/۴۷۲، ۲۳۶/۴۷۳، ۲۳۶/۴۷۴، ۲۳۶/۴۷۵، ۲۳۶/۴۷۶، ۲۳۶/۴۷۷، ۲۳۶/۴۷۸، ۲۳۶/۴۷۹، ۲۳۶/۴۸۰، ۲۳۶/۴۸۱، ۲۳۶/۴۸۲، ۲۳۶/۴۸۳، ۲۳۶/۴۸۴، ۲۳۶/۴۸۵، ۲۳۶/۴۸۶، ۲۳۶/۴۸۷، ۲۳۶/۴۸۸، ۲۳۶/۴۸۹، ۲۳۶/۴۹۰، ۲۳۶/۴۹۱، ۲۳۶/۴۹۲، ۲۳۶/۴۹۳، ۲۳۶/۴۹۴، ۲۳۶/۴۹۵، ۲۳۶/۴۹۶، ۲۳۶/۴۹۷، ۲۳۶/۴۹۸، ۲۳۶/۴۹۹، ۲۳۶/۵۰۰، ۲۳۶/۵۰۱، ۲۳۶/۵۰۲، ۲۳۶/۵۰۳، ۲۳۶/۵۰۴، ۲۳۶/۵۰۵، ۲۳۶/۵۰۶، ۲۳۶/۵۰۷، ۲۳۶/۵۰۸، ۲۳۶/۵۰۹، ۲۳۶/۵۱۰، ۲۳۶/۵۱۱، ۲۳۶/۵۱۲، ۲۳۶/۵۱۳، ۲۳۶/۵۱۴، ۲۳۶/۵۱۵، ۲۳۶/۵۱۶، ۲۳۶/۵۱۷، ۲۳۶/۵۱۸، ۲۳۶/۵۱۹، ۲۳۶/۵۲۰، ۲۳۶/۵۲۱، ۲۳۶/۵۲۲، ۲۳۶/۵۲۳، ۲۳۶/۵۲۴، ۲۳۶/۵۲۵، ۲۳۶/۵۲۶، ۲۳۶/۵۲۷، ۲۳۶/۵۲۸، ۲۳۶/۵۲۹، ۲۳۶/۵۳۰، ۲۳۶/۵۳۱، ۲۳۶/۵۳۲، ۲۳۶/۵۳۳، ۲۳۶/۵۳۴، ۲۳۶/۵۳۵، ۲۳۶/۵۳۶، ۲۳۶/۵۳۷، ۲۳۶/۵۳۸، ۲۳۶/۵۳۹، ۲۳۶/۵۴۰، ۲۳۶/۵۴۱، ۲۳۶/۵۴۲، ۲۳۶/۵۴۳، ۲۳۶/۵۴۴، ۲۳۶/۵۴۵، ۲۳۶/۵۴۶، ۲۳۶/۵۴۷، ۲۳۶/۵۴۸، ۲۳۶/۵۴۹، ۲۳۶/۵۵۰، ۲۳۶/۵۵۱، ۲۳۶/۵۵۲، ۲۳۶/۵۵۳، ۲۳۶/۵۵۴، ۲۳۶/۵۵۵، ۲۳۶/۵۵۶، ۲۳۶/۵۵۷، ۲۳۶/۵۵۸، ۲۳۶/۵۵۹، ۲۳۶/۵۶۰، ۲۳۶/۵۶۱، ۲۳۶/۵۶۲، ۲۳۶/۵۶۳، ۲۳۶/۵۶۴، ۲۳۶/۵۶۵، ۲۳۶/۵۶۶، ۲۳۶/۵۶۷، ۲۳۶/۵۶۸، ۲۳۶/۵۶۹، ۲۳۶/۵۷۰، ۲۳۶/۵۷۱، ۲۳۶/۵۷۲، ۲۳۶/۵۷۳، ۲۳۶/۵۷۴، ۲۳۶/۵۷۵، ۲۳۶/۵۷۶، ۲۳۶/۵۷۷، ۲۳۶/۵۷۸، ۲۳۶/۵۷۹، ۲۳۶/۵۸۰، ۲۳۶/۵۸۱، ۲۳۶/۵۸۲، ۲۳۶/۵۸۳، ۲۳۶/۵۸۴، ۲۳۶/۵۸۵، ۲۳۶/۵۸۶، ۲۳۶/۵۸۷، ۲۳۶/۵۸۸، ۲۳۶/۵۸۹، ۲۳۶/۵۹۰، ۲۳۶/۵۹۱، ۲۳۶/۵۹۲، ۲۳۶/۵۹۳، ۲۳۶/۵۹۴، ۲۳۶/۵۹۵، ۲۳۶/۵۹۶، ۲۳۶/۵۹۷، ۲۳۶/۵۹۸، ۲۳۶/۵۹۹، ۲۳۶/۶۰۰، ۲۳۶/۶۰۱، ۲۳۶/۶۰۲، ۲۳۶/۶۰۳، ۲۳۶/۶۰۴، ۲۳۶/۶۰۵، ۲۳۶/۶۰۶، ۲۳۶/۶۰۷، ۲۳۶/۶۰۸، ۲۳۶/۶۰۹، ۲۳۶/۶۱۰، ۲۳۶/۶۱۱، ۲۳۶/۶۱۲، ۲۳۶/۶۱۳، ۲۳۶/۶۱۴، ۲۳۶/۶۱۵، ۲۳۶/۶۱۶، ۲۳۶/۶۱۷، ۲۳۶/۶۱۸، ۲۳۶/۶۱۹، ۲۳۶/۶۲۰، ۲۳۶/۶۲۱، ۲۳۶/۶۲۲، ۲۳۶/۶۲۳، ۲۳۶/۶۲۴، ۲۳۶/۶۲۵، ۲۳۶/۶۲۶، ۲۳۶/۶۲۷، ۲۳۶/۶۲۸، ۲۳۶/۶۲۹، ۲۳۶/۶۳۰، ۲۳۶/۶۳۱، ۲۳۶/۶۳۲، ۲۳۶/۶۳۳، ۲۳۶/۶۳۴، ۲۳۶/۶۳۵، ۲۳۶/۶۳۶، ۲۳۶/۶۳۷، ۲۳۶/۶۳۸، ۲۳۶/۶۳۹، ۲۳۶/۶۴۰، ۲۳۶/۶۴۱، ۲۳۶/۶۴۲، ۲۳۶/۶۴۳، ۲۳۶/۶۴۴، ۲۳۶/۶۴۵، ۲۳۶/۶۴۶، ۲۳۶/۶۴۷، ۲۳۶/۶۴۸، ۲۳۶/۶۴۹، ۲۳۶/۶۵۰، ۲۳۶/۶۵۱، ۲۳۶/۶۵۲، ۲۳۶/۶۵۳، ۲۳۶/۶۵۴، ۲۳۶/۶۵۵، ۲۳۶/۶۵۶، ۲۳۶/۶۵۷، ۲۳۶/۶۵۸، ۲۳۶/۶۵۹، ۲۳۶/۶۶۰، ۲۳۶/۶۶۱، ۲۳۶/۶۶۲، ۲۳۶/۶۶۳، ۲۳۶/۶۶۴، ۲۳۶/۶۶۵، ۲۳۶/۶۶۶، ۲۳۶/۶۶۷، ۲۳۶/۶۶۸، ۲۳۶/۶۶۹، ۲۳۶/۶۷۰، ۲۳۶/۶۷۱، ۲۳۶/۶۷۲، ۲۳۶/۶۷۳، ۲۳۶/۶۷۴، ۲۳۶/۶۷۵، ۲۳۶/۶۷۶، ۲۳۶/۶۷۷، ۲۳۶/۶۷۸، ۲۳۶/۶۷۹، ۲۳۶/۶۸۰، ۲۳۶/۶۸۱، ۲۳۶/۶۸۲، ۲۳۶/۶۸۳، ۲۳۶/۶۸۴، ۲۳۶/۶۸۵، ۲۳۶/۶۸۶، ۲۳۶/۶۸۷، ۲۳۶/۶۸۸، ۲۳۶/۶۸۹، ۲۳۶/۶۹۰، ۲۳۶/۶۹۱، ۲۳۶/۶۹۲، ۲۳۶/۶۹۳، ۲۳۶/۶۹۴، ۲۳۶/۶۹۵، ۲۳۶/۶۹۶، ۲۳۶/۶۹۷، ۲۳۶/۶۹۸، ۲۳۶/۶۹۹، ۲۳۶/۷۰۰، ۲۳۶/۷۰۱، ۲۳۶/۷۰۲، ۲۳۶/۷۰۳، ۲۳۶/۷۰۴، ۲۳۶/۷۰۵، ۲۳۶/۷۰۶، ۲۳۶/۷۰۷، ۲۳۶/۷۰۸، ۲۳۶/۷۰۹، ۲۳۶/۷۱۰، ۲۳۶/۷۱۱، ۲۳۶/۷۱۲، ۲۳۶/۷۱۳، ۲۳۶/۷۱۴، ۲۳۶/۷۱۵، ۲۳۶/۷۱۶، ۲۳۶/۷۱۷، ۲۳۶/۷۱۸، ۲۳۶/۷۱۹، ۲۳۶/۷۲۰، ۲۳۶/۷۲۱، ۲۳۶/۷۲۲، ۲۳۶/۷۲۳، ۲۳۶/۷۲۴، ۲۳۶/۷۲۵، ۲۳۶/۷۲۶، ۲۳۶/۷۲۷، ۲۳۶/۷۲۸، ۲۳۶/۷۲۹، ۲۳۶/۷۳۰، ۲۳۶/۷۳۱، ۲۳۶/۷۳۲، ۲۳۶/۷۳۳، ۲۳۶/۷۳۴، ۲۳۶/۷۳۵، ۲۳۶/۷۳۶، ۲۳۶/۷۳۷، ۲۳۶/۷۳۸، ۲۳۶/۷۳۹، ۲۳۶/۷۴۰، ۲۳۶/۷۴۱، ۲۳۶/۷۴۲، ۲۳۶/۷۴۳، ۲۳۶/۷۴۴، ۲۳۶/۷۴۵، ۲۳۶/۷۴۶، ۲۳۶/۷